

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ - ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ,
ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ - ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ
ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

Διπλωματική Εργασία

**«Η Αντιμετώπιση της πανδημίας COVID-19 από την
Ελλάδα, υπό το πρίσμα των μελετών των Μικρών
Κρατών»**

Του ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΡΑΦΑΚΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΡΕΒΕΚΚΑ ΠΑΙΔΗ

**ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2021**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στα τέλη Δεκεμβρίου 2019 εντοπίστηκε ένας νέος ιός στην ιχθυαγορά της Wuhan, στην επαρχία Hubei της Κίνας. Ο αρχικά ονομαζόμενος 2019-nCoV ιός μετονομάστηκε από τη Διεθνή Επιτροπή Ταξινόμησης των ιών σε σοβαρό οξύ αναπνευστικό σύνδρομο coronavirus-2 (SARS-CoV-2). Στις 26.02.2020 καταγράφηκε στην Ελλάδα πλέον το πρώτο επιβεβαιωμένο κρούσμα της νέας πανδημίας. Στις 11.03.2020 ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας κήρυξε τον νέο ιό ως πανδημία.

Τα κράτη προσπάθησαν να ανταποκριθούν στις νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν εξαιτίας της πανδημίας, τόσο σε επίπεδο εσωτερικής, όσο και σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής. Ένα ενδιαφέρον στοιχείο που διαπιστώθηκε αφορά στις διαφοροποιήσεις που εντοπίστηκαν μεταξύ των διαφόρων χωρών, ως προς τη διαχείριση της πανδημίας. Οι εν λόγω διαφοροποιήσεις εξετάζονται σε αυτήν την εργασία ως προς το μέγεθος των κρατών, εστιάζοντας στην περίπτωση των μικρών κρατών. Ο λόγος είναι διότι τα μικρά κράτη έχουν περιορισμένες δυνατότητες, εξαιτίας των περιορισμένων πόρων, καθώς και διαφορετικούς τρόπους ένταξής τους στο διεθνές σύστημα, σε σύγκριση με τις μεγάλες δυνάμεις. Ως εκ τούτου, τα μικρά κράτη καλούνται να ανταποκριθούν σε διάφορες προκλήσεις (π.χ. διοικητική διαχείριση πόρων, περιορισμένη επιρροή στο διεθνές σύστημα σε επίπεδο διπλωματίας) με τρόπο περισσότερο «έξυπνο», δηλαδή αξιοποιώντας αποτελεσματικά πόρους, στρατηγικές και συμμαχίες, στη βάση της προσαρμοστικότητας, της ευελιξίας, της καινοτομίας και της πρόληψης.

Στο πλαίσιο αυτό, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η μελέτη της διαχείρισης της πανδημίας από την Ελλάδα, υπό το πρίσμα των μικρών κρατών. Η πανδημία είχε σημαντικές επιπτώσεις σε πολλαπλό επίπεδο: οικονομικό (π.χ. στήριξη επαγγελματικών κατηγοριών), κοινωνικό (π.χ. κοινωνική αλληλεγγύη, εμπιστοσύνη των πολιτών στους κρατικούς θεσμούς), καθώς και διπλωματικό (π.χ. πρόταση του πρωθυπουργού στην Ευρωπαϊκή Ένωση για το ψηφιακό πιστοποιητικό-διαβατήριο). Εκτός από την Ελλάδα, η παρούσα έρευνα θα εξετάσει τη διαχείριση της πανδημίας και από μέρους άλλων μικρών κρατών. Απώτερος στόχος είναι η σύγκριση των διαφόρων στρατηγικών που χρησιμοποιήθηκαν, τόσο από την Ελλάδα, όσο και από άλλα μικρά κράτη. Στη

βάση αυτή, θα είναι δυνατή η καταγραφή των προκλήσεων που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν τα μικρά κράτη, κατά την εμφάνιση και διαχείριση της πανδημίας, ο προσδιορισμός των δυνατών και αδύνατων σημείων, καθώς και των ευκαιριών που αξιοποιήθηκαν ή μη. Ως εκ τούτου, θα καταστεί δυνατή η καταγραφή καλών πρακτικών που θα μπορέσουν να οδηγήσουν στη δημιουργία ενός οδικού χάρτη, για τη διαμόρφωση στρατηγικών διαχείρισης κρίσεων και εκτάκτων αναγκών από μέρους των μικρών κρατών.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την σύζυγό μου Στέλλα και τα παιδιά μου Ευαγγελία - Χρυσοβαλάντου και Δήμητρα – Ανδριάνα, για τις ώρες που μου πρόσφεραν μέχρι να καταφέρω να ολοκληρώσω την παρούσα εργασία.

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου» (ακολουθούν όνομα, επίθετο, υπογραφή).

Λήμνος, 28 Δεκεμβρίου 2021

Γεώργιος Γραφάκος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Η ΠΑΝΔΗΜΙΑ COVID-19	3
1.1 Ορισμός της πανδημίας	3
1.2 Η εμφάνιση της πανδημίας Covid-19 παγκοσμίως.....	5
1.3 Πανδημία Covid-19, παγκόσμια οικονομία και διεθνές σύστημα	7
1.4 Συμπεράσματα κεφαλαίου	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΤΑ ΜΙΚΡΑ ΚΡΑΤΗ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΣΤΗΜΑ.....	19
2.1 Ορισμός και χαρακτηριστικά των μικρών κρατών	19
2.2 Περιορισμοί και απειλές των μικρών κρατών	21
2.3 Στρατηγικές των μικρών κρατών	22
2.3.1 Στρατηγική των συμμαχιών	22
2.3.2 Στρατηγική της διπλωματίας.....	23
2.4 Στρατηγικές διαχείρισης της πανδημίας Covid-19 από μέρους των μικρών κρατών: Παραδείγματα μικρών κρατών	25
2.4.1 Επιπτώσεις και συνολική ανταπόκριση μικρών κρατών στην πανδημία Covid-19	25
2.4.2 Εσθονία	28
2.4.3 Μπουτάν.....	29
2.4.4 Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα.....	31
2.4.5 Ιορδανία.....	32
2.4.6 Ανδόρα	33
2.4.7 Ισλανδία.....	35
2.4.8 Λετονία	36
2.4.9 Νησιωτικές περιοχές.....	37
2.5 Συμπεράσματα κεφαλαίου	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ COVID-19 ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	41
3.1 Η κρίση της πανδημίας Covid-19 ως απειλή για την Ελλάδα υπό το πρίσμα των μικρών κρατών.....	41
3.1.1 Εσωτερική πολιτική: Κοινωνικός και οικονομικός αντίκτυπος	41
3.1.2 Εξωτερική πολιτική: Διπλωματικός αντίκτυπος.....	42
3.2 Η στρατηγική της Ελλάδα κατά τη διαχείριση της πανδημίας Covid-19.....	43
3.3 Σύγκριση διαχείρισης της πανδημίας Covid-19 από την Ελλάδα και άλλα μικρά κράτη.....	49
3.4 Συμπεράσματα κεφαλαίου	50
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ.....	51
4.1 Συμπεράσματα.....	51
4.2 Προτάσεις.....	52
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	57
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	58

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στα τέλη Δεκεμβρίου 2019 εντοπίστηκε ένας νέος ιός στην ιχθυαγορά της Wuhan, στην επαρχία Hubei της Κίνας. Ο αρχικά ονομαζόμενος 2019-nCoV ιός μετονομάστηκε από τη Διεθνή Επιτροπή Ταξινόμησης των ιών σε σοβαρό οξύ αναπνευστικό σύνδρομο coronavirus-2 (SARS-CoV-2). Στις 26.02.2020 καταγράφηκε στην Ελλάδα πλέον το πρώτο επιβεβαιωμένο κρούσμα της νέας πανδημίας. Στις 11.03.2020 ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας κήρυξε τον νέο ιό ως πανδημία.

Αυτό που παρατηρήθηκε είναι μία απουσία συγκροτημένης παγκοσμιοποιημένης απάντησης απέναντι σε μία μάλλον παγκοσμιοποιημένη απειλή, η οποία είχε αρνητικές συνέπειες στο διεθνές σύστημα (Susskind, 2020: 27; Manyika, 2020: 27), καθώς τα κράτη αντιμετώπισαν με διαφορετικό τρόπο την πανδημία και πρωτίστως σε εθνικό επίπεδο, δηλαδή με χαρακτηριστική την απουσία μίας παγκόσμιας απάντησης (Jiemian, 2020: 20; Enderwick & Buckley, 2020: 99; Saldanha, 2020: 28). Αυτό οφείλεται στη δημιουργία ενός πολύ-κεντρικού κόσμου (Roloff, 2020: 26-27) και στην τάση από-παγκοσμιοποίησης (Yunling, 2020; Bremmer, 2020: 29; Enderwick & Buckley, 2020: 102). Σε κάθε περίπτωση, τα μικρά κράτη αντιμετώπισαν περαιτέρω δυσκολίες, λόγω των χαρακτηριστικών τους, όπως περιορισμένες δυνατότητες εξαιτίας των περιορισμένων πόρων, καθώς και διαφορετικούς τρόπους ένταξής τους στο διεθνές σύστημα, σε σύγκριση με τις μεγάλες δυνάμεις (Baldacchino & Wivel, 2020: 5). Από την άλλη πλευρά, όμως, τα μικρά κράτη διαθέτουν περισσότερη ευελιξία κινήσεων, αξιοποιώντας ευκαιρίες, συνεργασίες, φήμη, καινοτομία, προορατικές ενέργειες, στο πλαίσιο αυτού που οι Pedi και Sarri (2019: 4) περιγράφουν ως «μικρό αλλά έξυπνο κράτος» (small but smart state). Κατά συνέπεια, τα μικρά κράτη κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν την υγειονομική κρίση της πανδημίας με τρόπο περισσότερο «έξυπνο», δηλαδή αξιοποιώντας αποτελεσματικά πόρους, στρατηγικές και συμμαχίες, στη βάση της προσαρμοστικότητας, της ευελιξίας, της καινοτομίας και της πρόληψης. Αυτό που παρατηρήθηκε, όμως, είναι ότι υπήρξαν σημαντικές διαφοροποιήσεις στην ανταπόκριση των μικρών κρατών στην απειλή της πανδημίας, με ορισμένα μικρά κράτη να επενδύουν σε συμμαχίες (Gashi, 2016: 151; Vaicekauskaitė, 2017: 10) και ορισμένα σε διπλωματία (Gashi, 2016: 150; Pedi & Wivel, 2020: 615; Diplo, 2021), γνωστή ως «διπλωματία της υγείας» (Fazal, 2020). Μάλιστα, υποστηρίζεται από τους Pedi και Wivel (2020: 612) ότι, οι αναποτελεσματικές απαντήσεις στην κρίση από τις μεγάλες δυνάμεις και τους διεθνείς οργανισμούς δημιούργησαν κίνητρα και ευκαιρίες για τα μικρά κράτη να αναλάβουν δράση και να αναζητήσουν επιρροή και θέση στο διεθνές σύστημα. Η κρίση του κορωνοϊού είναι μια διπλωματική πρόκληση για τα μικρά κράτη βραχυπρόθεσμα¹, μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα².

Στη βάση όλων των παραπάνω, επομένως, και ιδίως των διαφοροποιήσεων ανταπόκρισης των μικρών κρατών στην υγειονομική απειλή της πανδημίας, εδράζεται και το ενδιαφέρον αυτής της εργασίας για την εξέταση της διαχείρισης της πανδημίας από μέρους των μικρών κρατών, με επίκεντρο την Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, οι στόχοι αυτής της εργασίας είναι: α) να εξεταστεί η διαχείριση της πανδημίας από

---

¹ Για παράδειγμα εύρεση ατομικού προστατευτικού εξοπλισμού.

² Μεσοπρόθεσμα έως μακροπρόθεσμα, η πανδημία είναι πιθανό να επιταχύνει και να βαθύνει την κρίση στη φιλελεύθερη διεθνή τάξη. Η ηγεμονία των ΗΠΑ που στήριζε αυτή την τάξη την πρώτη δεκαετία μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου είχε τα οφέλη της δημιουργίας σταθερότητας, προβλεψιμότητας και τάξης για τα μικρά κράτη. Επιπλέον, επέκτεινε και εμβάθυνε τη θεσμική υποδομή και τα καθεστώτα ελεύθερων συναλλαγών, επιτρέποντας στα μικρά κράτη να εκφράσουν τις ανησυχίες τους και να επιδιώξουν τα συμφέροντά τους σε διεθνείς οργανισμούς και α επενδύσουν στο εμπόριο.

μέρους διαφόρων μικρών κρατών, β) να εξεταστεί η διαχείριση της πανδημίας από μέρους της Ελλάδας, γ) να γίνει η σύγκριση αυτής της διαχείρισης ώστε να καταδειχθούν ομοιότητες και αποκλίσεις, αλλά και να κατατεθούν προτάσεις πρακτικής εφαρμογής διαχείρισης κρίσεων και εκτάκτων αναγκών από μέρους των μικρών κρατών.

Προκειμένου για την εκπόνηση αυτής της εργασίας θα χρησιμοποιηθεί μία συγκριτική ανάλυση της απόκρισης μικρών κρατών στην απειλή της πανδημίας, κατά την έναρξή της. Υπάρχουν διάφοροι λόγοι για τους οποίους επιλέχθηκε η σύγκριση σε αυτή τη χρονική περίοδο. Ο πρώτος είναι ότι η πανδημία εξελίσσεται δυναμικά και επομένως θα ήταν ιδιαίτερα δύσκολη η αποτύπωση της απόκρισης των μικρών κρατών από την έναρξη της πανδημίας, έως την περίοδο συγγραφής αυτής της εργασίας. Ο δεύτερος είναι ότι υπάρχουν αρκετά στοιχεία για την απόκριση των κρατών στην υγειονομική κρίση, κατά την έναρξη αυτής. Ο τρίτος είναι διότι το πρόγραμμα εμβολιασμού εφαρμόστηκε διαφορετικές χρονικές περιόδους στα διάφορα κράτη. Η σύγκριση της Ελλάδας με άλλα μικρά κράτη, επομένως, δηλαδή η συγκριτική ανάλυση, είναι η κύρια μέθοδος αυτής της έρευνας. Τα κράτη επιλέχθηκαν στη βάση κοινών χαρακτηριστικών με την Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, επιλέχθηκαν τα εξής μικρά κράτη για τους εξής λόγους: α) η Εσθονία επιλέχθηκε διότι έχει επενδύσει σε σημαντικό βαθμό στην ψηφιοποίηση των κρατικών υπηρεσιών, όπως και η Ελλάδα, β) το Μπουτάν, τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα και η Ανδόρα διότι βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στον τουρισμό, όπως και η Ελλάδα, γ) η Ισλανδία διότι έχει επενδύσει σε σημαντικό βαθμό στην έρευνα και την ανάπτυξη σε ιατρικό επίπεδο, όπως και η Ελλάδα, δ) η Λετονία διότι είχε παρόμοια οικονομική ανάπτυξη με την Ελλάδα, κατά τα προηγούμενα έτη, ε) η Ιορδανία διότι έχει ευπαθές σύστημα υγείας και πληθυσμό παρόμοιο με της Ελλάδας, στ) οι νησιωτικές περιοχές διότι αντιμετωπίζουν πρόσθετες προκλήσεις εξαιτίας της απόστασής τους από ηπειρωτικές χώρες και της γεωμορφολογίας τους³, παρόμοιες με τις προκλήσεις των νησιωτικών περιοχών της Ελλάδας. Επιπρόσθετα, η Ελλάδα διατηρεί με τη Λετονία, τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, την Εσθονία σημαντικές διμερείς σχέσεις. Τέλος, τα εν λόγω κράτη έχουν όλα τα χαρακτηριστικά των μικρών κρατών, κυρίως σε γεωγραφικούς όρους, σε όρους πληθυσμού, αλλά και υποδομών και πόρων.

Η παρούσα εργασία αποτελείται συνολικά από τέσσερα κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο εξετάζει την έννοια και τα χαρακτηριστικά της πανδημίας, δίνοντας έμφαση στην πανδημία Covid-19 και πώς αυτή επηρέασε το διεθνές σύστημα. Αυτή η ανάλυση θεωρείται σημαντική διότι θα επιτρέψει τον προσδιορισμό των χαρακτηριστικών της πανδημίας και επομένως της απειλής της ασφάλειας των κρατών, στο πλαίσιο μάλιστα και των συνολικών ανακατατάξεων στο διεθνές σύστημα. Με τον τρόπο αυτό μπορούν να εκτιμηθούν και να αξιολογηθούν καλύτερα οι πρακτικές των μικρών κρατών έναντι της πανδημίας, στη βάση των χαρακτηριστικών τους, όπως αυτά αναλύονται στο δεύτερο κεφάλαιο. Το τρίτο κεφάλαιο εξετάζει την περίπτωση της Ελλάδας, αναλύοντας τόσο τον αντίκτυπο της πανδημίας σε διάφορα επίπεδα, όσο και την ανταπόκριση της χώρας στη συγκεκριμένη υγειονομική απειλή. Τέλος, το τέταρτο κεφάλαιο συνοψίζει τα κυριότερα αποτελέσματα αυτής της έρευνας, ενώ καταθέτει και προτάσεις πρακτικής εφαρμογής.

---

³ Περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις ιδιαίτερες προκλήσεις των νησιωτικών περιοχών παρουσιάζονται από τους Foley και Moncada (2021) και την Briffa (2020) και αναλύονται στην υποενότητα 2.4.1.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Η ΠΑΝΔΗΜΙΑ COVID-19

1.1 Ορισμός της πανδημίας

Το 2009 ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας χαρακτήρισε την επιδημία γρίπης H1N1 ως πανδημία. Ωστόσο, το ξέσπασμα είχε πολύ λιγότερο σοβαρές συνέπειες από ό, τι είχαν προβλέψει οι ειδικοί, γεγονός που οδήγησε πολλούς να αναρωτηθούν εάν οι αντιδράσεις της δημόσιας υγείας στον H1N1 δεν ήταν δυσανάλογα επιθετικές (Doshi, 2011: 532). Το Συμβούλιο της Ευρώπης εξέφρασε σοβαρές ανησυχίες ότι η κήρυξη πανδημίας κατέστη δυνατή μόνο αφού ο ΠΟΥ άλλαξε τον ορισμό της για την πανδημική γρίπη. Επιπρόσθετα, υπήρξε προβληματισμός σχετικά με το αν θα έπρεπε ο συγκεκριμένος ιός να κηρυχθεί ως πανδημία (Doshi, 2011: 532). Συνολικά, η ξαφνική εμφάνιση και η ταχεία παγκόσμια εξάπλωση του νέου ιού γρίπης H1N1 στις αρχές του 2009, προκάλεσε σύγχυση σχετικά με την έννοια της λέξης «πανδημία» και τον τρόπο αναγνώρισης των πανδημιών όταν εμφανίζονται. Μάλιστα, εκφράστηκαν ανησυχίες σχετικά με το αν μπορεί να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά μια πανδημία, χωρίς να υπάρχει ένας κοινά συμφωνημένος ορισμός (Morens, Folkers & Fauci, 2009: 1018).

Στο πλαίσιο αυτό, ο ΠΟΥ σε συνέντευξη τύπου ανέφερε πως ο ορισμός της πανδημίας αναφέρεται στις κατευθυντήριες γραμμές που έχει εκδώσει το 1999 και αναθεωρήθηκαν το 2005 και το 2009 (Doshi, 2011: 533). Το κείμενο αυτό, όμως, περιλαμβάνει έξι φάσεις της πανδημίας, που δε συσχετίζονται με την κλινική σοβαρότητα αλλά μάλλον με την πιθανότητα ασθένειας, όπως ισχυρίζεται ο Doshi (2011: 533), παρά το ότι η κήρυξη του ιού H1N1 σε πανδημία βασίστηκε στη 'φάση έξι' (Morens et al., 2009: 1018). Οι έξι φάσεις έχουν ως εξής (WHO, 2009):

- Φάση 1. Οι ιοί που κυκλοφορούν μεταξύ των ζωικών πληθυσμών δεν έχουν αποδειχθεί ότι μεταδίδονται σε ανθρώπους. Δεν θεωρούνται απειλή και υπάρχει μικρός κίνδυνος πανδημίας.

- Φάση 2. Ένας νέος ιός ζώων που κυκλοφορεί μεταξύ των ζωικών πληθυσμών έχει αποδειχθεί ότι μεταδίδεται σε ανθρώπους. Αυτός ο νέος ιός θεωρείται απειλή και σηματοδοτεί τον πιθανό κίνδυνο πανδημίας.

- Φάση 3. Ο ζωικός ιός προκάλεσε ασθένειες σε ένα μικρό σύμπλεγμα ανθρώπων μέσω της μετάδοσης από ζώο σε άνθρωπο. Ωστόσο, η μετάδοση από άνθρωπο σε άνθρωπο είναι πολύ χαμηλή για να προκαλέσει εστίες στην κοινότητα. Αυτό σημαίνει ότι ο ιός θέτει τους ανθρώπους σε κίνδυνο, αλλά είναι απίθανο να προκαλέσει πανδημία.

- Φάση 4. Υπήρξε μετάδοση του νέου ιού από άνθρωπο σε άνθρωπο σε αρκετά μεγάλο αριθμό ώστε να οδηγήσει σε επιδημίες σε επίπεδο κοινότητας. Αυτό το είδος μετάδοσης μεταξύ ανθρώπων σηματοδοτεί υψηλό κίνδυνο εμφάνισης πανδημίας.

- Φάση 5. Έχει υπάρξει μετάδοση του νέου ιού σε τουλάχιστον δύο χώρες στην περιοχή του ΠΟΥ. Αν και μόνο δύο χώρες έχουν πληγεί από τον νέο ιό σε αυτό το σημείο, μια παγκόσμια πανδημία είναι αναπόφευκτη.

- Φάση 6. Υπήρξε μετάδοση του νέου ιού σε τουλάχιστον μία επιπλέον χώρα στην περιοχή του ΠΟΥ. Αυτό είναι γνωστό ως η πανδημική φάση και σηματοδοτεί ότι συμβαίνει μια παγκόσμια πανδημία.

Σύμφωνα με έναν κλασικό ορισμό από το Λεξικό Επιδημιολογίας της Διεθνούς Ένωσης Επιδημιολογίας (International Epidemiology Association), η πανδημία ορίζεται ως μια επιδημία που εμφανίζεται παγκοσμίως, ή σε πολύ μεγάλη περιοχή, που μεταφέρεται πέρα από διεθνή σύνορα και επηρεάζει συνήθως μεγάλο αριθμό ανθρώπων (Kelly, 2011: 540; Singer, Thompson & Bonsall, 2021). Αυτός ο ορισμός, όμως, της πανδημίας δεν περιλαμβάνει κάποια αναφορά στην ανοσία του πληθυσμού, την ιολογία ή τη σοβαρότητα της νόσου (Kelly, 2011: 540). Επίσης, αυτός ο ορισμός κάνει ρητή αναφορά στα εθνικά σύνορα (Singer et al., 2021). Αντίθετα, σύμφωνα με τον WHO (2010), η πανδημία είναι η παγκόσμια εξάπλωση μιας νέας ασθένειας, αλλά η χρήση της λέξης «νέα» είναι διφορούμενη στο πλαίσιο των μολυσματικών ασθενειών (Singer et al., 2021). Ο CDC (2012) ορίζει την πανδημία ως μια επιδημία που έχει εξαπλωθεί σε πολλές χώρες ή ηπείρους, επηρεάζοντας συνήθως μεγάλο αριθμό ανθρώπων. Σύμφωνα με έναν άλλον ορισμό, η πανδημία είναι μία επιδημία που εξαπλώνεται παγκοσμίως. Η επιδημία είναι ένα ξέσπασμα που εξαπλώνεται σε μια μεγαλύτερη γεωγραφική περιοχή. Τα παραδείγματα περιλαμβάνουν τον ιό Ζίκα, που ξεκίνησε στη Βραζιλία το 2014 και εξαπλώθηκε στο μεγαλύτερο μέρος της Λατινικής Αμερικής και της Καραϊβικής, το ξέσπασμα Έμπολα 2014-2016 στη Δυτική Αφρική, το οποίο ήταν αρκετά μεγάλο για να θεωρηθεί επιδημία, καθώς και η κρίση οπιοειδών στις ΗΠΑ. Παραδείγματα πανδημιών περιλαμβάνουν τη βουβωνική πανώλη τον 14ο αιώνα, την ισπανική γρίπη του 1918, η οποία μολύνθηκε περισσότερο από το ένα τρίτο του παγκόσμιου πληθυσμού και σκότωσε περίπου 50 εκατομμύρια ανθρώπους καθώς και τον H1N1 το 2009 (Grennan, 2019).

Αυτές οι διαφορές μεταξύ των ορισμών της πανδημίας μπορούν συχνά να περάσουν απαρατήρητες, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να προκαλέσουν σύγχυση μεταξύ διαφορετικών ενδιαφερομένων μερών (π.χ. μεταξύ επιστημόνων και κυβερνήσεων ή κυβερνήσεων και του κοινού), οι οποίοι ενδέχεται να μην έχουν κοινή κατανόηση του όρου (Singer et al., 2021). Στη βάση αυτή, οι Morens et al. (2009: 1019-1020) τονίζουν πως καθώς δεν υπάρχει ένας αποδεκτός ορισμός για τον όρο πανδημία, θα ήταν χρήσιμο να διατυπωθούν ορισμένα κοινά σημεία των πανδημικών ασθενειών, τα οποία αναφέρονται αμέσως παρακάτω:

α) Ευρεία γεωγραφική επέκταση. Σχεδόν όλες οι χρήσεις του όρου πανδημία αναφέρονται σε ασθένειες που εκτείνονται σε μεγάλες γεωγραφικές περιοχές. Βάση μίας ιστορικής ανασκόπησης, οι πανδημίες μπορούν να κατηγοριοποιηθούν ως διαπεριφερειακές (δύο γειτονικές περιοχές του κόσμου), διαπεριφερειακές (δύο μη γειτονικές περιοχές) και παγκόσμιες.

β) Κίνηση ασθενειών: Εκτός από τη γεωγραφική επέκταση, οι περισσότερες χρήσεις του όρου 'πανδημία υποδηλώνουν' μετακίνηση νόσων ή εξάπλωση μέσω μετάδοσης που μπορεί να εντοπιστεί από τόπο σε τόπο. Παραδείγματα μετακίνησης ασθενειών περιλαμβάνουν ευρεία διάδοση ασθενειών από άτομο σε άτομο που προκαλούνται από αναπνευστικούς ιούς, όπως η γρίπη και το SARS, ή εντερικοί οργανισμοί, όπως το *Vibrio cholerae* ή η εξάπλωση του δάγκειου πυρετού που σχετίζεται με την επέκταση του γεωγραφικού εύρους των φορέων, όπως τα κουνούπια *Aedes albopictus*.

γ) Υψηλά ποσοστά επίθεσης: Ασθένειες με αδρανείς ρυθμούς μετάδοσης ή χαμηλά ποσοστά συμπτωματικών ασθενειών σπάνια ταξινομούνται ως πανδημίες, ακόμη και όταν εξαπλώνονται ευρέως. Η μόλυνση από τον ιό του Δυτικού Νείλου εξαπλώθηκε από τη Μέση Ανατολή τόσο στη Ρωσία όσο και στο δυτικό ημισφαίριο το

1999. Ωστόσο, αυτή η εξάπλωση της νόσου δεν έχει χαρακτηριστεί γενικά πανδημία, πιθανώς επειδή τα ποσοστά επίθεσης ήταν μέτρια και τα συμπτωματικά περιστατικά ήταν σχετικά λίγα. Οι πανδημίες τείνουν να εμφανίζουν όχι μόνο υψηλά ποσοστά επίθεσης αλλά και «εκρηκτική» εξάπλωση, που σημαίνει ότι πολλές περιπτώσεις εμφανίζονται σε σύντομο χρονικό διάστημα.

δ) Ελάχιστη ανοσία πληθυσμού: Αν και έχουν περιγραφεί πανδημίες σε μερικώς ανοσοποιητικούς πληθυσμούς η ασυλία του πληθυσμού μπορεί να είναι μια ισχυρή δύναμη στον περιορισμό της μικροβιακής μόλυνσης και της μετάδοσης. Ωστόσο, η ανοσία είναι μια σχετική έννοια που δεν συνεπάγεται απαραίτητα πλήρη προστασία από τη μόλυνση, όπως συμβαίνει για πανδημικές ασθένειες.

ε) Καινοτομία: Ο όρος πανδημία έχει χρησιμοποιηθεί πιο συχνά για να περιγράψει ασθένειες που είναι νέες, ή τουλάχιστον που σχετίζονται με νέες παραλλαγές των υπαρχόντων οργανισμών, όπως για παράδειγμα μεταβολές σε ιούς της γρίπης, ακόμα και όταν επιστρέφουν.

στ) Μολυσματικότητα: Ο όρος πανδημία έχει χρησιμοποιηθεί λιγότερο συχνά για να περιγράψει πιθανώς μη λοιμώδεις ασθένειες, όπως η παχυσαρκία, ή συμπεριφορές κινδύνου, οι οποίες είναι γεωγραφικά εκτεταμένες και μπορεί να αυξάνονται σε παγκόσμια συχνότητα εμφάνισης αλλά δεν είναι μεταδοτικές.

ζ) Μεταδοτικότητα: Πολλές, αν όχι οι περισσότερες, μολυσματικές ασθένειες που θεωρούνται πανδημίες είναι μεταδοτικές από άτομο σε άτομο, όπως η γρίπη. Άλλες ασθένειες έχουν πολλαπλά μέσα μετάδοσης, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που περιστασιακά μεταδίδονται, αλλά συχνότερα από διαφορετικούς μηχανισμούς, όπως πανούκλα (από ψύλλους) και χολέρα (από το νερό).

η) Σοβαρότητα: Αν και η σοβαρότητα της νόσου δεν ήταν ένα συμβατικό κριτήριο πανδημίας, ο όρος πανδημία έχει εφαρμοστεί σε σοβαρές ή θανατηφόρες ασθένειες πολύ πιο συχνά από ό, τι έχει εφαρμοστεί σε ήπιες ασθένειες. Ασθένειες χαμηλής ή μέτριας σοβαρότητας, όπως AHC το 1981 και κυκλικές παγκόσμιες υποτροπές της ψώρας (προσβολή, όχι μόλυνση), έχουν επίσης χαρακτηριστεί πανδημία όταν παρουσιάζουν εκρηκτική ή εκτεταμένη και επαναλαμβανόμενη γεωγραφική εξάπλωση.

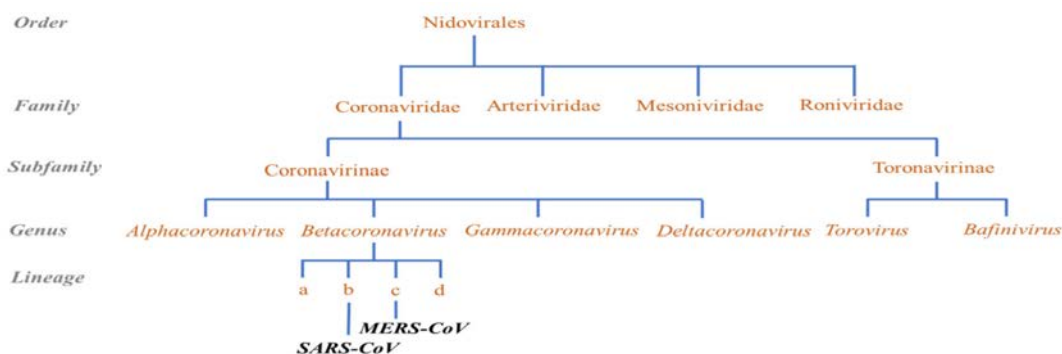
1.2 Η εμφάνιση της πανδημίας Covid-19 παγκοσμίως

Ο κορωνοϊός είναι γνωστό ότι προκαλεί ανθρώπινες λοιμώξεις από τη δεκαετία του 1960. Ωστόσο, η δυνατότητα αυτού του ιού να προκαλέσει θανατηφόρες επιδημίες ήρθε στο προσκήνιο μόνο τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Η Covid-19 είναι το τρίτο μεγάλο ξέσπασμα αναπνευστικής νόσου σε είκοσι χρόνια που σχετίζεται με τον κορωνοϊό, έπειτα από τα σύνδρομα SARS και MERS. Ο SARS-CoV-2 ανήκει στην οικογένεια Coronaviridae, η οποία ανήκει στην τάξη Nidovirales. Ο SARS-CoV-2 είναι μια νέα μορφή κορωνοϊού που ανήκει στο γένος Betacoronavirus και στο υπο γένος Sarbecovirus, ενώ το είδος είναι γνωστό ως σοβαρό είδος κορωνοϊού που σχετίζεται με το οξύ αναπνευστικό σύνδρομο (Khan et al., 2021).

Οι κορωνοϊοί είναι μια μεγάλη οικογένεια ιών μονόκλωνου RNA που προσβάλλουν σπονδυλωτά, ζώα και ανθρώπους, προκαλώντας αναπνευστικές, γαστρεντερικές, ηπατικές και νευρολογικές ασθένειες (Pal et al., 2020). Μέχρι στιγμής,

αρκετά ζώα και πτηνά έχουν ταυτοποιηθεί ως δεξαμενές για αυτόν τον ιό, συμπεριλαμβανομένων καμήλων, χοίρων, γαλοπούλας, ποντικών, σκύλων, νυχτερίδων, γατών και άλλων. Ωστόσο, μεταξύ αυτών των ζώων, η νυχτερίδα είναι ο πιο ευρέως γνωστός φορέας για ανθρώπινες λοιμώξεις (Khan et al., 2021).

Σχήμα 1. Ταξινόμηση των κορωνοϊών

Πηγή: Khan et al., 2021

Στα τέλη Δεκεμβρίου 2019 εντοπίστηκαν περιπτώσεις πνευμονίας στην ιχθυαγορά Wuhan στην επαρχία Hubei της Κίνας. Η πρώτη ημερομηνία έναρξης των συμπτωμάτων ήταν η 1η Δεκεμβρίου 2019. Η συμπτωματολογία αυτών των ασθενών, συμπεριλαμβανομένων πυρετού, αδιαθεσίας, ξηρού βήχα και δύσπνοιας, διαγνώστηκε ως ιογενής πνευμονία. Αρχικά, η ασθένεια ονομάστηκε πνευμονία Wuhan από τον τύπο λόγω της περιοχής και των συμπτωμάτων της πνευμονίας. Τα αποτελέσματα της αλληλουχίας ολόκληρου του γονιδιώματος έδειξαν ότι ο αιτιολογικός παράγοντας είναι ένας νέος κορωνοϊός. Επομένως, αυτός ο ιός είναι το έβδομο μέλος της οικογένειας του κορωνοϊού που μολύνει ανθρώπους. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (ΠΟΥ) χαρακτήρισε προσωρινά τον νέο ιό 2019 νέο κορωνοϊό (2019-nCoV) στις 12 Ιανουαρίου 2020 και στη συνέχεια ονόμασε επίσημα αυτή τη μολυσματική ασθένεια κορωνοϊό 2019 (COVID-19) στις 12 Φεβρουαρίου 2020. Αργότερα, η Διεθνής Επιτροπή Ταξινόμησης των Ιών (ICTV) όρισε επίσημα τον ιό ως SARS-CoV-2 με βάση τη φυλογένεση, την ταξινομία και την καθιερωμένη πρακτική (Liu, Kuo & Shih, 2020: 329). Επιπλέον, επιβεβαιωμένα κρούσματα χωρίς σαφή έκθεση στην αγορά της Wuhan εξαπλώθηκαν σε πολλές ξένες χώρες (Wu, Wu, Liu & Yang, 2020: 45). Στις 11 Μαρτίου 2020 ο ΠΟΥ έκανε τελικά την εκτίμηση ότι η Covid-19 μπορεί να χαρακτηριστεί ως πανδημία, μετά την ισπανική γρίπη του 1918 (H1N1), την ασιατική γρίπη του 1957 (H2N2), τη γρίπη του Χονγκ Κονγκ του 1968 (H3N2) και την πανδημική γρίπη του 2009 (H1N1), που προκάλεσαν περίπου 50 εκατομμύρια, 1,5 εκατομμύρια, 1 εκατομμύριο και 300.000 ανθρώπινους θανάτους, αντίστοιχα (Liu et al., 2020: 329).

Η νέα ασθένεια του κορωνοϊού σχετίζεται φυλογενετικά περισσότερο με το σοβαρό οξύ αναπνευστικό σύνδρομο (SARS), ενώ συνδέεται και με το αναπνευστικό σύνδρομο της Μέσης Ανατολής (MERS), αλλά και με μία αναπνευστική νόσο που δύναται να προκαλέσει σοβαρή πνευμονία και σύνδρομο οξείας αναπνευστικής δυσχέρειας (ARDS) (Petrosillo et al., 2020: 730). Η μεταδοτικότητα του νέου ιού είναι μεγάλη και μάλιστα μεγαλύτερη από τους προηγούμενους κορωνοϊούς SARS-CoV και τον MERS (Pal et al., 2020), αλλά με μικρότερη θνησιμότητα (Wu et al., 2020: 46).

Πιο συγκεκριμένα, η Covid-19 είναι μια αναπνευστική ασθένεια με κλινικό φάσμα ήπιας έως μέτριας (80%), σοβαρής (15%) και κρίσιμης (5%) νόσου, με συνολικό ποσοστό θνησιμότητας περιπτώσεων 0,5-2,8%. Οι κατηγορίες σοβαρών και κρίσιμων ασθενειών (περίπου το 20% όλων των λοιμώξεων) έχουν κατακλύσει τα συστήματα υγείας παγκοσμίως. Ο SARS-CoV-2, ο παράγοντας της Covid-19, είναι εύκολα μεταδοτικός (αριθμός αναπαραγωγής R0: 2-3, που σημαίνει ότι ένα μολυσμένο άτομο θα μπορούσε να μολύνει τρία) και μπορεί να εξαπλωθεί μέσω ασυμπτωματικών ή ελάχιστα συμπτωματικών ατόμων. Έχει μέση περίοδο επώασης πέντε έως έξι ημέρες και περίοδο μολυσματικότητας που εκτείνεται από δύο ημέρες πριν από την εμφάνιση των συμπτωμάτων έως δύο εβδομάδες μετά την έναρξη της νόσου σε σοβαρές περιπτώσεις (Balkhair, 2020).

1.3 Πανδημία Covid-19, παγκόσμια οικονομία και διεθνές σύστημα

Προκειμένου να εκτιμηθεί ο αντίκτυπος της Covid-19 στο διεθνές σύστημα, θα πρέπει να αναφερθούν πρώτα ορισμένα χαρακτηριστικά της κρίσης που προκλήθηκε παγκοσμίως από την πανδημία: α) μία παγκόσμια υγειονομική κατάσταση έκτακτης ανάγκης που προκαλείται από έναν ιό με συνεχείς μεταλλάξεις που δεν έχει κατανοηθεί πλήρως, β) μία αυτο-προκληθείσα οικονομική καταστροφή ως απαραίτητη πολιτική απάντηση για τον περιορισμό της εξάπλωσής της πανδημίας, γ) αναντιστοιχίες μεταξύ της κοινωνικής αξίας των λεγόμενων 'βασικών εργαζομένων' και των χαμηλών μισθών που λαμβάνουν ως απόρροια της αποτυχίας της αγοράς να εκτιμήσει επαρκώς αυτό που πραγματικά έχει σημασία, δ) παραπληροφόρηση ως αποτέλεσμα του αυξανόμενου λαϊκισμού τα τελευταία χρόνια, ε) οικονομικές ανισότητες που έγιναν περισσότερο εμφανείς, στ) απουσία μιας σωστά συντονισμένης διεθνούς απάντησης με την εκ νέου πίστη στον θεσμό του έθνους-κράτους (Susskind, 2020: 27).

Στα παραπάνω θα πρέπει να προστεθεί ο ψηφιακός μετασχηματισμός, η περιφερειοποίηση των εφοδιαστικών αλυσίδων, καθώς και η περαιτέρω έκρηξη διασυνοριακών ροών δεδομένων. Οι τάσεις αυτές προϋπήρχαν αλλά επιταχύνονται εξαιτίας της πανδημίας, έχοντας αντίκτυπο στη διαμόρφωση οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής (Manjika, 2020: 27). Επιπρόσθετα, σύμφωνα με έκθεση των Ηνωμένων Εθνών, ο αντίκτυπος της πανδημίας είναι ασύμμετρος, επηρεάζοντας περισσότερο τους πιο ευάλωτους, τόσο εντός όσο και μεταξύ χωρών (π.χ. απουσία δικτύων κοινωνικής ασφάλισης, ανεργία, μικρομεσαίες επιχειρήσεις). Επίσης, η πανδημία προκαλεί μη βιώσιμα βάρη χρέους σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες, θέτοντας σε κίνδυνο περαιτέρω τις προσπάθειές τους να κινητοποιήσουν επαρκείς πόρους για την επίτευξη των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης (United Nations, 2020: 8-9).

Σύμφωνα με τον Jiemian (2020: 19), που εξετάζει την υφιστάμενη υγειονομική κρίση υπό το πρίσμα των διεθνών σχέσεων, η πανδημία Covid-19 αποτέλεσε μία μη παραδοσιακή απειλή για την ασφάλεια των κρατών. Η κύρια δυσκολία για τη διεθνή κοινότητα στην κοινή αντίδραση κατά της πανδημίας είναι η αντίφαση μεταξύ της παγκόσμιας φύσης της πανδημίας και του εθνικού χαρακτήρα των απαντήσεων των κρατών. Πρώτον, υπάρχουν δυσκολίες στον συντονισμό των ενεργειών των επιμέρους εθνών. Δεύτερον, υπάρχει δυσκολία στη δημιουργία συντονιστικών μηχανισμών. Ακόμη και εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο συντονισμός είναι δύσκολο να επιτευχθεί καθώς κάθε χώρα ασκεί τις δικές της πολιτικές. Τρίτον, υπάρχει δυσκολία στη δημιουργία συναίνεσης. Ο λαϊκισμός, ο εθνικισμός, η ξενοφοβία και η μονομέρεια

έχουν αποκτήσει δυναμική και έχουν επηρεάσει συλλογικά την αποτελεσματική διεθνή απάντηση στην πανδημία (Jiemian, 2020: 20).

Περαιτέρω, ο Jiemian (2020: 21) επισημαίνει ότι, οι παγκόσμιες προσπάθειες πρόληψης και ελέγχου της επιδημίας οδηγούν συνεχώς σε σημαντικές αλλαγές στις σχετικές δυνάμεις μεταξύ των διεθνών δυνάμεων. Πρώτον, οι μεγάλες διεθνείς δυνάμεις εντείνουν την αναδιοργάνωσή τους. Η διεθνής δομή εξελίσσεται προς μια κατεύθυνση πιο ευνοϊκή για τη σχετική ισορροπία των παγκόσμιων μεγάλων δυνάμεων υπό τον αδιάκοπο αντίκτυπο του πολυπολικού κόσμου και της οικονομικής παγκοσμιοποίησης. Το υφιστάμενο σύστημα συμμαχιών δεν μπόρεσε να αντιμετωπίσει πολλές προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο κόσμος εξαιτίας της πανδημίας και η πολιτική συναίνεση που κάποτε εξασφάλιζε τη συνοχή των συμμάχων υφίσταται σημαντικές διακυμάνσεις. Δεύτερον, πραγματοποιούνται αλλαγές στη δυτική ιδεολογική απήχηση και πολιτική επιρροή. Η τρέχουσα πανδημία είναι μια επίθεση στη δυτική ιδεολογική ηγεμονία: υπό τη συνολική και επικείμενη απειλή για την ανθρώπινη ζωή και την ασφάλεια, οι συμβατικές εθνοτικές και θρησκευτικές διαφορές, οι διακρίσεις πλούτου και θέσης, οι ανισότητες στα οικονομικά και κοινωνικά συστήματα και οι ιδεολογικοί ανταγωνισμοί έχουν υποχωρήσει. Αντίθετα, η πρόληψη και ο έλεγχος της εξάπλωσης του ιού έχει γίνει ο μεγαλύτερος κοινός παρονομαστής για τη διεθνή αλληλεγγύη και συνεργασία. Τρίτον, η διεθνής ισορροπία δυνάμεων πλησιάζει σε ένα σημείο καμπής ποιοτικής αλλαγής. Πλέον στη διεθνή ισορροπία δυνάμεων πρωταρχική εκδήλωση θα είναι η πραγματοποίηση σημαντικών βημάτων εν μέσω της σχετικής σταθερότητας και των ολοένα και πιο ισορροπημένων σχέσεων μεταξύ των παγκόσμιων δυνάμεων. Η διεθνής κοινότητα θα πρέπει να καταβάλλει συνεχείς προσπάθειες, με επαρκές στρατηγικό όραμα και υπομονή, για να διασφαλίσει τη βιώσιμη εξέλιξη της παγκόσμιας τάξης στο μέλλον (Jiemian, 2020: 23).

Σε αυτό το πλαίσιο: α) ο ρόλος της μη παραδοσιακής ασφάλειας στο διεθνές στρατηγικό τοπίο θα ενισχυθεί σημαντικά στον απόηχο της πανδημίας, β) θα ενισχυθεί το στρατηγικό καθεστώς της δημόσιας υγείας στη μη παραδοσιακή ασφάλεια. Στο μέλλον, είναι πιθανό ότι η μη παραδοσιακή ασφάλεια θα περιλαμβάνει βασικούς τομείς «4+1», δηλαδή την τρομοκρατία, την ασφάλεια στον κυβερνοχώρο, τις μεγάλες επιδημίες, την κλιματική αλλαγή, καθώς και σχετικά ζητήματα όπως η ροή των προσφύγων, γ) οι μεγάλες δυνάμεις θα εργαστούν για να συντονιστούν και να συμβιβαστούν μεταξύ τους, ενώ ταυτόχρονα θα ανταγωνίζονται μεταξύ τους για τους αντίστοιχους ρόλους τους στη διεθνή στρατηγική τάξη πραγμάτων, ανάλογα με τις αλλαγές στη συνολική κατάσταση και τις προτεραιότητές τους. Με αυτά τα δεδομένα, η διεθνής κοινότητα θα πρέπει να εργαστεί για να μετατρέψει την κρίση σε ευκαιρία και να επιταχύνει την αναβάθμιση και την καινοτομία των διεθνών καθεστώτων και μηχανισμών, ώστε να ανταποκρίνονται καλύτερα στις τρέχουσες και μελλοντικές παγκόσμιες υποθέσεις και να εξυπηρετούν καλύτερα τις διακρατικές σχέσεις (Jiemian, 2020: 24).

Μία ενδιαφέρουσα πτυχή της πανδημίας Covid-19 σε σχέση με το διεθνές σύστημα αφορά την τρομοκρατία, την περιφερειακή ειρήνη, το ισλαμικό κράτος και τη τζιχάντ.

Το 2015 αναφέρθηκε ότι επιστήμονες σε μια άκρως απόρρητη εγκατάσταση στο Ηνωμένο Βασίλειο αξιολογούσαν τη δυνητική χρήση του Έμπολα ως βιοτρομοκρατικού όπλου. Η μονάδα είχε επιφορτιστεί με την αξιολόγηση του κατά πόσον τρομοκρατικές οργανώσεις όπως η Al Qaida και το Ισλαμικό Κράτος θα

μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τον ιό για να επιτεθούν σε στόχους στη δύση. Επιπλέον, υποστηρίζεται ότι μεγάλο μέρος της έρευνας για τον Έμπολα χρηματοδοτήθηκε λόγω των αυξανόμενων φόβων ότι ο ιός μπορεί να μετατραπεί σε βιο-όπλο από τρομοκρατικές οργανώσεις, αλλά και από αυταρχικά καθεστώτα. Σύμφωνα με το The Lancet, στις 26 Δεκεμβρίου 2018, η Ανεξάρτητη Εθνική Εκλογική Επιτροπή της Λαϊκής Δημοκρατίας του Κονγκό (CENI) επικαλέστηκε ανησυχίες σχετικά με το ξέσπασμα του Έμπολα και την τρομοκρατία προκειμένου να αναβάλει τις εκλογές σε τρεις περιοχές στο Βόρειο Κίβου (Μπένι, Μπένι Βιλ και Μπουτέμπο) μέχρι τον Μάρτιο του 2019. Τα ανωτέρω καθιστούν την επιδημία Covid-19 ως πηγή ανησυχίας για κρατικούς αξιωματούχους, υπεύθυνους χάραξης πολιτικής και ειδικούς στην καταπολέμηση της τρομοκρατίας σε παγκόσμιο επίπεδο, σχετικά με το πώς ο κορωνοϊός μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως σημαντικό όπλο βιοτρομοκρατίας από μη κρατικούς και «κρυφούς» κρατικούς δρώντες, ειδικά στη Μέση Ανατολή (Yousaf, 2020).

Όπως αναφέρει ο Means (2020), ανεξάρτητα από την πηγή του κορωνοϊού, είναι πλέον ένας οδικός χάρτης για τη μελλοντική βιοτρομοκρατία. Η ζημιά ήταν γρήγορη και τεράστια - πολύ μεγαλύτερη από την 11η Σεπτεμβρίου - και παγκόσμια. Οι απαντήσεις ήταν αναποτελεσματικές και το κόστος ενός πιθανού όπλου όπως αυτό είναι κοντά στο μηδέν. Αντιπροσωπεύει την τέλεια στρατηγική ασύμμετρου πολέμου και δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτά τα μαθήματα μελετώνται προσεκτικά από στρατιωτικούς σχεδιαστές στη Βόρεια Κορέα, την Τεχεράνη, τη Μόσχα, το Πεκίνο και τη Μέση Ανατολή

Ωστόσο, μαζί με τις ανησυχίες για τη βιοτρομοκρατία, το ξέσπασμα της πανδημίας επηρεάζει επίσης τις καθημερινές επιχειρήσεις διαφόρων τρομοκρατικών και μαχόμενων ομάδων σε όλο τον κόσμο. Επιπλέον, λόγω του επείγοντος και της σημασίας της κάλυψης της επιδημίας στα κύρια και εναλλακτικά μέσα ενημέρωσης, τα περιστατικά σε όλο τον κόσμο που περιλαμβάνουν τρομοκρατικές επιθέσεις περνούν απαρατήρητα (Yousaf, 2020).

Ο Maor-Hirsh (2020) σε άρθρο του αναφέρεται στο ισλαμικό κράτος και τη τζιχάντ. Σε διάφορα μέσα ενημέρωσης του Ισλαμικού Κράτους, διατυπώνεται ο ισχυρισμός ότι η επιδημία ήταν κρίσιμη, καταστροφική και τεράστιων διαστάσεων. Ταυτόχρονα, ο κορωνοϊός γίνεται αντιληπτός από το ISIS ως παγκόσμια απειλή, ως θεϊκή εντολή και ως ευκαιρία για την οργάνωση να ανανεώσει τις επιθέσεις της, ειδικά κατά της Δύσης. Από τις αφηγήσεις των μέσων μαζικής ενημέρωσης, ιδίως των έντυπων άρθρων, προκύπτουν τρεις βασικοί άξονες: α) Πλαίσιο του λόγου: Ισλαμισμός της πανδημίας, β) Εξανθρωπισμός των πιστών στο Χαλιφάτο και δαιμονοποίηση της Δύσης, γ) Εκμετάλλευση της κρίσης για την εφαρμογή της στρατηγικής του ISIS.

Στις 10 Μαρτίου 2020, ο ISIS δημοσίευσε μια ολόκληρη σελίδα που ασχολείται με τις ισλαμικές νομικές κατευθυντήριες γραμμές για την προστασία του από την πανδημία. Η αφήγηση που ξεκίνησε με αυτές τις οδηγίες και συνεχίστηκε σε όλες τις υπόλοιπες δημοσιεύσεις επικεντρώθηκε στο ότι η ασθένεια είναι μια θεϊκή εντολή. Σύμφωνα με το πρώτο μήνυμα των ισλαμικών νομικών κατευθυντήριων γραμμών για την προστασία από την πανδημία, η ασθένεια προήλθε από τον Αλλάχ και ως εκ τούτου οι άνθρωποι πρέπει να ενισχύσουν την πίστη τους στον Αλλάχ που είναι το καταφύγιο από όλες τις ασθένειες. Μετέπειτα, συνέχισε να αντιμετωπίζει την επιδημία ως εντολή του Αλλάχ, ισχυριζόμενος ότι ο Αλλάχ είχε αποστείλει τη θανάσιμη

πανδημία και ο φόβος έγινε το κεντρικό μοτίβο που επηρέασε τις χώρες, ειδικά τα χριστιανικά έθνη. Επίσης, υποστηρίζεται ότι ο ιός δεν επηρεάζει πραγματικούς μουσουλμάνους ενώ όσοι μουσουλμάνοι πεθαίνουν από την ασθένεια είναι άπιστοι. Ταυτόχρονα, οι ισλαμικές νομικές κατευθυντήριες γραμμές δεν διαφέρουν από τις δυτικές, σχετικά με την ανάγκη διατήρησης της προσωπικής υγείας και υγιεινής προκειμένου να αποφευχθεί η μόλυνση, αλλά με δύο βασικές διαφορές. Η πρώτη είναι ότι, στις οδηγίες του, ο ISIS δεν ανέφερε τη δυτική προέλευση των κατευθυντήριων γραμμών σε διεθνείς οργανισμούς όπως ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (ΠΟΥ) και τα Κέντρα Ελέγχου και Πρόληψης Νοσημάτων (CDC) στις Ηνωμένες Πολιτείες, διαμορφώνοντας έτσι τις κατευθυντήριες γραμμές στον θρησκευτικό λόγο με βάση τις δράσεις και λόγια του προφήτη Μωάμεθ. Η δεύτερη είναι ότι, οι κατευθυντήριες γραμμές ασχολούνται με την ανάγκη σφράγισης τροφίμων και ποτών, την απαγόρευση ταξιδιών σε μέρη όπου η ασθένεια έχει ξεσπάσει με πλήρη ισχύ κ.λπ. Οι οδηγίες υποστηρίζονται με αποσπάσματα από το Χαντίθ (οι πράξεις και τα λόγια του Προφήτη Μωάμεθ) στα οποία οι σύντροφοι του Μωάμεθ (Σαχάμπτα) μιλούν για το πώς αντιμετώπισε το θέμα της προσωπικής υγιεινής, τις ασθένειες, την επιβολή της αγάπης τους στον Αλλάχ. Χρησιμοποιώντας αποσπάσματα από το Χαντίθ, η οργάνωση επιδιώκει να τονίσει την επίδρασή τους ως εντολές και την επείγουσα ανάγκη να ενεργήσουν όπως ορίζει ο Προφήτης. Οι οδηγίες που έχουν δημοσιευτεί για τους μαχητές του ISIS αφορούν πλέον τη συμπεριφορά των πιστών στην εποχή της πανδημίας και οι οδηγίες χρησιμεύουν ως τρόπος ευαισθητοποίησης για την καταπολέμηση της νόσου (Maor-Hirsh, 2020).

Στις δημοσιεύσεις της, η οργάνωση παρέχει μια ανάλυση για το τι συμβαίνει στις δυτικές χώρες, κυριότερα στις Ηνωμένες Πολιτείες. Με αυτόν τον τρόπο, ο ISIS προώθησε δύο εσωτερικές αφηγήσεις: Η μία αφορά το πώς οι Ηνωμένες Πολιτείες και οι σύμμαχοί τους γνώριζαν για την ύπαρξη του ιού πριν από την έκρηξη και μάλιστα συμφώνησαν με τις ευρωπαϊκές χώρες να αφήσουν τον ιό να εξαπλωθεί προκειμένου να μειωθεί το μέγεθος του γηράσκοντος πληθυσμού, το οποίο είναι βάρος για αυτά τα έθνη. Σύμφωνα με αυτή την αφήγηση, το ISIS ισχυρίστηκε επίσης ότι η κινεζική κυβέρνηση κυκλοφόρησε φήμες σύμφωνα με τις οποίες οι Ηνωμένες Πολιτείες προκάλεσαν την ασθένεια προκειμένου να βλάψουν την κινεζική οικονομία, παραπλανώντας έτσι τους πολίτες της. Η δεύτερη αφήγηση αφορά το μεγάλο χάσμα που υπάρχει σήμερα ως προς την ασφάλεια (ή την έλλειψή της) ως πηγή ανησυχίας και ευπάθειας των δυτικών κυβερνήσεων: η επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης και η επιδείνωση της προσωπικής ασφάλειας των πολιτών, καθώς και κοινωνική και πολιτική αναταραχή εντός των δυτικών κρατών. Αυτή η ευπάθεια τροφοδοτεί τις ανησυχίες ότι τα κράτη δεν θα είναι σε θέση να παρέχουν πλήρη ασφάλεια, λόγω των φόβων ότι οι μαχητές του ISIS μπορεί να σχεδιάσουν τρομοκρατικές επιθέσεις. Επομένως, παρά την ευάλωτη θέση των δυτικών κυβερνήσεων, το ISIS υποστηρίζει ότι συνεχίζουν να επιτίθενται και να πληγώνουν τους υποστηρικτές του Ισλαμικού Κράτους (Maor-Hirsh, 2020).

Η τελευταία αφήγηση αφορά στην αξιοποίηση της κρίσης για την εφαρμογή της στρατηγικής του ISIS. Αυτή η αφήγηση επικεντρώνεται γύρω από τη σημαντική ευπάθεια των δυτικών εθνών σε σημείο να δηλώσουν ότι φοβούνται ένα κύμα τρομοκρατικών επιθέσεων του ISIS. Αυτό μπορεί να υποδηλώνει τις προθέσεις της οργάνωσης να σχεδιάσει επιθέσεις αυτού του μεγέθους. Ο ISIS δηλώνει ότι πρέπει τώρα να πραγματοποιήσουν τζιχάντ δεδομένου ότι η υπακοή στον Αλλάχ είναι το μόνο που μπορεί να αποτρέψει τον θυμό και την οργή Του. Στη βάση αυτή, θεωρεί αυτή τη στιγμή και την παγκόσμια κρίση ως ευκαιρία για να επιτύχει τους στόχους του: ο

φόβος είναι διάχυτος, τα κράτη δεν είναι πλήρως προετοιμασμένα, τα μέλη του ISIS συνεχίζουν να διώκονται και να βλάπτονται, και δεδομένου ότι η πανδημία δημιουργήθηκε από τον Αλλάχ, η εντολή της τζιχάντ ειδικά σε αυτούς τους καιρούς είναι πιο επείγουσα και σημαντική από ποτέ. Πράγματι, υποστηρίζεται από τον Maor-Hirsh (2020) ότι έχει σημειωθεί αύξηση του αριθμού των επιθέσεων από τον οργανισμό σε όλο τον κόσμο. Έτσι, το καθήκον της τζιχάντ συνεχίζει να υπάρχει και μάλιστα αποκτά ακόμη μεγαλύτερη σημασία αυτή τη στιγμή λόγω της ευπάθειας των κρατών σε όλο τον κόσμο ως αποτέλεσμα του πολέμου κατά της πανδημίας.

Τέλος, αξίζει να αναφερθούν και οι ανακατατάξεις στην παγκόσμια τάξη που ήταν σε εξέλιξη πριν από την εμφάνιση της πανδημίας μέσα από τρεις βασικές γεωπολιτικές τάσεις που αναμένεται να διαμορφώσουν ένα νέο σκηνικό. Η πρώτη τάση είναι η από-παγκοσμιοποίηση (Bremmer, 2020: 29). Ένα αποτέλεσμα της πανδημίας είναι η επανεξέταση της τρέχουσας φάσης της παγκοσμιοποίησης και το αν θα πρέπει να αναβιώσει ή να αναδιαμορφωθεί. Η παγκοσμιοποίηση ήταν ήδη αντικείμενο σημαντικής κριτικής πριν από την πανδημία. Οι ανησυχίες τόνισαν τις οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες που προκαλεί, την ευθραυστότητά της, την ενθάρρυνση της σπατάλης και την περιφρόνηση του περιβάλλοντος, καθώς και την προσπάθεια προώθησης της τεχνολογίας με οποιοδήποτε κόστος. Αυτές οι ανησυχίες οδήγησαν στην ανάπτυξη του εθνικισμού, του λαϊκισμού και της πρόκλησης στην οικονομική ηγεμονία των Ηνωμένων Πολιτειών, προκαλώντας αυξημένο προστατευτισμό και απόρριψη των θεσμικών ρυθμίσεων που καθοδηγούσαν την παγκόσμια οικονομία από το 1945 και εξής (Enderwick & Buckley, 2020: 100).

Με τον αντίκτυπο της πανδημίας στην παγκοσμιοποίηση ασχολείται και ο Yunling (2020). Ο συγγραφέας επισημαίνει αρχικά πως η πανδημία και τα συναφή προβλήματά της έχουν προκαλέσει τον προβληματισμό σχετικά με την πορεία της παγκοσμιοποίησης. Οι τάσεις κατά της παγκοσμιοποίησης συμβαδίζουν πάντα με τις τάσεις που προωθούν την παγκοσμιοποίηση. Όταν τα προβλήματα της παγκοσμιοποίησης γίνονται εμφανή, η επιρροή των δυνάμεων κατά της παγκοσμιοποίησης αυξάνεται φυσικά. Από τη μία πλευρά, η κριτική για την παγκοσμιοποίηση προήλθε από την επιχειρηματική κοινότητα, λόγω της ευαισθησίας και εν τέλει της κατάρρευσης της διεθνούς εφοδιαστικής αλυσίδας. Από την άλλη πλευρά, κριτική προήλθε και από πολιτικούς κύκλους, οι οποίοι θεώρησαν την εξάπλωση της επιδημίας και των αυξανόμενων οικονομικών δυσκολιών ως απόρροια στην εξάρτησή τους από την παγκόσμια εφοδιαστική αλυσίδα. Στη βάση αυτών, ο Yunling (2020: 28) προσδιορίζει τέσσερις πυλώνες ανάπτυξης της παγκοσμιοποίησης στο μέλλον: α) το ανοιχτό και πολυμερές εμπορικό σύστημα, β) ο παγκόσμιος χαρακτήρας των εργασιών και η εφοδιαστική αλυσίδα των επιχειρήσεων, γ) μια ανοιχτή πολιτική με προσανατολισμό στην ανάπτυξη από την κυβέρνηση της εκάστοτε χώρας, δ) η υποστήριξη του πληθυσμού και η πεποίθηση ότι η παγκοσμιοποίηση ωφελεί.

Αντιμέτωπες με εγχώρια κοινωνικά προβλήματα, όπως οι εμπορικές ανισορροπίες και η περιφερειακή ανάπτυξη, και η δημόσια δυσαρέσκεια με την κατανομή του πλούτου, πολλές κυβερνήσεις έχουν εφαρμόσει εμπορικές προστατευτικές πολιτικές θέτοντας τις χώρες τους σε προτεραιότητα και έχουν επιβάλει μονομερείς περιορισμούς σε μεγάλες αναπτυσσόμενες και εμπορικές χώρες. Ο αντίκτυπος της πανδημίας επιτάχυνε αυτούς τους μετασχηματισμούς, προσθέτοντας την επίδραση της πανδημίας στις εταιρικές στρατηγικές και τις κυβερνητικές πολιτικές. Όσον αφορά στις εταιρικές στρατηγικές, δίνεται πλέον μεγαλύτερη προσοχή στην

ασφάλεια της εφοδιαστικής αλυσίδας. Η αναστολή της παραγωγής στην Κίνα εξαιτίας της πανδημίας αποτέλεσε ένα ισχυρό πλήγμα στην παγκόσμια εφοδιαστική αλυσίδα. Ταυτόχρονα, για να αναχαιπιστεί η εξάπλωση της επιδημίας, ορισμένες χώρες υιοθέτησαν μέτρα για το κλείσιμο των τελωνείων, με αποτέλεσμα την αμφίδρομη διακοπή των διεθνών συναλλαγών και ως εκ τούτου την αναστολή αρκετών οικονομικών δραστηριοτήτων. Ωστόσο, λόγω της εξάπλωσης της επιδημίας σε χώρες με υψηλό βαθμό παγκοσμιοποίησης έχει αυξησει τον αντίκτυπο στην παγκόσμια παραγωγή, κατανάλωση και χρηματοδότηση. Υπό αυτές τις συνθήκες, οι εταιρείες άρχισαν να επανεξετάζουν σοβαρά τις μελλοντικές επιχειρηματικές τους στρατηγικές, δίνοντας προσοχή όχι μόνο στο κόστος, αλλά και στην ασφάλεια, θέτοντας μάλιστα αυτή ως προτεραιότητα (Yunling, 2020: 30).

Οι υλικοτεχνικές δυσκολίες που διαπιστώθηκαν κατά την τρέχουσα κρίση καταδεικνύουν ήδη μια απομάκρυνση από το μοντέλο των παγκόσμιων εφοδιαστικών αλυσίδων (Bremmer, 2020: 29; Enderwick & Buckley, 2020: 102). Η συνεχής απώλεια αξιόπιστων προμηθευτών μπορεί να σημαίνει επανεξέταση των περιθωρίων κέρδους και στενότερες υποστηρικτικές σχέσεις κατά μήκος των αλυσίδων αξίας από μέρους των επιχειρήσεων. Η τεχνολογία προσφέρει ευκαιρίες αναδιάρθρωσης των γραμμών εφοδιασμού, με πρωτοποριακές τεχνολογίες όπως η τρισδιάστατη εκτύπωση που διευκολύνει την ανασυγκρότηση ή συμπληρωματικές πηγές εφοδιασμού. Οι προηγμένες τεχνολογίες ελέγχου και επικοινωνίας επιτρέπουν μειωμένη εξάρτηση από βασικούς κόμβους εφοδιασμού όπως η Κίνα. Επιπλέον, οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις μπορούν να επιδιώξουν μεγαλύτερη εσωτερική ευελιξία, επιδιώκοντας μεταρρυθμίσεις στις εργασιακές πρακτικές ή τη χρήση εικονικών, παροδικών εξωτερικών συνεργασιών και αναδυόμενων επιχειρήσεων (Enderwick & Buckley, 2020: 103). Επιπρόσθετα, καθώς οι οικονομικές δυσκολίες αυξάνονται, η αναπόφευκτη ανάπτυξη του εθνικισμού και της πολιτικής «πρώτα το έθνος μου» (“my nation first”), που είναι η δεύτερη τάση, θα ωθήσει τις εταιρείες να εντοπίσουν επιχειρηματικές δραστηριότητες που ευνοούν τις εθνικές και περιφερειακές εφοδιαστικές αλυσίδες (Bremmer, 2020: 29).

Όσον αφορά στις κυβερνητικές πολιτικές, η πανδημία αποτέλεσε μία απειλή της συνολικής εθνικής ασφάλειας των κρατών Αυτό οδήγησε σε νέα κατανόηση και ακόμη και σε επαναπροσδιορισμό της παγκοσμιοποίησης, ως προς το κατά πόσο έχει υπονομεύσει την εθνική ασφάλεια. Με αφορμή τα προβλήματα στην εφοδιαστική αλυσίδα, διαπιστώθηκε η ανάγκη μείωσης της εξωτερικής εξάρτησης και αντίστοιχα της αύξησης της εγχώριας παραγωγής όλων εκείνων των ειδών που θεωρούνται ζωτικής σημασίας για την εθνική ασφάλεια και τη διαβίωση των πολιτών (Yunling, 2020: 31).

Με βάση και τα ανωτέρω, οι Enderwick και Buckley (2020: 100) τίθενται μάλλον υπέρ της άποψης ότι η τρέχουσα πανδημία θα οδηγήσει σε μία από-παγκοσμιοποίηση που θα χαρακτηρίζεται από τη μετατόπιση προς τις περιφερειακές οικονομίες, επιδιώκοντας καλύτερη ισορροπία μεταξύ εθνικών και διεθνών συμφερόντων, μεταξύ αποδοτικότητας και ανθεκτικότητας των εφοδιαστικών αλυσίδων, αλλά και μεταξύ ανάπτυξης και ιδίων κεφαλαίων. Οι συγγραφείς υποστηρίζουν πως μια περιφερειακή οικονομία θα μπορούσε να προσφέρει μερικά από τα οφέλη της πρόσφατης παγκοσμιοποίησης (διαρκής ανάπτυξη, μείωση της φτώχειας) και ταυτόχρονα λιγότερες επιζήμιες επιπτώσεις (υπερανάπτυξη, αύξηση της ανισότητας, υποβάθμιση του περιβάλλοντος και αναποτελεσματικές αντιδράσεις σε παγκόσμια ζητήματα).

Μία ακόμα τάση είναι η γεωπολιτική άνοδος της Κίνας, η οποία εκτός από

οικονομική και τεχνολογική υπερδύναμη, έχει πλέον εξελιχθεί σε μια υπερδύναμη «ήπιας δύναμης». Αυτή η κρίση μπορεί να αλλάξει αυτήν την εικόνα, εάν η διπλωματία της Κίνας που υιοθετήθηκε κατά τη διάρκεια της κρίσης συνεχιστεί και αν διατηρηθεί η αντίληψη ότι το Πεκίνο ήταν πολύ πιο αποτελεσματικό από τον υπόλοιπο κόσμο κατά την αντιμετώπιση της πανδημίας (Bremmer, 2020: 29).

Το διεθνές σύστημα βρίσκεται σε μια περίοδο μετάβασης από μια φιλελεύθερη παγκόσμια τάξη που κυριαρχείται από τη Δύση σε έναν νέο δι-, πολλαπλό- ή ακόμη και πολύ-κεντρικό κόσμο (Roloff, 2020: 26-27). Αυτό περιγράφεται καλύτερα από τον Acharya (2017) υπό τον όρο 'multiplex world', δηλώνοντας έναν κόσμο στον οποίο επιβιώνουν στοιχεία της φιλελεύθερης τάξης, αλλά εντάσσονται σε ένα σύμπλεγμα πολλαπλών, εγκάρσιων διεθνών τάξεων. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, η αναδυόμενη παγκόσμια τάξη δεν αποτελεί επιστροφή στην πολυπολικότητα, καθώς εντοπίζονται πέντε σημαντικές διαφορές. Πρώτον, η προπολεμική πολυπολικότητα ήταν σε μεγάλο βαθμό ένας κόσμος αυτοκρατοριών και αποικιών. Οι κύριοι παράγοντες στην παγκόσμια πολιτική ήταν οι μεγάλες δυνάμεις. Αντίθετα, ο σύγχρονος κόσμος χαρακτηρίζεται από μια πληθώρα δρώντων που έχουν σημαντικό ρόλο. Δεν πρόκειται μόνο για μεγάλες δυνάμεις και όχι μόνο για κράτη, αλλά για διεθνείς και περιφερειακούς θεσμούς, εταιρείες, διεθνικές μη κυβερνητικές οργανώσεις, κοινωνικά κινήματα, διεθνικές εγκληματικές και τρομοκρατικές ομάδες κ.λπ. Δεύτερον, η φύση της οικονομικής αλληλεξάρτησης σήμερα είναι πιο περίπλοκη, αποτελούμενη όχι μόνο από το εμπόριο (όπως η παρελθούσα πολυπολικότητα), αλλά και από χρηματοδότηση και παγκόσμια δίκτυα παραγωγής και εφοδιαστικές αλυσίδες. Τρίτον, η σύγχρονη οικονομική αλληλεξάρτηση είναι πιο παγκόσμια σε σύγκριση με εκείνη του 19ου αιώνα, όταν ήταν κυρίως ενδοευρωπαϊκή, με τον υπόλοιπο κόσμο σε εξάρτηση από τις ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες. Τέταρτον, υπάρχει πολύ μεγαλύτερη πυκνότητα σχετικά ανθεκτικών διεθνών και περιφερειακών θεσμών σήμερα. Πέμπτον, οι προκλήσεις για την τάξη και τη σταθερότητα έχουν καταστεί πιο περίπλοκες, με κυρίαρχη την τρομοκρατία, αλλά και επί μέρους προκλήσεις όπως η κλιματική αλλαγή, οι πανδημίες, η εμπορία ανθρώπων που μεγεθύνονται από την αλληλεξάρτηση και την παγκοσμιοποίηση.

Ως εκ τούτου, η μετάβαση στην εξουσία είναι μια περίοδος αβεβαιότητας, αστάθειας και σύγκρουσης. Εντός των τελευταίων τριών δεκαετιών, το διεθνές σύστημα έχει μετατραπεί σε ένα εξαιρετικά διασυνδεδεμένο, αλληλοεξαρτώμενο και πολύπλοκο δίκτυο διεθνών και διεθνικών σχέσεων που καθοδηγείται από την ψηφιακή επανάσταση και απαιτεί τη δυνατότητα διαχείρισης και διαμόρφωσης αλληλεξαρτήσεων. Τα τελευταία τουλάχιστον τέσσερα χρόνια υπήρξε στις διεθνείς σχέσεις μια δραματική στροφή από το μεταμοντέρνο παράδειγμα της παγκοσμιοποίησης και των αλληλεξαρτήσεων με εστίαση στην ανθρώπινη ασφάλεια, τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου και την ανθρώπινη ανάπτυξη προς μία άλλη κατεύθυνση με και πιο συγκεκριμένα προς ένα ρεαλιστικό παράδειγμα. Η διαμόρφωση των εξωτερικών πολιτικών και των στρατηγικών ασφαλείας κυριαρχείται σε μεγάλο βαθμό από την έννοια του έθνους-κράτους, την απαξίωση της παγκοσμιοποίησης και την εκ νέου υιοθέτηση του μερκαντισμού, την αύξηση του εθνικιστικού λαϊκισμού και της αυταρχικής πολιτικής με γνώμονα την εθνική ασφάλεια, καθώς και τον μεγάλο ανταγωνισμό δυνάμεων όπως και μια παγκόσμια μετατόπιση εξουσίας (Roloff, 2020: 26-27).

Η απουσία παγκόσμιας ηγεσίας από τις Ηνωμένες Πολιτείες⁴, την Κίνα⁵ και τη Ρωσία κατά τη διάρκεια της κρίσης Covid-19 μπορεί να απεικονιστεί ως ένα είδος «G-Zero Moment», σύμφωνα με τον Roloff (2020: 27). Το G-Zero είναι ένα κενό εξουσίας στη διεθνή πολιτική επειδή καμία χώρα και καμία ομάδα χωρών δεν έχει τη μόχλευση - ούτε πολιτική ούτε οικονομική - για την προώθηση μιας διεθνούς ατζέντας ή για την παροχή παγκόσμιων δημόσιων αγαθών. Αυτό το σενάριο έχει χαρακτηριστεί από τον Charles Kupchan ως "ο κόσμος κανενός" (no one's world) (Roloff, 2020: 27). Σε παρόμοιο πλαίσιο, οι Enderwick και Buckley (2020: 99) τονίζουν πως, αν και παγκόσμιο γεγονός, η πανδημία δεν οδήγησε σε μια αποτελεσματική παγκόσμια ανταπόκριση. Τα έθνη οδηγήθηκαν σε διαφορετικές στρατηγικές με βάση την αντιστάθμιση μεταξύ του κόστους περιορισμού του ιού και του οικονομικού κόστους από την αναστολή οικονομικών δραστηριοτήτων. Η έλλειψη παγκόσμιας ηγεσίας μπορεί να αντικατοπτρίζει την απουσία μιας σαφούς ενιαίας παγκόσμιας δύναμης ή τις συνεχιζόμενες εντάσεις μεταξύ των δύο κορυφαίων μεγάλων δυνάμεων, ήτοι των Ηνωμένων Πολιτειών και της Κίνας.

Παρ' όλα αυτά, ο Roloff (2020: 27) υποστηρίζει πως η σημερινή εποχή δεν χαρακτηρίζεται από απουσία παγκόσμιας διακυβέρνησης. Η διαχείριση σύνθετων αλληλεξαρτήσεων με συνεργατικό τρόπο μέσω διεθνών θεσμών, περιφερειακής και διαπεριφερειακής ολοκλήρωσης, τυπικά και άτυπα δίκτυα πολιτικής λαμβάνει χώρα και παρέχει καινοτόμες μορφές παγκόσμιας διακυβέρνησης. Αυτό το μοτίβο σχετίζεται με την έννοια της «κοινωνικής δύναμης» που ορίζεται ως η ικανότητα θέσπισης προτύπων, δημιουργίας κανόνων και αξιών που θεωρούνται θεμιτές και επιθυμητές, χωρίς τη χρήση εξαναγκασμού. Ως εκ τούτου, το διεθνές σύστημα δεν έχει πλέον πόλους ισχύος ως δομικά στοιχεία, αλλά είναι οργανωμένο ως ένα διεθνικό δίκτυο με κόμβους (Roloff, 2020: 28).

Όμως, τα ζητήματα που προαναφέρθηκαν απαιτούν μία μάλλον συλλογική δράση (Manyika, 2020: 27; Burrow, 2020: 28; Rebelo, 2020: 29) για την οικοδόμηση οικονομιών που θα προσφέρουν οικονομική ανάπτυξη, ευημερία και ασφάλεια χωρίς αποκλεισμούς, τη δημιουργία δικτύων ασφαλείας (Manyika, 2020: 27), καθώς και ένα νέο κοινωνικό συμβόλαιο (Manyika, 2020: 27; Burrow, 2020: 28). Η πανδημία Covid-19 θέτει σε δοκιμασία τα όρια της παγκόσμιας συνεργασίας, κάτι το οποίο κατέστη περισσότερο εμφανές στην περίπτωση των αναπτυσσόμενων οικονομιών (Saldanha, 2020: 28).

Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί πως, η πανδημία Covid-19 μπορεί να είναι καταλύτης για πιο ανθεκτικά παγκόσμια και περιφερειακά δίκτυα παραγωγής που υποστηρίζουν τη δημιουργία παραγωγικών ικανοτήτων για διαρθρωτικό μετασχηματισμό, διαφοροποίηση και βιωσιμότητα. Επίσης, ένα κατάλληλο μείγμα εμπορικής πολιτικής, πολιτικών ανταγωνισμού, προστασίας των καταναλωτών και περιβαλλοντικής πολιτικής στο πλαίσιο του διεθνούς εμπορίου μπορεί να επιτρέχει στις χώρες να επιτύχουν μια ισχυρότερη, χωρίς αποκλεισμούς και πιο βιώσιμη

⁴ Ωστόσο, οι εσωτερικές προκλήσεις για τη φιλελεύθερη τάξη πραγμάτων υπό την ηγεσία του Trump και των υποστηρικτών του ενδεχομένως να υπερεκτιμώνται. Η κρίση της φιλελεύθερης τάξης έχει βαθύτερες ρίζες, λόγω μακροπρόθεσμων και διαρθρωτικών αλλαγών στην παγκόσμια οικονομία και πολιτική. Ως εκ τούτου, η άνοδος του Trump στην εξουσία είναι συνέπεια -όχι αιτία- της παρακμής της φιλελεύθερης τάξης (Acharya, 2017).

⁵ Είναι χαρακτηριστική η διαπίστωση των Pedei και Wivel (2020: 613) πως ούτε η Κίνα ούτε η Ευρωπαϊκή Ένωση μπόρεσαν να καλύψουν το κενό που άφησαν οι ΗΠΑ, ιδίως από την εκλογή του Trump και έπειτα, επενδύοντας σε μία εσωστρέφεια.

οικονομική ανάκαμψη (United Nations, 2020: 9).

Εκτός των ανωτέρω, αξίζει να τονιστεί πως, όλο και περισσότερο, οι συζητήσεις για την παγκόσμια υγεία ως ζήτημα ασφάλειας γίνονται πιο εμφανείς στο πεδίο των διεθνών σχέσεων. Η ανάπτυξη μιας θεωρητικής βιβλιογραφίας για την παγκόσμια διακυβέρνηση παρέχει εναλλακτικά πλαίσια για την εξέταση της υγείας μέσω ρεαλιστικών προσμάτων για μία υγειονομική κρίση ως θέμα εθνικής ασφάλειας, από μια φιλελεύθερη προοπτική ως δημόσιο αγαθό και ανθρώπινο δικαίωμα ή μέσα σε μια κοινωνική κονστρουκτιβιστική ατζέντα, με επίκεντρο την αναδυόμενη κανονιστική τάξη, όπως η «συλλογική πρόθεση» για την αντιμετώπιση μίας υγειονομικής κρίσης παγκοσμίως (Wishnick, 2010: 455).

Σε μία προσπάθεια δημιουργίας μίας θεωρίας σχετικά με την κρίση της πανδημίας και την αντιμετώπισή της στο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων, ο Hoffman (2020) προτείνει την εστίαση στην έννοια του 'securitization'. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον συγγραφέα, η έννοια του 'securitization', μια έννοια που συνδέεται στη θεωρία διεθνών σχέσεων με τη Σχολή Σπουδών Ασφάλειας της Κοπεγχάγης και αναπτύχθηκε αρχικά από τον Ole Wæver, υποστηρίζει ουσιαστικά ότι η ασφάλεια είναι μια πράξη ρητορικής: ένα ζήτημα γίνεται απειλή κάθε φορά που ένας παράγοντας δηλώνει ότι είναι θέμα εθνικής ασφάλειας. Επομένως, σύμφωνα με τη θεωρία της 'securitization', τα θέματα ασφάλειας δεν υπάρχουν απλώς ως αντικειμενικά γεγονότα, αλλά μάλλον πρέπει να ορίζονται και να διατυπώνονται ως απειλές από πολιτικούς παράγοντες. Το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας, που ορίζεται από τη Σχολή της Κοπεγχάγης ως 'securitization', είναι ότι με την επισήμανση κάτι ως «θέμα ασφαλείας», ένα ζήτημα καθίσταται ως υψίστης προτεραιότητας. Συνεπώς, η διαδικασία του 'securitization' δίνει προτεραιότητα σε ένα συγκεκριμένο ζήτημα έναντι άλλων, δικαιολογώντας τη χρήση έκτακτων μέτρων εκτός του πεδίου της συνήθους πολιτικής.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Hoffman (2020) προτείνει να θεωρηθεί η πανδημία ως παγκόσμιο ζήτημα υγείας και ως απειλή για την εθνική ασφάλεια. Τονίζει τη χρήση μίας ρητορικής μάχης και πολέμου που χρησιμοποιούν οι παγκόσμιοι ηγέτες για να καταδειχθούν οι προκλήσεις που θέτει η πανδημία. Ωστόσο, η πανδημία είναι μια παγκόσμια απειλή για την ανθρώπινη ασφάλεια, παρά μια διακρατική στρατιωτική απειλή. Η εξάπλωση του ιού έχει αποκαλύψει την ευπάθεια των προσπαθειών ορισμένων μικρών κρατών να διαφοροποιήσουν την οικονομία τους. Ωστόσο, το κλείσιμο των συνόρων και η διαχείριση ενός μικρού αριθμού πολιτών οδηγεί σε μικρότερο αριθμό ανησυχιών για την εθνική ασφάλεια που προκαλούνται από την πανδημία. Επιπλέον, λόγω της κρατικής τους ικανότητας και της οικονομικής τους δύναμης, ορισμένα μικρά κράτη μπόρεσαν να συνεργαστούν με άλλα «ισχυρά» και «αδύναμα» κράτη στην παροχή ξένης βοήθειας για την αντιμετώπιση αυτού του αόρατου «εχθρού» σε παγκόσμιο επίπεδο.

Μάλιστα, παγκόσμιοι ηγέτες και ανώτεροι αξιωματούχοι χρησιμοποιούν επίσης όλο και περισσότερο τη γλώσσα του πολέμου και της μάχης για να περιγράψουν την πρόκληση που θέτει ο ιός SARS-Cov2. Στις αρχές Φεβρουαρίου, ο Χι Jinqing, Πρόεδρος της Κίνας, όρισε την προσπάθεια της Κίνας να περιορίσει τον κορωνοϊό ως «λαϊκό πόλεμο» και επαίνεσε τον «ηρωικό λαό» της Hubei και της Wuhan. Στα μέσα Μαρτίου, ο Γάλλος Πρόεδρος Emmanuel Macron αιτιολόγησε την ανακοίνωσή του για ένα εθνικό lockdown για τον περιορισμό της επιδημίας στη Γαλλία αναφέροντας ότι η χώρα βρίσκεται σε πόλεμο. Στο Ισραήλ, ο πρωθυπουργός Benjamin Netanyahu

δήλωσε ότι το Ισραήλ βρίσκεται «σε πόλεμο με έναν αόρατο εχθρό» και δήλωσε ότι η ισραηλινή κυβέρνηση θα αναπτύξει κατά της πανδημίας μέτρα που είχαν αναπτυχθεί προηγουμένως κατά των τρομοκρατών. Σε μια κριτική για την απάντηση της ισραηλινής κυβέρνησης στην επιδημία, ο υποστράτηγος Giora Eiland, πρώην επικεφαλής του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας του Ισραήλ, υποστήριξε ότι «είναι καιρός να σταματήσουμε να είμαστε περήφανοι για τα λεγόμενα μας επιτεύγματα και να διαχειριστούμε την κρίση όχι σαν να βρισκόμαστε σε πόλεμο, αλλά σαν να βρισκόμαστε σε πλήρη πόλεμο». Το Ιράν υιοθέτησε επίσης τη (θρησκευτική) ρητορική του πολέμου για να περιγράψει τις προσπάθειές του κατά του ιού: Ο Ανώτατος Ηγέτης Ayatollah Ali Khamenei ανακοίνωσε ότι οι επαγγελματίες υγείας που θα χάσουν τη ζωή τους έπειτα από μόλυνση με τον ιό θα θεωρούνται μάρτυρες. Ο Trump είχε επίσης δηλώσει σε ένα tweet του ότι «ο κόσμος βρίσκεται σε πόλεμο με έναν κρυφό εχθρό» (Hoffman, 2020).

Ωστόσο, η εν λόγω θεωρία έχει τύχει και κριτικής. Στο πλαίσιο της παγκόσμιας πολιτικής υγείας, η Wishnick (2010) υποστηρίζει ότι η αντιδραστική φύση μιας πράξης 'securitization' έρχεται σε αντίθεση με την προληπτική στρατηγική διαχείρισης κινδύνου που απαιτείται για την αντιμετώπιση μολυσματικών ασθενειών. Μια υγειονομική κρίση μπορεί να ενταχθεί επιτυχώς στην προσέγγιση 'securitization' όταν ένα κοινό συμφωνεί ότι υπάρχει υπαρξιακή απειλή για μια κοινή αξία. Αντίθετα, οι φορείς μπορεί να υποβαθμίσουν την ύπαρξη μιας υπαρξιακής απειλής για την ασφάλεια. Ο ορισμός της ασφάλειας ως υπαρξιακής απειλής για μια κοινή αξία αφαιρεί από τον όρο κάθε θετική σημασία. Σε αυτήν την περίπτωση, η διαδικασία 'de-securitization' είναι η βέλτιστη, αφού αυτή συνεπάγεται το τέλος της κατάστασης έκτακτης ανάγκης (Wishnick, 2010: 455).

Η Aradau (2004: 400) υποστηρίζει ότι είναι μια εγγενώς αρνητική αντίληψη. Η συγγραφέας σημειώνει ότι η βιβλιογραφία της Σχολής της Κοπεγχάγης, η οποία έχει τις ρίζες της στις ευρωπαϊκές δημοκρατίες, τείνει να εξισώνει τη διαδικασία 'de-securitization' με την αποκατάσταση της δημοκρατίας μετά από την εξαιρετική πολιτική μιας περιόδου 'securitization'. Ακόμη και στις δημοκρατίες, ωστόσο, η ίδια η λογική της 'securitization' είναι μη δημοκρατική, καθώς εξ ορισμού ο χαρακτηρισμός ενός ζητήματος ως απειλής για την ασφάλεια συνεπάγεται μια εξαιρετική κατάσταση και μπορεί να περιλαμβάνει πρακτικές αποκλεισμού. Η 'de-securitization' είναι επίσης προβληματική, καθώς η επιστροφή στην «καθημερινότητα» συνεπάγεται εκ νέου επιβεβαίωση προϋπαρχουσών ιεραρχιών εξουσίας που συνήθως αποκλείουν ορισμένες ομάδες από τη λήψη αποφάσεων.

Οι επιδημίες θεωρούνται πιο εύστοχα ως κίνδυνοι και σημειώνει ότι οι πρακτικές που θα υιοθετήσει κάθε κράτος ως απάντηση προέρχονται από τη διακυβέρνηση ('governmentality'). Για την κινεζική κυβέρνηση, η διαχείριση του κινδύνου απαιτεί σκληρές επιλογές, καθώς η ίδια η αναπτυξιακή διαδικασία που δημιουργεί κινδύνους για την κοινωνία θεωρείται ως προτεραιότητα για την κρατική ασφάλεια. Επιπλέον, σε αντίθεση με τις δυτικές κοινωνίες που ήταν το επίκεντρο των μελετών του κοινωνικού κινδύνου από Ευρωπαίους μελετητές, η κινεζική κοινωνία έχει πολύ λιγότερη αυτονομία να ανταποκριθεί στον κίνδυνο. Οι περιπτώσιολογικές μελέτες της διακυβέρνησης στην Κίνα υπογραμμίζουν το μοναδικό μείγμα «σοσιαλιστικών τεχνών διακυβέρνησης» και μηχανισμών αγοράς. Επιπλέον, οι μελετητές της διακυβέρνησης, σε μεγαλύτερο βαθμό από τους περισσότερους θεωρητικούς της 'securitization', αναγνωρίζουν γενικότερα ότι τα αυταρχικά και τα φιλελεύθερα κράτη θα κυβερνούν διαφορετικά και οι απαντήσεις τους στον κίνδυνο θα ποικίλλουν

ανάλογα (Wishnick, 2010: 456).

Επίσης, ορισμένοι μελετητές έχουν επιστήσει την προσοχή στο κοινωνικό πλαίσιο της 'securitization', ιδιαίτερα στη σχέση μεταξύ του φορέα της 'securitization' και του κοινού. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό σε αυταρχικά καθεστώτα, όπου μπορεί να είναι δύσκολο να γίνει διάκριση μεταξύ κανονικής και ειδικής πολιτικής. Επιπλέον, τέτοια καθεστώτα έχουν μεγαλύτερο έλεγχο στη διαδικασία 'securitization', επειδή η αντιπολίτευση καταστέλλεται και ο πολιτικός λόγος περιορίζεται μέσω λογοκρισίας, απειλών φυλάκισης και άλλων κυρώσεων. Άλλες μελέτες επιδιώκουν να διευρύνουν τις απαντήσεις στις προκλήσεις της δημόσιας υγείας πέρα από την 'securitization', εξετάζοντας ένα ευρύτερο φάσμα πρακτικών και παρεμβάσεων ως απάντηση σε απειλές για τη δημόσια υγεία, ένα πεδίο που ονομάζουν «βιοασφάλεια». Στο έργο τους για τη βιοασφάλεια, για παράδειγμα, οι Stephen Collier και Andrew Lakoff κάνουν διάκριση μεταξύ της ετοιμότητας που απαιτείται για την αντιμετώπιση πιθανών απειλών για την υγεία που επηρεάζουν την εθνική ασφάλεια, των απαντήσεων σε κρίσεις σε αναδυόμενους παθογόνους ιούς και των βημάτων που απαιτούνται για την αντιμετώπιση κινδύνων που συνδέονται με την τεχνολογία και την εκβιομηχάνιση (Wishnick, 2010: 456).

Ορισμένοι μελετητές υποστήριξαν ότι τα μη παραδοσιακά προβλήματα ασφάλειας, όπως οι πανδημίες, κατανοούνται καλύτερα μέσω του πλαισίου του κινδύνου, το οποίο δίνει έμφαση στην πρόληψη και την προφύλαξη, παρά στη διαδικασία 'securitization', η οποία επικεντρώνεται στην επείγουσα κινητοποίηση ως απάντηση σε επείγοντες κινδύνους και αποφάσεις για τον χαρακτηρισμό απειλών. Ορισμένοι θεωρούν ότι υπάρχει αλληλεπικάλυψη μεταξύ των εννοιών του κινδύνου και της ασφάλειας. Κοινωνιολόγοι, όπως ο Ulrich Beck, ο Anthony Giddens και ο Niklas Luhmann, εξετάζουν τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης με όρους κινδύνου και όχι απειλών. Σε αντίθεση με τις χαρακτηριστικές απειλές της εποχής του Ψυχρού Πολέμου, που προέρχονται από σαφώς αναγνωρίσιμους αντιπάλους με εχθρικές προθέσεις και στρατιωτικό δυναμικό, ο κίνδυνος είναι η ακούσια συνέπεια οικονομικών και τεχνολογικών αποφάσεων. Ο κίνδυνος περιλαμβάνει τα ακόλουθα βασικά στοιχεία: αβεβαιότητα σχετικά με την εμφάνισή του, λανθάνουσες επιπτώσεις, πιθανότητα βλάβης, δυσκολία απόδοσης ευθύνης και διασυνοριακό αντίκτυπο. Υπό αυτό το πρίσμα, η συμβολή της αντίληψης του κινδύνου στον τομέα της παγκόσμιας υγείας είναι ότι παρέχει μια εναλλακτική λύση στην συγκρουσιακή λογική της διαδικασίας 'securitization'. Σε αντίθεση με τον προσδιορισμό του επείγοντος και τον προσδιορισμό των απειλών, η διαχείριση κινδύνου περιλαμβάνει πρακτικές πρόληψης, οι οποίες είναι πολύ σχετικές με τις συζητήσεις για μολυσματικές ασθένειες (Wishnick, 2010: 456).

Για τον Bigo (2002: 73), θεωρητικό της Σχολής του Παρισιού, η 'securitization' δεν είναι μια πράξη ομιλίας, αλλά προέρχεται από μια σειρά συνηθισμένων διοικητικών πρακτικών, όπως η κατάρτιση προφίλ πληθυσμού, η αξιολόγηση κινδύνου, η στατιστική ανάλυση, η μυστικότητα και η διαχείριση του φόβου. Ο συγγραφέας, επομένως, υποστηρίζει ότι η 'securitization' δεν ανταποκρίνεται μόνο σε υγειονομικές απειλές. Η προσπάθεια της Σχολής του Παρισιού να αναδιαμορφώσει τη διαδικασία 'securitization' έγκειται στο να αντιμετωπίσει ορισμένες από τις επικρίσεις της προσέγγισης της Σχολής της Κοπεγχάγης, αλλά αρκετά αντιφατικά στοιχεία παραμένουν. Ένα πρόβλημα είναι ότι, ενώ, σύμφωνα με τους όρους του Foucault, η διακυβέρνηση είναι απαραίτητη για την αντιμετώπιση των προκλήσεων της βιοεξουσίας, οι ίδιες οι μολυσματικές ασθένειες μπορεί να υπονομεύσουν την κρατική

ικανότητα. Επιπλέον, ακόμη και όταν το κράτος έχει την ικανότητα να αντιμετωπίσει τους κινδύνους για τη δημόσια υγεία, μπορεί να δημιουργηθεί ένα είδος διλήμματος ασφαλείας, καθώς οι πρακτικές που χρησιμοποιούνται (όπως η καραντίνα ή η χρήση μάσκας κατά τη διάρκεια μιας πανδημίας) μπορεί επίσης να δημιουργήσουν πανικό. Τέλος, η χρήση της γλώσσας του κινδύνου και όχι της ασφάλειας μπορεί να μην εξαλείψει τα προβλήματα στιγματισμού, καθώς ορισμένες ομάδες προσδιορίζονται ως «σε κίνδυνο» ή παρουσιάζονται ως «παράγοντες κινδύνου». Η κριτική της διαδικασίας 'securitization' από τους θεωρητικούς κινδύνου και τη Σχολή του Παρισίου παρέχει έτσι μια ευκαιρία να γίνουν αντιληπτές οι απαντήσεις στις μολυσματικές ασθένειες ευρύτερα ως πρακτικές και τρόποι διακυβέρνησης, παρά ως καθαρά λεκτικές πράξεις (Wishnick, 2010: 456).

Στα ανωτέρω, όμως, ο Hoffman (2020) υποστηρίζει πως η 'securitization' μπορεί να είναι μια καλή συμπληρωματική προσέγγιση (πέρα από τις υπάρχουσες στρατηγικές δημόσιας υγείας) για την αντιμετώπιση των μοναδικών προκλήσεων που θέτει η πανδημία, όχι μόνο σε επίπεδο ανθρώπινων απωλειών, αλλά και σε επίπεδο συμμόρφωσης των ατόμων με τα μέτρα τα οποία υιοθετούνται από τις κυβερνήσεις. Η προσέγγιση 'securitization' μπορεί να έχει σημαντικές ελλείψεις, αλλά υπερέχει όσον αφορά στην ευαισθητοποίηση σε θέματα υγείας, την κινητοποίηση ανθρώπων και την κατανομή της κρατικής χρηματοδότησης σε εκείνα τα ζητήματα που προσδιορίζονται ως απειλές για την εθνική ασφάλεια. Ως αποτέλεσμα, η 'securitization' της επιδημίας μπορεί να είναι ένας αποτελεσματικός τρόπος αντιμετώπισης της πανδημίας, ειδικά σε χώρες που δεν έχουν επηρεαστεί σοβαρά από τον ιό. Η πρόκληση θα είναι να κινητοποιηθεί το κοινό για να κατανοήσει τους κινδύνους που εγκυμονεί ο θανατηφόρος ιός και να συμμορφωθεί με τα μέτρα δημόσιας υγείας, αποφεύγοντας ταυτόχρονα τις μακροχρόνιες παραβιάσεις των ατομικών δικαιωμάτων και τη δημοκρατική διάβρωση ως αποτέλεσμα της κατάστασης 'securitization'.

1.4 Συμπεράσματα κεφαλαίου

Από την προηγηθείσα ανάλυση διαπιστώθηκε ότι η πανδημία είναι μία επιδημία που έχει ευρεία γεωγραφική επέκταση, υψηλό επίπεδο μολυσματικότητας, υψηλή νοσηρότητα και θνησιμότητα, καθώς και ελάχιστη ανοσία πληθυσμού. Η πανδημία Covid-19 που έκανε την εμφάνισή της αρχικά στην Wuhan στην επαρχία Hubei της Κίνας τον Δεκέμβριο του 2019 είχε σημαντικές συνέπειες στο διεθνές σύστημα, σε πολλαπλά επίπεδα. Πιο συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε από όσα προαναφέρθηκαν πως, η πανδημία αποτέλεσε μία απειλή για την ασφάλεια των χωρών που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν μία σημαντική παγκοσμιοποιημένη υγειονομική κρίση, στη βάση αποφάσεων που όμως λαμβάνονται σε εθνικό επίπεδο. Η δυσκολία συντονισμού πολιτικών σε υπερ-εθνικό επίπεδο, η παραπληροφόρηση, η τάση της από-παγκοσμιοποίησης, οι υφιστάμενες ανισότητες εντός και μεταξύ των χωρών, η υπάρχουσα απειλή της τρομοκρατίας, συνδυάστηκαν με την τάση για τη διαμόρφωση ενός νέου διεθνούς συστήματος που χαρακτηρίζεται από πολύ-κεντρικότητα, την ανάδυση νέων δυνάμεων και την προσπάθεια διαμόρφωσης μίας νέας θεωρίας των διεθνών σχέσεων λαμβάνοντας υπόψη αυτήν την υγειονομική κρίση, κυρίως στο πλαίσιο της συζήτησης περί της «securitization». Το πιο ενδιαφέρον σημείο σε όλη αυτήν την ανάλυση είναι η αντίδραση των κρατών απέναντι στην απειλή της πανδημίας, εν μέσω των υπολοίπων τάσεων στο διεθνές σύστημα. Ακόμα πιο ενδιαφέρον είναι η αντίδραση των μικρών κρατών, δεδομένων των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους. Αυτό είναι το επίκεντρο του επόμενου κεφαλαίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΤΑ ΜΙΚΡΑ ΚΡΑΤΗ ΣΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΣΤΗΜΑ

2.1 Ορισμός και χαρακτηριστικά των μικρών κρατών

Ανατρέχοντας στη βιβλιογραφία για τα μικρά κράτη διαπιστώνεται πως δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός. Μάλιστα, έχει τονιστεί πως, κανένας ορισμός, είτε πρόκειται για πληθυσμό, γεωγραφικό μέγεθος ή ΑΕΠ, δεν είναι πιθανό να είναι πλήρως ικανοποιητικός (Sutton, 2011: 147). Ένα άλλο εμπόδιο στον ορισμό είναι η σύγχυση που δημιουργείται μεταξύ των όρων «μικρό κράτος» και «αδύναμο κράτος», που προέρχεται από την καθιερωμένη ιεραρχία των μικρών, μεσαίων και μεγάλων δυνάμεων. Ωστόσο, μεταγενέστερη επιστημονική εργασία έχει καταδείξει ότι τα «μικρά κράτη» δεν είναι απαραίτητα αδύναμα. Τα ισχυρά κράτη έχουν υψηλή νομιμότητα, τα αδύναμα κράτη δεν έχουν· οι ισχυρές δυνάμεις έχουν υψηλές δυνατότητες, οι αδύναμες δεν έχουν (Sánchez, 2020). Μάλιστα, οι Pedí και Sarri (2019: 4) αναφέρονται στον όρο «μικρό αλλά έξυπνο κράτος» (small but smart state) για να περιγράψουν τη δυνατότητα και ικανότητα των μικρών κρατών να αξιοποιούν την ήπια δύναμή τους. Τα «μικρά αλλά έξυπνα κράτη» αξιοποιούν ευκαιρίες, συνεργασίες, φήμη, καινοτομία, προορατικές ενέργειες, προκειμένου να επιτύχουν τους στόχους τους.

Οι Baldacchino και Wivel (2020) αναφέρουν δύο βασικές κατηγοριοποιήσεις των μικρών κρατών. Η πρώτη είναι τα κράτη που δεν ανήκουν στις μεγάλες δυνάμεις και επομένως δεν έχουν μεγάλες δυνατότητες δράσης σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής. Η δεύτερη αφορά στους υλικούς πόρους σε επίπεδο στρατιωτικής ικανότητας και συνεπώς ισχύος. Οι Jesse και Dreyer (2016) διακρίνουν δύο βασικά κριτήρια ορισμού των μικρών κρατών: α) απόλυτους όρους (π.χ. έκταση, πληθυσμός), β) σχετικούς όρους (π.χ. πώς τα μικρά κράτη ορίζονται έναντι άλλων). Τα μικρά κράτη μπορούν να κατηγοριοποιηθούν ως τέτοια στη βάση των οικονομικών τους ορίων, των εξαγωγών τους, των πόρων τους, της εξάρτησης από υπερπόντια βοήθεια ή μεγαλύτερη ευπάθεια σε φυσικές καταστροφές, μεταξύ άλλων (Sutton, 2011: 143). Η Briffa (2020) χαρακτηρίζει ως μικρά τα κράτη που έχουν το μικρότερο σχετικό παγκόσμιο μερίδιο πληθυσμού και εδάφους, οικονομική εξάρτηση από το εξωτερικό εμπόριο και κυβερνήσεις που χαρακτηρίζονται από περιορισμένο εύρος και ικανότητα.

Σύμφωνα με το Diplo (2021), για την κατηγοριοποίηση των μικρών κρατών μπορούν να χρησιμοποιηθούν ποσοτικά ή ποιοτικά κριτήρια. Οι ποσοτικοί ορισμοί εξετάζουν το απόλυτο μέγεθος όσον αφορά τις δημογραφικές, γεωφυσικές ή οικονομικές συνθήκες (π.χ. μέγεθος, πληθυσμός). Η κατηγοριοποίηση με βάση ποσοτικούς ορισμούς χρησιμοποιείται συχνά στο πλαίσιο της αναπτυξιακής συνεργασίας. Η ποιοτική προσέγγιση επικεντρώνεται στις αντιλήψεις που προκύπτουν από άνισες σχέσεις.

Στο πλαίσιο της διεθνούς ασφάλειας, μικρά θεωρούνται τα κράτη με πληθυσμούς μεταξύ ενός και πέντε εκατομμυρίων, ή τα κράτη που δεν μπορούν να εξασφαλίσουν την ασφάλειά τους μόνα τους (Sutton, 2011: 145). Για τον Keohane, μικρά κράτη είναι εκείνα που δεν μπορούν να έχουν σημαντικό αντίκτυπο στο διεθνές σύστημα, ενώ για τον Long οι διαφορές ισχύος έχουν αντίκτυπο στην οικοδόμηση των συμφερόντων τόσο των ισχυρών όσο και των αδύναμων κρατών (Radoman, 2018: 181). Η Παιδή (2016: 40) αναφέρει διαφορετικές κατηγοριοποιήσεις για τον ορισμό των μικρών κρατών, τονίζοντας πως η θεώρηση αυτών στον αντίποδα των μεγάλων δυνάμεων είναι μάλλον η πλέον κατάλληλη στο πλαίσιο του διεθνούς συστήματος.

Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, τα μικρά κράτη δεν έχουν τους απαραίτητους πόρους να εμπλακούν σε πόλεμο με μεγάλες δυνάμεις, αλλά και να επιδιώξουν κυρίαρχες πολιτικές ισχύος. Η συγκεκριμένη προσέγγιση, θα πρέπει να σημειωθεί, ότι νομιμοποιείται στη βάση της κατηγοριοποίησης μεταξύ μεγάλων και μικρών δυνάμεων στο διεθνές σύστημα.

Οι κονστρουκτιβιστές εστιάζουν στις πρακτικές λόγω της έννοιας του 'μικρού' ('smallness'), η οποία οδηγεί τα κράτη να ενστερνιστούν την αφήγηση του 'μικρού' ως μέρος της ταυτότητάς τους, ώστε να την παρουσιάζουν ως πλεονέκτημα ή πλεονέκτημα στις διεθνείς σχέσεις (Radoman, 2018: 182). Υπό αυτήν την έννοια, αν οι ηγέτες ενός κράτους και ο πληθυσμός του είναι πεπεισμένοι ότι ζουν σε ένα μικρό κράτος και/ή εάν άλλα κράτη το αντιλαμβάνονται ως ένα μικρό κράτος, τότε θα θεωρείται ως τέτοιο (Radoman, 2018: 182; Baldacchino & Wivel, 2020: 6). Αυτή είναι, για παράδειγμα, η περίπτωση του Κατάρ, το οποίο όσον αφορά το ΑΕΠ και τον παγκόσμιο αντίκτυπο δεν θα χαρακτηριστεί ως «μικρό κράτος», αλλά επέλεξε να παρουσιάζεται ως τέτοιο (Sánchez, 2020).

Σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα, χώρες με πληθυσμό κάτω του 1,5 εκατομμυρίου χαρακτηρίζονται ως μικρά κράτη (The World Bank, 2021). Ενώ μοιράζονται κοινές προκλήσεις που σχετίζονται με το μικρό μέγεθος των οικονομιών τους και την ευπάθεια σε εξωγενείς κραδασμούς, τα μικρά κράτη είναι στην πραγματικότητα μια ετερογενής ομάδα. Υπάρχει μεγάλη διαφοροποίηση μεταξύ των μελών όσον αφορά το μέγεθος του πληθυσμού, τα επίπεδα εισοδήματος, τη γεωγραφία και άλλα χαρακτηριστικά που έχουν ως αποτέλεσμα ένα ευρύ φάσμα χαρακτηριστικών και ανάπτυξης (The World Bank, 2021β):

Πληθυσμός: Πολλά κράτη είναι πολύ μικρά (δηλαδή, με πληθυσμό μικρότερο από 200.000 άτομα). Το μέγεθος του πληθυσμού κυμαίνεται από 11.792 άτομα στο Τουβαλού έως 2,96 εκατομμύρια άτομα στην Τζαμάικα.

Γεωγραφία: Τα μικρά κράτη κατανέμονται σε όλες τις περιοχές και περίπου τα δύο τρίτα είναι νησιωτικά κράτη. Το υπόλοιπο ένα τρίτο περιλαμβάνει τις εξής πέντε χώρες: Μπουτάν, Μποτσουάνα, Εσουατίνι, Λεσόθο και Σαν Μαρίνο.

Απόσταση: Αρκετά μικρά κράτη, ιδιαίτερα νησιά, είναι από τα πιο απομακρυσμένα όσον αφορά στην απόσταση από τις πλησιέστερες διεθνείς αγορές (π.χ. νησιά του Ειρηνικού).

Χερσαία έκταση: Ορισμένα νησιωτικά κράτη έχουν πολύ μικρή χερσαία έκταση (π.χ. το Ναουρού έχει 20 τετραγωνικά χιλιόμετρα), ενώ τα μη νησιωτικά κράτη όπως η Ναμίμπια και η Μποτσουάνα έχουν 4,5 και 3,1 φορές την έκταση όλων των μικρών νησιωτικών κρατών μαζί, αντίστοιχα.

Κατακερματισμός και διασπορά: Ορισμένα μικρά κράτη είναι αρχιπέλαγος διασκορπισμένα σε μια ευρεία ωκεάνια περιοχή (π.χ., το Κιριμπάτι έχει έκταση 810 τετραγωνικών χιλιομέτρων κατανεμημένα σε 35 νησιά που εκτείνονται σε 3,6 εκατομμύρια τετραγωνικά χιλιόμετρα ωκεανού).

Ευπάθεια σε φυσικές καταστροφές και κλιματική αλλαγή: Πολλά μικρά κράτη είναι δυσανάλογα ευάλωτα σε μια σειρά από φυσικές καταστροφές, ιδιαίτερα εκείνα που βρίσκονται σε περιοχές επιρρεπείς σε καταστροφές. Περίπου το ένα τρίτο των

μικρών κρατών είναι ιδιαίτερα ευάλωτα στην κλιματική αλλαγή, συμπεριλαμβανομένης της ανόδου της στάθμης της θάλασσας και της ξηρασίας.

Επιβάρυνση χρέους: Η σημαντική αστάθεια της ανάπτυξης που συχνά συνδέεται με τον αντίκτυπο των φυσικών καταστροφών και άλλων εξωγενών κραδασμών και η αδύναμη δημοσιονομική διαχείριση έχουν συμβάλει στη σημαντική συσσώρευση χρέους σε πολλά μικρά κράτη. Τα επίπεδα χρέους για αυτές τις χώρες είναι κατά μέσο όρο υψηλότερα από ότι για άλλες αναπτυσσόμενες χώρες, αν και υπάρχει σημαντική ποικιλομορφία μεταξύ των επιμέρους χωρών.

2.2 Περιορισμοί και απειλές των μικρών κρατών

Τα μικρά κράτη ποικίλλουν πολύ ως προς τα επίπεδα εισοδήματος, τη γεωγραφία και άλλα χαρακτηριστικά. Αλλά τα μικρά κράτη αντιμετωπίζουν κοινές αναπτυξιακές προκλήσεις. Οι εγχώριες αγορές τους είναι μικρές και βρίσκονται πολύ μακριά από τις μεγάλες διεθνείς αγορές. Η οικονομική ανάπτυξη είναι ασταθής. Οι οικονομικές πιέσεις είναι τεράστιες, με αποτέλεσμα σημαντική επιβάρυνση του χρέους. Είναι ιδιαίτερα επιρρεπείς σε φυσικές καταστροφές, όπως η άνοδος της στάθμης της θάλασσας και ακραία κλιματικά φαινόμενα, τα οποία έχουν καταστροφικές επιπτώσεις. Τα κράτη αυτά βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στον τουρισμό, αλλά ο συγκεκριμένος τομέας είναι ευάλωτος σε φυσικές καταστροφές ή καταστάσεις εκτάκτων αναγκών (The World Bank, 2021).

Οι Baldacchino και Wivel (2020: 5) αναφέρουν πως τα μικρά κράτη διέπονται από τα εξής δύο χαρακτηριστικά: α) την περιορισμένη ικανότητα των πολιτικών, οικονομικών και διοικητικών συστημάτων τους και β) συνήθως αποτελούν το πιο αδύναμο μέρος σε ασύμμετρες σχέσεις και δεν μπορούν να αλλάξουν τη διαμόρφωση της εξουσίας τους και τη θεσμική της έκφραση, με αποτέλεσμα να υστερούν στις διπλωματικές τους σχέσεις. Με περιορισμένους πόρους, τα μικρά κράτη αντιμετωπίζουν μοναδικές αναπτυξιακές προκλήσεις, συμπεριλαμβανομένης της περιορισμένης οικονομικής διαφοροποίησης, της απομάκρυνσης και της απομόνωσης με το συνοδευτικό υψηλό κόστος μεταφοράς, περιορισμένη ανθρώπινη και θεσμική ικανότητα, ευαισθησία σε φυσικές καταστροφές και περιβαλλοντικές αλλαγές, αστάθεια εισοδήματος (Dípolo, 2021). Τα μικρά κράτη είναι ιδιαίτερα ευάλωτα στις κρίσεις. Εξ ορισμού πάσχουν από «περιορισμένη ικανότητα των πολιτικών, οικονομικών και διοικητικών τους συστημάτων» και διεθνώς συνήθως βρίσκονται ως «το πιο αδύναμο μέρος» σε μια ασύμμετρη σχέση, ανίκανο να αλλάξει τη φύση ή τη λειτουργία της σχέσης από μόνο του. Κατά συνέπεια, τα μικρά κράτη δεν διαθέτουν «περιθώριο χρόνου και λάθους» (Pedi & Wivel, 2020: 612).

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Bueger και Wivel, 2018 (σελ. 3), τα μικρά κράτη είναι τα «πιόνια» των διεθνών σχέσεων, που δυσκολεύονται να αντιμετωπίσουν μια διαδικασία που σχετίζεται με τα μεγάλα ζητήματα των διεθνών σχέσεων. Ως εκ τούτου, είναι το αδύναμο μέρος σε μια ασύμμετρη σχέση όταν αλληλεπιδρά με ένα άλλο κράτος σε παγκόσμιο, περιφερειακό ή υποπεριφερειακό επίπεδο, εκτός εάν αλληλεπιδρά με άλλο μικρό κράτος. Μια σημαντική συνέπεια της περιορισμένης επιρροής τους στις διεθνείς υποθέσεις είναι το στενό περιθώριο χρόνου και λάθους σε περιόδους αλλαγής και κρίσης, ως συνέπεια των περιορισμένων πόρων τους. Επομένως, είναι ευάλωτα όταν πρόκειται να θωρακιστούν έναντι εξωτερικών κραδασμών, όπως σε περιόδους κρίσης, είτε οικονομικά, είτε πολιτικά είτε στρατιωτικά. Για το λόγο αυτό, τα μικρά κράτη τείνουν να αναζητούν καταφύγιο είτε με

τη μορφή διμερών συμμαχιών με μεγάλες δυνάμεις είτε μέσω πολυμερών θεσμών.

Τέλος, ενώ όλα τα κράτη μοιράζονται τον πλήρη ορισμό της κυριαρχίας και της αυτονομίας, ορισμένα χαρακτηριστικά επηρεάζουν τον τρόπο λειτουργίας των μικρών κρατών στο διεθνές σύστημα. Έχουν περιορισμένο σύνολο ανθρώπινων και υλικών πόρων για να αφιερώσουν στα καθήκοντα της διπλωματίας. Το φάσμα των θεμάτων που αντιμετωπίζουν είναι πιο περιορισμένο. Ωστόσο, δεν είναι λιγότερο επείγουσες ή έντονες από αυτές των μεγαλύτερων κρατών. Οι επιπτώσεις των ενεργειών τους στη διεθνή τάξη τείνουν επίσης να είναι πιο εστιασμένες. Τα μικρά κράτη αναγνωρίζουν τον πολύτιμο ρόλο που διαδραματίζει η πολυμελής διπλωματία στην ενίσχυση της εμπλοκής τους και στην ενίσχυση της θέσης τους. Ωστόσο, οι πολλές περίπλοκες δομές και διαδικασίες της πολυμερούς διπλωματίας καταπονούν τους πόρους τους. Για παράδειγμα, οι πόροι που απαιτούνται για τη συγκέντρωση υποστήριξης για τις θέσεις τους μπορεί να είναι ανεπαρκείς. Παρά τους περιορισμένους πόρους, αυτό το αρχικό μειονέκτημα μπορεί συχνά να παρακαμφθεί, να μειωθεί και να μετατραπεί σε στρατηγικό πλεονέκτημα. Αυτό απαιτεί εξάρτηση από τη συλλογική αλληλεγγύη και το κράτος δικαίου, αυστηρή εστίαση σε περιορισμένους στόχους και υιοθέτηση δημιουργικών λύσεων (Diplo, 2021).

2.3 Στρατηγικές των μικρών κρατών

Εξαιτίας των ανωτέρω χαρακτηριστικών, οι Högenauer, Sarapu και Trimikliniotis (2021: 5) τονίζουν ότι τα μικρά κράτη τείνουν να λειτουργούν κυρίως ως λήπτες κανόνων στην παγκόσμια σκηνή, με περιορισμένες δυνατότητες, ανάλογα με το θεσμικό περιβάλλον, αλλά με την ευκαιρία να ξεπεράσουν τα όρια της μικρής τους κλίμακας βασιζόμενοι σε ευέλικτους εγχώριους θεσμούς. Υπάρχουν σε μεγάλο βαθμό δύο τύποι στρατηγικών που μπορούν να εφαρμόσουν τα μικρά κράτη για να ξεπεράσουν αυτά τρωτά σημεία που σχετίζονται αφενός με την εξωτερική και αφετέρου με την εσωτερική πολιτική. Στην εξωτερική πολιτική και την πολιτική ασφάλειας, τα μικρά κράτη αναζητούν πολιτικό και οικονομικό «καταφύγιο» για να αποτρέψουν κρίσεις και να εξασφαλίσουν βοήθεια σε καταστάσεις κρίσης. Στο εσωτερικό, τα μικρά κράτη αντιμετωπίζουν τις προκλήσεις κλίμακας και μειώνουν την ευπάθειά τους βασιζόμενοι στην ιεράρχηση προτεραιοτήτων, την πολυλειτουργικότητα, την άτυπη επικοινωνία και την προσωπική ηγεσία στη χάραξη και την εφαρμογή πολιτικών. Η ικανότητα να αυτοσχεδιάζουν, να εγκαταλείπουν τις καθιερωμένες διαδικασίες, να επικοινωνούν και να συνεργάζονται, καθώς και να επιλύουν προβλήματα με ευελιξία οδηγεί τα μικρά κράτη σε εγχώριες δομές που ενδέχεται να είναι πιο ανθεκτικές στις κρίσεις.

2.3.1 Στρατηγική των συμμαχιών

Τα μικρά κράτη τείνουν να «υποτάσσονται σε κυρίαρχα κράτη» και, ως εκ τούτου, είτε ευθυγραμμίζονται με απειλητικές δυνάμεις (bandwagoning) είτε δημιουργούν συμμαχίες για να ισορροπήσουν ενάντια σε ισχυρούς παράγοντες (ισορροπία). Αυτές οι προσδοκίες συμπεριφοράς προέρχονται από παραδοσιακές θεωρίες σχετικά με τις διεθνείς σχέσεις που βασίζονται στην υπόθεση ότι τα μικρά κράτη υπόκεινται στην άναρχη δομή του διεθνούς συστήματος. Κατά συνέπεια, αναγκάζονται να ευθυγραμμιστούν με μεγαλύτερες δυνάμεις για να αποκτήσουν μεγαλύτερα επίπεδα ασφάλειας. Οι συμμαχίες μπορεί να είναι διμερείς ή πολυμερείς, αποτελούμενες τόσο από μικρές όσο και από μεγάλες δυνάμεις. Τα μικρά κράτη μπορούν να επωφεληθούν από τις ιεραρχικές σχέσεις με τρεις τρόπους: α) ενισχυμένη

ασφάλεια και εδαφική ακεραιότητα, β) καθορισμένα δικαιώματα ιδιοκτησίας στο εσωτερικό και στο εξωτερικό, μειώνοντας τους κινδύνους πιθανών διαφορών, γ) θέσπιση προτύπων διεθνούς συμπεριφοράς (Vaicekauskaitė, 2017: 10).

Σύμφωνα με τον Gashi (2016: 151), ένας αποτελεσματικός τρόπος αποφυγής της ανασφάλειας από μέρους των μικρών κρατών είναι η δημιουργία συμμαχιών, όπως η σύνδεσή τους με διεθνείς θεσμούς. Η συμμετοχή σε περιφερειακούς οργανισμούς θεσμοθετεί τις σχέσεις μεταξύ των μικρών κρατών με τα περιφερειακά κράτη στον τομέα της οικονομίας και της ασφάλειας και θέτει το πλαίσιο συμπεριφοράς με το οποίο προστατεύονται από την ενδεχόμενη χρήση της ισχύος από μέρους των ισχυρών κρατών. Με αυτόν τον τρόπο «ασκούν» δύο λειτουργίες. Πρώτον αποτρέπουν την άκαμπτη στάση από τα μεγάλα κράτη μέσω κοινών κανόνων και αρχών, μειώνοντας παράλληλα τον κίνδυνο αύξησης της παρεξήγησης μεταξύ των κρατών και την πιθανότητα μετατροπής τους σε ένοπλη αντιπαράθεση. Δεύτερον, αυτοί οι θεσμοί παρέχουν την ευκαιρία στα μικρά κράτη να εκφράσουν τη γνώμη τους, ακόμη και να χρησιμοποιήσουν το βέτο τους για σημαντικά ζητήματα που είναι προς το εθνικό συμφέρον. Ακόμη και εκεί όπου το βάρος των ψήφων είναι ασύμμετρο (όπως για παράδειγμα στον ΟΗΕ) όπου μόνο τα μόνιμα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας έχουν το δικαίωμα να χρησιμοποιήσουν το βέτο, τα μικρά κράτη μπορούν να εξακολουθήσουν να ασκούν αντίκτυπο.

Εκτός των ανωτέρω περιφερειακών πολιτικών θεσμών, συμμαχίες μπορούν να δημιουργηθούν με περισσότερο στρατιωτικούς θεσμούς. Στην περίπτωση αυτή, ο Gaertner (χ.χ.) ορίζει τις συμμαχίες ως επίσημες ενώσεις κρατών που δεσμεύονται από την αμοιβαία δέσμευση να χρησιμοποιούν στρατιωτική βία εναντίον τρίτων κρατών για την υπεράσπιση της ακεραιότητας των κρατών μελών. Οι συμμαχίες απαιτούν τη δέσμευση όλων των συμμετεχόντων κρατών να λάβουν αποτελεσματικά και υποχρεωτικά μέτρα, ιδίως τη χρήση στρατιωτικής δύναμης, εναντίον ενός επιτιθέμενου. Ωστόσο, υπάρχουν δύο κίνδυνοι σε αυτήν την περίπτωση συμμαχιών για τα μικρά κράτη. Ο πρώτος είναι ότι οι μεγάλες δυνάμεις ενδεχομένως να μην συμμερίζονται την απειλή για ένα μικρό κράτος ως απειλή άξια συλλογικής δράσης (κίνδυνος εγκατάλειψης). Ο δεύτερος είναι ότι τα μικρά κράτη ενδέχεται να υποχρεωθούν να συμμετάσχουν σε μια σύγκρουση στην οποία δεν είχαν άμεσο συμφέρον (κίνδυνος εγκλωβισμού).

2.3.2 Στρατηγική της διπλωματίας

Ένα κύριο χαρακτηριστικό των μικρών κρατών είναι η συνοχή και αυτό βοηθά στη δημιουργία κοινού σκοπού και συνέπειας στην εξωτερική πολιτική και τη διπλωματία των μικρών κρατών (Diplo, 2021). Η διπλωματία είναι η τέχνη της ενότητας, ένα ασφαλές μέσο για ένα μικρό κράτος να αντιμετωπίσει τις εξωτερικές απειλές. Επομένως, ενώ ένα μικρό κράτος δεν είναι σε θέση να αντισταθεί σε μια σύγκρουση με τις δικές του δυνάμεις, η μόνη επιλογή είναι ο διπλωματικός πόλεμος για να αποφευχθεί ή να μειωθεί ο κίνδυνος σύγκρουσης (Gashi, 2016: 150).

Μπορεί να μειώσει τις επιπλοκές στη διακυβέρνηση που προκύπτουν από τα ανταγωνιστικά ή συγκρουόμενα συμφέροντα και προοπτικές μιας πολύπλοκης και ποικιλόμορφης κοινωνίας. Ωστόσο, οι περιορισμένοι πόρων σημαίνουν ότι τα μικρά κράτη έχουν συχνά λιγότερους απαραίτητους πόρους για την αποτελεσματική αλληλεπίδραση με άλλα κράτη. Οι πόροι που απαιτούνται για τη συλλογή και την ανάλυση σχετικών πληροφοριών, για την επεξεργασία και προβολή θέσεων και

απόψεων, καθώς και για τη συγκέντρωση και την ανάπτυξη ευθυγραμμίσεων και περιστάσεων για την υποστήριξη των θέσεων τους ενδέχεται να είναι ανεπαρκείς. Αν και οι περιορισμένοι πόροι τους μπορούν να θέσουν τα μικρότερα κράτη σε ασθενέστερη διαπραγματευτική θέση στις αλληλεπιδράσεις τους με μεγαλύτερα κράτη, αυτό το αρχικό μειονέκτημα μπορεί να μειωθεί. Αυτό μπορεί να απαιτεί εξάρτηση από τη συλλογική αλληλεγγύη και το κράτος δικαίου, αυστηρή εστίαση σε περιορισμένους στόχους και υιοθέτηση δημιουργικών λύσεων. Ο ρόλος των μικρών κρατών σε διάφορες πολυμερείς διαπραγματεύσεις επιβεβαιώνει ότι μικρές και συνεκτικές ομάδες μπορούν να έχουν σημαντικό αποτέλεσμα. Αν και οι πολλές περίπλοκες δομές και διαδικασίες της πολυμερούς διπλωματίας μπορούν να καταπονήσουν τους πόρους των μικρών κρατών, θεωρούν την αξία της πολυμερούς προσέγγισης στην εξισορρόπηση των όρων ανταγωνισμού. Τα μικρά κράτη μπορούν επίσης να εκμεταλλευτούν τον τρόπο με τον οποίο οι θέσεις τους σε πολυμερές επίπεδο μπορούν να προωθήσουν τις διμερείς σχέσεις (Diplo, 2021).

Ενώ τα μικρά κράτη είναι λιγότερο ενεργά από τα μεγαλύτερα, αυτό δεν σημαίνει ότι τα μικρά κράτη δεν μπορούν να επηρεάσουν τα αποτελέσματα των διεθνών διαπραγματεύσεων. Συχνά, τα μικρά κράτη δεν ασχολούνται με όλα τα θέματα με μεγάλη λεπτομέρεια, αλλά θέτουν προτεραιότητες σε εκείνα που έχουν μεγάλη σημασία για αυτά. Σε αυτό το πλαίσιο υπάρχουν δύο τύποι στρατηγικής μικρών κρατών: στρατηγικές ανάπτυξης ικανοτήτων και στρατηγικές διαμόρφωσης. Οι στρατηγικές ανάπτυξης ικανοτήτων δεν χρησιμοποιούνται για να επηρεάσουν άμεσα τα αποτελέσματα των διαπραγματεύσεων, αλλά για να βελτιώσουν τις συνθήκες διαπραγμάτευσης με συγκεκριμένες στρατηγικές διαμόρφωσης. Οι στρατηγικές διαμόρφωσης στοχεύουν να επηρεάσουν τα αποτελέσματα των διαπραγματεύσεων μέσω μιας ευρείας ποικιλίας εργαλείων πειθούς ή ορθολογιστικών στρατηγικών διαπραγμάτευσης (Panke, 2012: 317).

Τα μικρά κράτη ενδέχεται να αυξήσουν τις γνωστικές τους ικανότητες επικοινωνώντας με θεσμικούς παράγοντες, όπως διεθνείς γραμματείες ή προεδρίες, προκειμένου να λάβουν πρόσθετες βασικές πληροφορίες για το υπό διαπραγμάτευση θέμα. Αυτό θα μπορούσε να αντισταθμίσει ορισμένα από τα μειονεκτήματα των μικρών κρατών αυξάνοντας την τεχνογνωσία σχετικά με το αντικείμενο καθώς και τη γνώση σχετικά με τις θέσεις άλλων κρατών. Με αυτές τις πρόσθετες γνώσεις, τα μικρά κράτη μπορούν να εξοικονομήσουν κόστος για την ανάπτυξη και την άσκηση στρατηγικών διαπραγμάτευσης και μπορούν, επομένως, να αντέξουν οικονομικά να συμμετέχουν ενεργά στις διαπραγματεύσεις. Επίσης, τα μικρά κράτη θα μπορούσαν να αντισταθμίσουν τον περιορισμένο αριθμό εμπειρογνομόνων στα υπουργεία μέσω επαφών με ΜΚΟ και επιστημονικές κοινότητες. Αυτοί οι παράγοντες θα μπορούσαν να παράσχουν επιστημονικές γνώσεις, πληροφορίες σχετικά με την υφιστάμενη κατάσταση και πρόσθετες πληροφορίες σχετικά με τους κινδύνους και τις ευκαιρίες διάφορων επιλογών πολιτικής, οι οποίες εν συνεχεία μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην επιχειρηματολογία και τη διαμόρφωση στρατηγικών. Τέλος, όσο περισσότερο ένα μικρό κράτος είναι μέλος ενός συγκεκριμένου διεθνούς οργανισμού, τόσο πιο εύκολα μπορεί να αντισταθμίσει τα μειονεκτήματα που σχετίζονται με το μέγεθός του. Η μάθηση από προηγούμενες εμπειρίες με το περιβάλλον διαπραγμάτευσης, τους άλλους παράγοντες και τις πολιτικές αυξάνει τη διαθέσιμη τεχνογνωσία και επιτρέπει την εξοικονόμηση κόστους συναλλαγών κατά τη διεξαγωγή στρατηγικών διπλωματίας (Panke, 2012: 317).

Κατά τη διάρκεια της πανδημίας διαμορφώθηκαν νέα πρότυπα κρατικής

διπλωματίας, τα οποία είναι τα εξής (Pedi & Wivel, 2020: 615):

α) περιφερειακά clusters και δίκτυα συνεργασίας: παρέχουν αμοιβαία υποστήριξη στη διαχείριση κρίσεων κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Σε ένα ρευστό διεθνές σύστημα, τέτοιες ομάδες έχουν μεγαλύτερη σημασία, καθώς μπορούν να λειτουργήσουν ως δίκτυο ασφαλείας και πηγή ανθεκτικότητας για τα μικρά κράτη. Λειτουργούν ως πλατφόρμες για πολυμερείς πρωτοβουλίες που βελτιώνουν τη σταθερότητα, την ευημερία και την ασφάλεια και ενισχύουν τη θέση των συμμετεχόντων κρατών στη διεθνή διπλωματία.

β) ακτιβισμός ομοϊδεατών κρατών: οι εν λόγω ομάδες επιδιώκουν να αξιοποιήσουν την αρχική επιτυχία των συμμετεχόντων στην αντιμετώπιση της πανδημίας, δημιουργώντας κοινότητες βέλτιστων πρακτικών και συντονίζοντας μελλοντικές ενέργειες. Επικεντρώνονται στην ανταλλαγή καλών πρακτικών για τη δημόσια ασφάλεια και την οικονομική ανάκαμψη, τη διεθνή συνεργασία για την καταπολέμηση του κορωνοϊού και τη στενότερη συνεργασία μεταξύ των μελών της σε θέματα αμοιβαίου ενδιαφέροντος. Εκτός από την ενίσχυση της πολυμερούς συνεργασίας για την αντιμετώπιση των προκλήσεων από την πανδημία, τέτοιες ομάδες μπορεί να στοχεύουν σε προορατικές ενέργειες έναντι άλλων προκλήσεων για την ασφάλεια της υγείας που επηρεάζουν τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια καθώς και την προστασία και ανάπτυξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

γ) αναζήτηση θέσης εν μέσω κρίσης: τα μικρά κράτη μπορούν να βασίζονται στην επιστημονική τεχνογνωσία και να εξασφαλίσουν ένα κοινωνικό και οικονομικό δίκτυο ασφαλείας για τους πολίτες τους. Για παράδειγμα, η Ελλάδα εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία να αναλάβει την Προεδρία του Συμβουλίου της Ευρώπης θέτοντας τη δημόσια υγεία και την αντιμετώπιση της κρίσης υγείας ως κορυφαίες προτεραιότητες. Επιπλέον, πλούσια μικρά κράτη όπως το Κουβέιτ προσέφεραν ανθρωπιστικές δωρεές, ενώ η Ελβετία πρωτοστάτησε σε μια έκκληση για δράση για να διατηρηθεί η ροή εμβασμάτων σε χώρες χαμηλού εισοδήματος κατά τη διάρκεια και μετά την πανδημία.

2.4 Στρατηγικές διαχείρισης της πανδημίας Covid-19 από μέρους των μικρών κρατών: Παραδείγματα μικρών κρατών

2.4.1 Επιπτώσεις και συνολική ανταπόκριση μικρών κρατών στην πανδημία Covid-19

Η πανδημία Covid-19 οδήγησε σε συγκεκριμένες προκλήσεις στα μικρά κράτη, σύμφωνα με την Briffa (2020): αυξημένος κίνδυνος μετάδοσης στην κοινότητα, υψηλότερο κατά κεφαλή κόστος φαρμάκων, μη επαρκώς εξοπλισμένες υποδομές δημόσιας υγείας. Οι μικρές νησιωτικές περιοχές χαρακτηρίζονται από επιπλέον ιδιαίτερες προκλήσεις, στη βάση της νησιωτικότητάς τους: α) περιορισμένο μέγεθος γης και ιδίως καλλιεργήσιμης, β) συχνά διάσπαρτοι πληθυσμοί, γ) εύθραυστο φυσικό περιβάλλον, δ) εξάρτηση από εισαγόμενες πηγές ενέργειας, ε) υψηλή ευπάθεια στην κλιματική αλλαγή, φυσικές καταστροφές και εξωτερικά οικονομικά σοκ, στ) μεγάλη εξάρτηση από εισαγωγές τροφίμων, ζ) περιορισμένος αριθμός οικονομικών τομέων, η) απόσταση από τις παγκόσμιες αγορές, θ) υποσιτισμός (ελλείψεις σε μικροθρεπτικά συστατικά και παχυσαρκία), ι) υψηλά ποσοστά μη μεταδοτικών ασθενειών που σχετίζονται με τη διατροφή. Η πανδημία Covid-19 οδηγεί σε ακόμα μεγαλύτερα προβλήματα που σχετίζονται με την επισιτιστική ασφάλεια, τη διατροφή και την

κλιματική ανθεκτικότητα των νησιωτικών περιοχών (FAO, 2020). Παράλληλα, τα έσοδα από τον τουρισμό και την αλιεία έχουν μειωθεί σημαντικά. Επίσης, η κρίση της πανδημίας ενισχύει σε αυτές τις περιοχές τα ήδη αδύναμα σημεία τους, όπως η υπερβολική εξάρτηση από έναν ή δύο οικονομικούς τομείς, υψηλά δημοσιονομικά ελλείμματα και επίπεδα δημόσιου χρέους και σημαντικούς περιορισμούς στην κινητοποίηση τόσο της δημόσιας όσο και της ιδιωτικής χρηματοδότησης (OECD, 2021).

Οι Högenauer et al. (2021: 5) προσδιορίζουν τους παράγοντες που διαμορφώνουν τις πολιτικές επιλογές που σχετίζονται με την πανδημία στα μικρά κράτη. Πρώτον, τα μικρά κράτη είναι οικονομικά και πολιτικά πιο εξαρτημένα από τη διεθνή σκηνή από τα μεγαλύτερα κράτη (εξεύρεση της ισορροπίας μεταξύ εθνικής και διεθνούς εστίασης, διατήρηση του πλήθους απόψεων και διατήρηση της εθνικής αυτονομίας ενόψει της διεθνούς αλληλεξάρτησης). Δεύτερον, πέρα από διεθνείς και γεωγραφικούς παράγοντες που θέτουν περιορισμούς στις επιλογές πολιτικής, υπάρχουν επίσης διαφορές στους εσωτερικούς παράγοντες: η διακυβέρνηση, οι κοινωνικο-νομικές παραδόσεις και τα πολιτικά και κοινωνικοοικονομικά πλαίσια που επηρεάζουν το μείγμα πολιτικής μεταξύ κατασταλτικών και υποστηρικτικών μέτρων που υιοθετούνται (λόγω της απουσίας οικονομιών κλίμακας, υπάρχουν όρια στον αριθμό και την τοπική διαθεσιμότητα ειδικών υγείας, θέματα που σχετίζονται με τη διοικητική αποτελεσματικότητα, τα γραφειοκρατικά πλαίσια, τον νεποτισμό, τη διαφθορά).

Κατά το 2021, ενώ η εξάπλωση της πανδημίας Covid-19 έχει περιοριστεί στα περισσότερα μικρά κράτη, ο οικονομικός και κοινωνικός αντίκτυπος συνεχίζει να είναι ιδιαίτερα σημαντικός. Πολλά μικρά κράτη εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από δραστηριότητες όπως ο διεθνής τουρισμός, ο οποίος έχει υποχωρήσει απότομα εν μέσω της παγκόσμιας ύφεσης που προκαλείται από την πανδημία. Το 2020, το πραγματικό ΑΕΠ στα μικρά κράτη συρρικνώθηκε κατά 7,1% κατά μέσο όρο σε σύγκριση με 1,7% στις αναδυόμενες αγορές και τις αναπτυσσόμενες οικονομίες. Πολλές μικρές πολιτείες που εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τον τουρισμό έχουν υποστεί διψήφια μείωση της οικονομικής τους παραγωγής (The World Bank, 2021α).

Για παράδειγμα, στα μικρά κράτη που εξαρτώνται από τον τουρισμό, το πραγματικό ΑΕΠ μειώθηκε κατά 10-20%. Καθώς η παγκόσμια οικονομία ανακάμπτει μαζί με τα αυξημένα ποσοστά εμβολιασμού, εκτιμάται ότι τα περισσότερα μικρά κράτη θα αποκαταστήσουν τα προ-πανδημικά επίπεδα του ΑΕΠ τους έως το 2022. Η πανδημία, όμως, έχει επιδεινώσει τις ήδη υψηλές δημοσιονομικές ανισορροπίες και τις ευπάθειες του χρέους σε αρκετά μικρά κράτη, ιδιαίτερα εκείνα με περιορισμένη πρόσβαση σε πόρους με ευνοϊκούς όρους. Επιπρόσθετα, ο κοινωνικός αντίκτυπος της πανδημίας ήταν αρκετά υψηλός. Η ανεργία άγγιξε το 20-30% του εργατικού δυναμικού, με τις γυναίκες εργαζόμενες να επηρεάζονται δυσανάλογα λόγω της μεγαλύτερης συμμετοχής τους σε τομείς που επηρεάζονται περισσότερο από την πανδημία, όπως ο τουρισμός και άλλοι τομείς υπηρεσιών (The World Bank, 2021β).

Ως εκ τούτου, η πρόσβαση σε γρήγορη και αποτελεσματική υποστήριξη από τη διεθνή αναπτυξιακή κοινότητα είναι ζωτικής σημασίας καθώς αυξάνονται οι ανάγκες δημόσιων δαπανών των μικρών νησιωτικών περιοχών, τόσο για την αντιμετώπιση της έκτακτης ανάγκης για την υγεία όσο και για την αντιμετώπιση των οικονομικών επιπτώσεων της πανδημίας. Αυτό με τη σειρά του απαιτεί μία προσαρμοσμένη και έξυπνη ανάπτυξη πόρων διεθνούς συνεργασίας. Αυτό σημαίνει ότι η υποστήριξη

πρέπει να επικεντρώνεται στην προώθηση μιας ανάκαμψης που αντιμετωπίζει τις πιο κρίσιμες διαρθρωτικές προκλήσεις των εν λόγω περιοχών, στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας και της βιωσιμότητας των υφιστάμενων βασικών οικονομικών τομέων και στην προώθηση της διαφοροποίησης της οικονομίας με την ενθάρρυνση νέων, πιο ανθεκτικών και βιώσιμων, αναπτυξιακών ευκαιριών που μπορούν να προσελκύσουν ιδιωτικές επενδύσεις και να κινητοποιήσουν εγχώριους πόρους, πάντα σε συνδυασμό με τη δημιουργία βιώσιμων και ανθεκτικών τομέων που βασίζονται στους ωκεανούς (OECD, 2021).

Αυτή η «μπλε» ανάκαμψη θα πρέπει να επικεντρωθεί σε (OECD, 2021): α) αντιμετώπιση του προβλήματος του χρέους για τη διατήρηση του δημοσιονομικού χώρου για επενδύσεις για βιώσιμη και ανθεκτική ανάκαμψη, β) ενίσχυση της βιωσιμότητας και της ανθεκτικότητας των κρίσιμων τομέων που έχουν επηρεαστεί από την πανδημία, όπως ο τουρισμός και άλλοι τομείς της οικονομίας των ωκεανών, διασφαλίζοντας ότι η υποστήριξη σε αυτούς τους τομείς περιλαμβάνει ευρύτερη εστίαση στο περιβάλλον (π.χ. μέσω της ενσωμάτωσης απαιτήσεων και προτύπων βιωσιμότητας στα πακέτα και τα μέτρα δανεισμού και στήριξης), γ) υποστήριξη για την αξιοποίηση νέων ευκαιριών για την ωκεάνια οικονομία που μπορούν να προωθήσουν με βιώσιμο τρόπο την οικονομική διαφοροποίηση και ανθεκτικότητα, συμπεριλαμβανομένης της διερεύνησης πρόσθετων σχεδίων μακροπρόθεσμης αναπτυξιακής συνεργασίας, όπως διεθνείς μηχανισμούς επιμερισμού του κόστους για τη διατήρηση και τη βιώσιμη χρήση περιουσιακών στοιχείων και ωκεανών, αλλά και ενίσχυση της εμπειρογνωμοσύνης και της εκτίμησης κινδύνου για αναδυόμενες οικονομικές δραστηριότητες που σχετίζονται με τον ωκεανό.

Από την άλλη πλευρά, τα μικρά κράτη είναι σε θέση να ανταποκριθούν περισσότερο κατάλληλα στις μεταβαλλόμενες συνθήκες, λόγω της αίσθησης ανασφάλειας που τα χαρακτηρίζει και τα παρακινεί να προσαρμοστούν πιο γρήγορα στις όποιες αλλαγές, χωρίς να επιβαρύνονται από τη γραφειοκρατία, σε σύγκριση με τα μεγαλύτερα κράτη. Στην περίπτωση της πανδημίας COVID-19, η επίγνωση των δομικών περιορισμών οδήγησε πολλά μικρά κράτη να δώσουν προτεραιότητα στην έγκαιρη πρόληψη. Παράλληλα, η εμπειρία διαχείρισης κρίσεων σε προηγούμενες φυσικές καταστροφές και επιδημίες παρείχε βέλτιστες πρακτικές για την αντιμετώπιση εκτάκτων αναγκών. Η ευελιξία και η ταχύτητα με την οποία οι συγκεντρωτικές κυβερνήσεις σε μικρά κράτη μπόρεσαν να ανταποκριθούν στην κρίση - είτε σε επαναπροσδιορισμό εγκαταστάσεων, είτε σε γρήγορη εφαρμογή οικονομικών μεταρρυθμίσεων είτε στο συντονισμό μεταξύ διεπιστημονικού προσωπικού - είναι χαρακτηριστικά των προσαρμοστικών ικανοτήτων των μικρών κρατών. Επιπρόσθετα, παραδείγματα μικρών κρατών όπως η Δανία και η Λετονία κατέδειξαν τη σημασία της εμπιστοσύνης του κοινού και της συμμόρφωσής του με περιοριστικά μέτρα (Briffa, 2020).

Ένα από τα κρίσιμα ερωτήματα που πρέπει να απαντηθεί στην περίπτωση των μικρών κρατών είναι πώς μπορούν να σχεδιαστούν συστήματα υγείας και οικονομίας που θα είναι πιο ανθεκτικά στις μελλοντικές πανδημίες. Αυτό το ερώτημα απορρέει από το ότι δεν αντιμετωπίζουν όλα τα μικρά κράτη τις ίδιες προκλήσεις. Ως εκ τούτου, οι ερευνητές και οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής θα πρέπει να εξετάσουν ένα σύνθετο σύνολο προτύπων κοινωνικής και οικονομικής αλληλεπίδρασης, καθώς και τις ιδιότητες των τοπικών συστημάτων υγείας. Οι μικρές χώρες μπορούν να επωφεληθούν, για παράδειγμα, από μια πιο συνεκτική κοινοτική προσέγγιση, η οποία με τη σειρά της θα διευκόλυνε τον συντονισμό και την εφαρμογή διαφόρων μέτρων,

ιδίως εκείνων που στοχεύουν στην επιτήρηση και τον έλεγχο. Από την άλλη πλευρά, όμως, οι μικρές χώρες μπορεί να είναι πιο εκτεθειμένες εξαιτίας της σημασίας του τουρισμού για τις οικονομίες αυτών των χωρών, που με τον τρόπο αυτό εκτίθενται περισσότερο στη μετάδοση μολυσματικών ασθενειών. Μία ακόμη πρόκληση των μικρών κρατών είναι η προμήθεια εξοπλισμού (όπως ατομικός προστατευτικός εξοπλισμός ή εξοπλισμός νοσοκομείων και εργαστηρίων) καθώς και εμβολίων. Σε αυτό το πλαίσιο υπάρχει αυξανόμενη ανάγκη αποτελεσματικής διαχείρισης της εφοδιαστικής αλυσίδας για την αντιμετώπιση των πιο επείγουσών αναγκών του πληθυσμού και του υγειονομικού προσωπικού. Μία ακόμη πρόκληση είναι η αύξηση της ανθεκτικότητας των μικρών κρατών στις πανδημίες υγείας. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής, η οποία τα επηρεάζει δυσανάλογα σε σύγκριση με μεγαλύτερες και πιθανώς πιο ανθεκτικές οικονομίες. Για παράδειγμα, ορισμένες μικρές χώρες δεν μπορούν να βασίζονται στην ύπαρξη πολλών νοσοκομείων για να παρέχουν μια προσαρμοσμένη απάντηση σε μια πανδημία, κάτι που οι μεγαλύτερες χώρες μπόρεσαν να κάνουν δημιουργώντας αποκλειστικές εγκαταστάσεις και δίκτυα Covid-19 (WHO, 2021).

Οι Högenauer et al. (2021: 8-9) βασίστηκαν στα αποτελέσματα διαφόρων μελετών σχετικά με τη διαχείριση της πανδημίας από μέρους των μικρών κρατών και κατέληξαν σε τέσσερα συμπεράσματα. Πρώτον, πολλές μελέτες δίνουν προσοχή στους θεσμούς των μικρών κρατών και προτείνουν ότι είναι ευκολότερο για τις κυβερνήσεις να συγκεντρώσουν πληροφορίες για την υγεία του πληθυσμού και να κάνουν έκκληση στους πολίτες τους για αλληλεγγύη, συνεργασία και συμμόρφωση. Οι ακριβείς επιλογές εξαρτώνται από τα συγκεκριμένα πολιτικά, πολιτιστικά και κοινωνικοοικονομικά πλαίσια. Δεύτερον, τα μικρά κράτη εξαρτώνται ιδιαίτερα από τα ανοιχτά σύνορα και την ελεύθερη μετακίνηση των ατόμων. Αυτές οι αλληλεξαρτήσεις με άλλα κράτη εκδηλώνονται με διαφορετικούς τρόπους για τα κράτη με χερσαία σύνορα σε σχέση με τα νησιωτικά κράτη. Οι οικονομίες των μικρών κρατών με χερσαία σύνορα συχνά εξαρτώνται από την ικανότητα των επιβατών να μετακινούνται διασυνοριακά σε καθημερινή βάση, όπως, για παράδειγμα, στην περίπτωση της Ανδόρας, του Λιχτενστάιν και του Λουξεμβούργου. Οι νησιωτικές οικονομίες, από την άλλη πλευρά, τείνουν να (υπερ)στηρίζονται στον τουρισμό ως πηγή οικονομικής ανάπτυξης και απασχόλησης. Τρίτον, τα μικρά κράτη με ένα ορισμένο επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης και κάποια οικονομική ποικιλομορφία ήταν ευκολότερο να ξεπεράσουν την κρίση. Αντίθετα, τα κράτη που βασίζονταν σε μεγάλο βαθμό στον τουρισμό βρίσκονταν σε ιδιαίτερα ευάλωτη κατάσταση. Τέταρτον, υπάρχουν άμεσες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν τα μικρά κράτη σχετικά με το πλαίσιο πολιτικής για την τόνωση της οικονομικής ανάπτυξης και την αντιμετώπιση της αύξησης της ανισότητας και άλλων αρνητικών κοινωνικοοικονομικών επιπτώσεων στους φτωχούς και πιο ευάλωτους κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Ειδικότερα, οι επενδύσεις στην τεχνολογία και την ψηφιοποίηση θεωρούνται ως αποτελεσματικός τρόπος οικονομικής διαφοροποίησης και ανάπτυξης.

2.4.2 Εσθονία

Ο Deep (2020) αναφέρεται στο παράδειγμα της Εσθονίας. Εντός ενός μηνός από το πρώτο κρούσμα Covid-19 τον Μάρτιο του 2020, η Εσθονία είχε περισσότερα από χίλια κρούσματα. Κηρύχθηκε κατάσταση έκτακτης ανάγκης και έκλεισαν τα σύνορα, ωστόσο οι διαταραχές μειώθηκαν λόγω της ψηφιακής ικανότητας και δυνατότητας της Εσθονίας. Παρά το δεύτερο κύμα λοιμώξεων σε όλη την ήπειρο, τα μέτρα για τον έλεγχο της εξάπλωσης της Covid-19 στην Εσθονία αποδείχθηκαν

αποτελεσματικά. Η Εσθονία βασίστηκε στη στρατηγική αυξημένης ψηφιοποίησης και περισσότερης διεθνούς συνεργασίας, ιδιαίτερα με άλλα μικρά κράτη παγκοσμίως. Το ψηφιακό πλεονέκτημα της Εσθονίας οφείλεται στην πρώιμη αποδοχή της πληροφορικής από τα μέσα της δεκαετίας του 1990: στις εκλογές του 2019 το 43,8 % των ψήφων ήταν ηλεκτρονικό. Η κατάρτιση για την ασφάλεια στο διαδίκτυο ήταν ευρέως διαδεδομένη και το 87 % των σχολείων χρησιμοποιούσαν την ηλεκτρονική μάθηση έως το 2020. Οι οικονομικές συναλλαγές επίσης ήταν σε μεγάλο βαθμό διαδικτυακές. Από το 2009, οι συντάξεις και οι κοινωνικές παροχές καταβάλλονται μόνο ηλεκτρονικά και το 96% των δηλώσεων φόρου εισοδήματος διεξάγονται διαδικτυακά. Τα ισχύοντα μέτρα ασφαλείας και η εξοικείωση του πληθυσμού με αυτά οδήγησαν σε μικρή αύξηση στα περιστατικά εγκληματικότητας στο διαδίκτυο κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Επίσης ήδη υπήρχαν διαδικτυακά αρχεία υγείας και ηλεκτρονική συνταγογράφηση που βοήθησαν στη διαχείριση της πανδημίας. Οι λοιμώξεις μειώθηκαν επίσης από την ευρεία διαθεσιμότητα επιλογών χωρίς επαφή, αλλά μέσω διαδικτύου, για διάφορους τομείς της οικονομίας.

Το υπάρχον σύστημα διευκόλυνε την ταχεία εφαρμογή νέων πολιτικών για την αντιμετώπιση της πανδημίας. Επιπρόσθετα, η κυβέρνηση αξιολογεί συνεχώς την τεχνολογία και τα ευάλωτα σημεία της. Ως εκ τούτου, η χρηματοδότηση του Πανεπιστημίου του Tartu συμπληρώθηκε με 880.000 ευρώ τον Νοέμβριο για την επέκταση των μελετών για την αποτελεσματικότητα των έκτακτων μέτρων της κυβέρνησης με στόχο την ομαλή έξοδο από την κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Ως εκ τούτου, η στρατηγική της Εσθονίας για τη «νέα κανονικότητα» είναι να βασιστεί στην ψηφιοποίηση και να προωθήσει περισσότερη διεθνή συνεργασία για την ψηφιοποίηση, στη βάση και της διακήρυξης “Close the Digital Divides: the Digital Response to COVID-19” που προέκυψε έπειτα από μία διαδικτυακή υπουργική διάσκεψη για την ψηφιοποίηση τον Ιούλιο του 2020, στην οποία συμμετείχαν περισσότερες από 60 χώρες. Η διακήρυξη δίνει προτεραιότητα στη διεθνή συνεργασία για την ενίσχυση των πόρων για έναν ψηφιακό μετασχηματισμό. Αυτό περιλαμβάνει την ενίσχυση των ψηφιακών δυνατοτήτων για την υγειονομική περίθαλψη καθώς και το ηλεκτρονικό εμπόριο, την εφαρμογή της ηλεκτρονικής εκπαίδευσης, τη βελτίωση του ψηφιακού γραμματισμού και τη διασφάλιση ασφαλών ψηφιακών χώρων, ενώ ενσωματώνεται ευρεία συνδεσιμότητα και ηλεκτρονική διακυβέρνηση. Επιπλέον, το «ψηφιακό μέλλον» βασίζεται στη διεθνή συνεργασία για τη δημιουργία ανθεκτικών και αξιόπιστων δικτύων στο πλαίσιο του ΟΗΕ (Deer, 2020).

Εκτός των ανωτέρω, καθώς η Εσθονία αναγνωρίζει ότι στο μέλλον θα υπάρξουν περισσότερες διαφωνίες μεταξύ των στενότερων συμμάχων της, της ΕΕ και των ΗΠΑ, καθώς και δεδομένων των απειλών από την Κίνα και τη Ρωσία για την κυριαρχία και τη στρατηγική αυτονομία του Ταλίν, αξιοποιεί θεμελιώδες συμφέρον των μικρών κρατών να υπερασπιστούν την πολυμερή συνεργασία και μια παγκόσμια τάξη βασισμένη σε κανόνες. Συνεπώς, το Ταλίν αυξάνει το εμπόριο και την ψηφιακή συνεργασία με περισσότερα μικρά κράτη, ενώ παράλληλα επιδιώκει μια στενότερη συμμαχία με την ΕΕ και τις ΗΠΑ για να βοηθήσει στον μετριασμό των απειλών από την Κίνα και τη Ρωσία (Deer, 2020).

2.4.3 Μπουτάν

Το Μπουτάν είναι μια μικρή χώρα των Ιμαλαΐων με σημαντικούς περιορισμούς πόρων (μια χώρα χαμηλού εισοδήματος με τον τουρισμό ως βάση της οικονομίας του), το οποίο συνορεύει με την Ινδία και την Κίνα. Ωστόσο, δε σημειώθηκε έως και τα τέλη

Μαρτίου 2021, όπου υπήρξε ένας θάνατος που σχετίστηκε με την Covid-19. Από την αρχή, ο αρχηγός του κράτους, η κυβέρνηση και οι πολίτες συνεργάστηκαν για να μετριάσουν γρήγορα και ουσιαστικά την κρίση δημόσιας υγείας (Kaul, 2021: 58).

Ο εντοπισμός επαφών στο Μπουτάν ήταν αυστηρός και αποτελεσματικός. Ήδη από πολύ πρώιμο στάδιο, στις 22 Μαρτίου, το Μπουτάν θέσπισε ταξιδιωτικούς περιορισμούς και κατάφερε να αποφύγει τη μετάδοση από την κοινότητα, αλλά και ειδικές οδηγίες για τους κατοίκους που ήταν στο εξωτερικό και επιθυμούσαν να επιστρέψουν στη χώρα (εξετάσεις πριν την είσοδο στη χώρα και 21 ημέρες καραντίνας σε συγκεκριμένα ξενοδοχεία με έξοδα του κράτους). Επίσης, ελήφθησαν διάφορα μέτρα σε επίπεδο δημόσιας πολιτικής: α) υπήρξε μια εκτεταμένη εκστρατεία ευαισθητοποίησης της δημόσιας υγείας και σχολαστική ιχνηλάτηση επαφών, β) επιβλήθηκαν περιορισμοί στις εισαγωγές από την Ινδία και όπου αυτό προκάλεσε δυσκολίες, θεσπίστηκαν μέτρα μετριασμού του αντίκτυπου αυτής της πολιτικής, γ) συνολικά μέτρα κοινωνικής βοήθειας, όπως πάγωμα ενοικίων σε προσωπικά και εμπορικά ακίνητα καθώς και τόκων σε τραπεζικά δάνεια, δωρεάν πακέτα δεδομένων για χρήστες εταιρειών κινητής τηλεφωνίας, οργανωμένα μέτρα με εντολή στον στρατό για σίτιση αδέσποτων ζώων, δ) δημιουργία καταφυγίων για θύματα ενδοοικογενειακής βίας, ε) γρήγορη ανταπόκριση κατά την εμφάνιση νέων πηγών μετάδοσης, στ) χρήση των «De-suungs» ή σώματα εθελοντών πολιτών που εκπαιδεύτηκαν στη διαχείριση καταστροφών για ευρύ φάσμα σκοπών που κυμαίνονται από κοινοτική βοήθεια έως βασικές ρυθμίσεις μετακινήσεων κατά τη διάρκεια καραντίνας, καθώς και επιτήρηση συνόρων (Kaul, 2021: 59).

Το Μπουτάν υποβλήθηκε σε κοινή εξωτερική αξιολόγηση της έκτακτης ετοιμότητάς του το 2018, όπου είχε επενδύσει σε εξοπλισμό ιατρικών kit που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ταχέως σε περιπτώσεις διαταραχής της υγειονομικής περίθαλψης, ενώ επένδυσε και σε αναβαθμισμένες ικανότητες βιοασφάλειας. Επίσης, το 2019 είχε πραγματοποιήσει μια άσκηση προσομοίωσης για ιογενή επιδημία σε επίπεδο εθνικών αρχών. Ένας πιο σημαντικός παράγοντας για τον χειρισμό της πανδημίας ήταν η συνεκτική και οξυδερκής ηγεσία. Η κυβέρνηση (το κυβερνών κόμμα είναι το Druk Nyamrup Tshogpa) ήταν οργανωμένη και αποφασιστική στις πολιτικές και τις επικοινωνίες της και υποστηριζόταν από τα κόμματα της αντιπολίτευσης. Επιπρόσθετα, υπήρξε μεγάλος βαθμός εμπιστοσύνης του κοινού σε φορείς και σε περιπτώσεις που εμφανίστηκε πανικός ή παράπονα σε δημόσιες συζητήσεις κοινωνικών μέσων/μέσων ενημέρωσης, αντιμετωπίστηκαν γρήγορα (Kaul, 2021: 59).

Η σχετικά επιτυχημένη διαχείριση της πανδημίας από το Μπουτάν καταδεικνύει το παράδειγμα μιας χώρας που έχει δώσει προτεραιότητα στην κοινωνική ευημερία για μεγάλο χρονικό διάστημα. Αυτό δημιουργεί μια τροχιά εσωτερικής μάθησης και δίνει σημασία στις πτυχές της ευημερίας που σχετίζονται με την υγεία. Ως αποτέλεσμα, ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει την πανδημία με τεκμηριωμένη δημόσια πολιτική, κατανόηση της συλλογικής ευθύνης, αναγνώριση της αλληλεξάρτησης της κοινότητας και της σημασίας του εθελοντισμού, καθώς και εμπιστοσύνη και διαφάνεια στα μηνύματα δημόσιας υγείας (Kaul, 2021: 60).

Επιπλέον, η Παγκόσμια Τράπεζα παρείχε ταχεία υποστήριξη για να βοηθήσει το Μπουτάν να δημιουργήσει συστήματα ανίχνευσης επαφών και έγκαιρης προειδοποίησης και να προμηθευτεί ιατρικές προμήθειες και τεστ. Όλα τα νοσοκομεία και 78 πρωτοβάθμια κέντρα υγείας έλαβαν kit τεστ και διανεμήθηκε εξοπλισμός ατομικής προστασίας σε 20 υγειονομικές αρχές της περιφέρειας. Το βασικό

προσωπικό εκπαιδεύτηκε στα πρωτόκολλα πρόληψης και ελέγχου λοιμώξεων και στη διαχείριση ασθενειών. Δημιουργήθηκαν εγκαταστάσεις απομόνωσης σε τέσσερα εθνικά κέντρα Covid-19 και όλα τα νοσοκομεία προετοίμασαν μονάδες για την απομόνωση ύποπτων περιπτώσεων εν αναμονή των αποτελεσμάτων των εξετάσεων. Επίσης, με την υποστήριξη του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (ΠΟΥ), του Ταμείου των Ηνωμένων Εθνών για τα παιδιά (UNICEF), της Gavi Vaccine Alliance και της Παγκόσμιας Τράπεζας, το Μπουτάν δημιούργησε μια από τις πιο αποτελεσματικές εκστρατείες εμβολιασμού στον κόσμο. Από τον Μάιο του 2021, το 88% του επιλέξιμου πληθυσμού (53% άνδρες, 47% γυναίκες) έχει εμβολιαστεί τουλάχιστον με την πρώτη από τις δύο δόσεις (The World Bank, 2021).

2.4.4 Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα

Τα ΗΑΕ μπορούν να ταξινομηθούν στην κατηγορία των μικρών κρατών: μια περιοχή 77.700 τετραγωνικών χιλιομέτρων με πληθυσμό 9,89 εκατομμυρίων ανθρώπων. Ωστόσο, παρά τον μικρό πληθυσμό του, είναι ένα από τα πλουσιότερα κράτη στον κόσμο. Ένας τέτοιος συνδυασμός έγινε απαραίτητος για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που έθεσε η πανδημία Covid-19. Μέχρι τις 12 Απριλίου 2020 τα ΗΑΕ είχαν καταγράψει 4.123 κρούσματα και 32 θανάτους. Ελήφθησαν διάφορα μέτρα για την προστασία των πολιτών. Ο διάδοχος του Άμπου Ντάμπι και ο Αναπληρωτής Ανώτατος Διοικητής των Ενόπλων Δυνάμεων Shaykh Mohammad bin Zayed εγκαινίασε ένα drive-through κέντρο τεστ Covid-19. Επίσης, ξεκίνησε το National Sterilisation Programme, μια εθνική εκστρατεία, αρχικά τριήμερη, σε μια προσπάθεια να περιοριστεί η εξάπλωση του ιού. Η οικονομική ασφάλεια της χώρας αντιμετωπίστηκε με τη σύσταση επιτροπής για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων του ιού στην εθνική οικονομία. Στην πραγματικότητα, η οικονομική ισχύς της χώρας επέτρεψε την αυτόματη ανανέωση των βίζας των κατοίκων των ΗΑΕ και εκδόθηκαν νέες οδηγίες για την προστασία των πολιτών του Άμπου Ντάμπι και του Ντουμπάι. Το υπουργικό συμβούλιο των ΗΑΕ αποφάσισε επίσης να μειώσει τους λογαριασμούς κοινής ωφελείας για ξενοδοχεία και λιανοπωλητές. Οι δραστηριότητες των ΗΑΕ για την καταπολέμηση της πανδημίας μπορούν να θεωρηθούν ως μια έξυπνη προσπάθεια να αυξήσουν την επιρροή τους, ακολουθώντας μια στρατηγική συνεργασίας, η οποία περιλαμβάνει τη σύναψη συμμαχιών. Η οικονομική ισχύς των ΗΑΕ σε συνδυασμό με τον μικρό αριθμό κρουσμάτων Covid-19 στο εσωτερικό τους επέτρεψαν να αναδειχθεί ως ο μεγαλύτερος χορηγός βοήθειας στον κόσμο κατά τη διάρκεια της πανδημίας (Galeeva, 2020).

Τα ΗΑΕ έχουν παράσχει ξένη βοήθεια τόσο σε περιφερειακό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Παρά τις πολιτικές εντάσεις, από το ξέσπασμα της πανδημίας, τα ΗΑΕ έχουν παραδώσει δύο φορές ιατρική βοήθεια στο Ιράν. Η πρώτη βοήθεια των Εμιράτων, μαζί με αυτή του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (ΠΟΥ), προς το Ιράν περιελάμβανε 7,5 τόνους ιατρικών προμηθειών και πέντε ειδικούς του ΠΟΥ. Μέσα σε λίγες μέρες, δύο αεροσκάφη έφυγαν από το Άμπου Ντάμπι μεταφέροντας πάνω από 32 τόνους ιατρικών προμηθειών και εξοπλισμού, συμπεριλαμβανομένων χιλιάδων χειρουργικών масκών, γαντιών και προστατευτικού εξοπλισμού. Ιατρικές προμήθειες, συμπεριλαμβανομένων масκών προσώπου και γαντιών, παρασχέθηκαν στη Wuhan της Κίνας. Μέσω της πρωτοβουλίας Homeland of Humanity Initiative, τα ΗΑΕ εκκένωσαν 215 άτομα διαφορετικών εθνικοτήτων από την επαρχία Hubei της Κίνας στην ανθρωπιστική πόλη των Εμιράτων στο Άμπου Ντάμπι. Τα Εμιράτα έστειλαν επίσης μια αποστολή επείγουσας βοήθειας που περιείχε 20.000 δοκιμαστικές μονάδες και εξοπλισμό στο Αφγανιστάν. Εκτός από τα μέλη της ΕΕ (Κροατία, Ελλάδα, Κύπρος

και Ιταλία), το Πακιστάν, οι Σεϋχέλλες, η Σερβία και η Σομαλία έχουν επίσης λάβει ιατρική βοήθεια προμήθειες από τα ΗΑΕ. Επιπλέον, σε σύγκριση με άλλους ξένους δωρητές βοήθειας παγκοσμίως κατά τη διάρκεια της πανδημίας, τα ΗΑΕ ήταν ο δεύτερος μεγαλύτερος πάροχος βοήθειας μετά την Κίνα, όπου ξεκίνησε το επίκεντρο της επιδημίας. Οι σημερινοί αποδέκτες της βοήθειας των Εμιράτων, σε αντίθεση με προηγούμενες πρωτοβουλίες, δεν είναι κατά κύριο λόγο φτωχά κράτη, αλλά κάθε είδους, δηλαδή τόσο «αδύναμα», όσο και «ισχυρά». Ορισμένα άλλα μικρά κράτη με υψηλή οικονομική ικανότητα έχουν επίσης διαχειριστεί το ξέσπασμα αποτελεσματικά, αλλά δεν ήταν τόσο γενναιόδωρα όσο τα ΗΑΕ στο μέτωπο της εξωτερικής βοήθειας. Συνολικά, η πανδημία - υπό το πρίσμα της ξένης (ανθρωπιστικής) βοήθειας - έχει υπογραμμίσει την ανάδειξη των ΗΑΕ στην παγκόσμια σκηνή ως ένα δυναμικά «ισχυρό» κράτος (Galeeva, 2020).

2.4.5 Ιορδανία

Η Sánchez (2020) αναφέρεται στο παράδειγμα της Ιορδανίας. Η συγγραφέας αρχικά υποστηρίζει ότι, η Ιορδανία μπορεί να μην πληροί τις προϋποθέσεις ως «μικρό κράτος» όσον αφορά στο μέγεθος της επικράτειάς της (89.342 km²), τον πληθυσμό (10,1 εκατομμύρια) και το ΑΕΠ (40 δις \$). Ωστόσο, όσον αφορά την ευπάθεια, μπορεί να θεωρηθεί ως «μικρό κράτος» λόγω της γεωγραφικής της θέσης, του περιφερειακού περιβάλλοντος ασφάλειας, του άγχους που σχετίζεται με το κλίμα και της εξάρτησής της από τη διεθνή βοήθεια. Αυτά τα τρωτά σημεία έχουν αναγνωριστεί και χρησιμοποιηθεί από τη χώρα στη διεθνή σκηνή. Ειδικά από τα γεγονότα της Αραβικής Άνοιξης του 2011 και έπειτα, το καθεστώς έχει επανειλημμένα παρουσιαστεί ως προπύργιο μετριοπάθειας σε μια περιοχή που χαρακτηρίζεται από τον θρησκευτικό εξτρεμισμό και την πολιτική αστάθεια. Κατά συνέπεια, η διαχείριση της κρίσης από την Ιορδανία στηρίζεται σε αυτή την αυτοαντίληψη ενός μικρού κράτους, με τα μέτρα που λαμβάνονται για την αντιμετώπιση της απειλής να επικυρώνουν αυτή την ταυτότητα. Η Ιορδανία, έχοντας επίγνωση των αδυναμιών του συστήματος υγειονομικής περίθαλψης και των περιορισμένων οικονομικών της πόρων, ακολούθησε μια προσέγγιση που απάλλαξε το σύστημα από μια απειλή που δεν μπορεί να αντιμετωπίσει, ενισχύοντας την πρόληψη και, ταυτόχρονα, ζητώντας μια διεθνή δράση για την ανάπτυξη των απαραίτητων λύσεων που τα «μικρά κράτη» δεν έχουν τη δυνατότητα να αναπτύξουν μόνο τους. Πιο συγκεκριμένα, η Ιορδανία αντιμετώπισε την κρίση διαμέσου των εξής (Sánchez, 2020):

- Πολυμερής προσέγγιση: Η επιτυχία της Ιορδανίας στην αντιμετώπιση της πανδημίας Covid-19 δεν βασίζεται αποκλειστικά στην ίδια, αλλά χρειάζεται τη συνεργασία όλων των χωρών του κόσμου για να πετύχει. Ως προς αυτό, και σύμφωνα με τη θέση της σε άλλα θέματα, η Ιορδανία υποστηρίζει μια πολυμερή προσέγγιση για την αντιμετώπιση της κρίσης τόσο από οικονομική, όσο και από υγειονομική άποψη. Η χώρα χρειάζεται τη διεθνή κοινότητα να υποστηρίξει τη διαδικασία της οικονομικής ανάκαμψης και τη θεραπεία του ιού.

- Διεθνής προβολή: Η ταχεία ανταπόκριση των αρχών και ο ελεγχόμενος αριθμός περιπτώσεων έχουν προβάλει την απάντηση της Ιορδανίας στην πανδημία ως μία από τις καλύτερες σε παγκόσμιο επίπεδο. Επιπλέον, η διαχείριση των ατόμων που βρίσκονται σε καραντίνα έχει επαινεθεί από πολλούς παρατηρητές. Παρά τη σκληρότητα των μέτρων που επιβλήθηκαν, η προσέγγιση της Ιορδανίας παρουσιάζεται ως ένας αποτελεσματικός τρόπος περιορισμού της εξάπλωσης της επιδημίας.

- Προληπτικά μέτρα σε πρώιμο στάδιο: Η χώρα έχει συνείδηση της έλλειψης πόρων για να αντιμετωπίσει μια εκτεταμένη επιδημία και προσπάθησε να αποτρέψει τον αριθμό των μολύνσεων από την αρχή υιοθετώντας διάφορα μέτρα. Αυτά περιλαμβάνουν τη διακοπή πτήσεων από χώρες με μεγάλο αριθμό κρουσμάτων, την επιβολή υποχρεωτικής καραντίνας για τους επιβάτες που προσέρχονται από αυτές τις χώρες και, τέλος, τη διακοπή όλων των πτήσεων και το πλήρες κλείσιμο όλων των αεροπορικών, χερσαίων και θαλάσσιων συνόρων του Βασιλείου. Οι αρχές έχουν επίγνωση του οικονομικού αντίκτυπου που θα έχουν αυτά τα μέτρα στη χώρα, αλλά θεωρούν ότι θα είναι μικρότερος από ότι αν αντιμετώπιζε έναν μεγάλο αριθμό ασθενών που το σύστημα υγειονομικής περίθαλψης δεν θα είναι σε θέση να διαχειριστεί.
- Οικονομικά μέτρα για τη μείωση των επιπτώσεων: Τα μέτρα που έλαβε η Κεντρική Τράπεζα της Ιορδανίας είχαν σκοπό να μειώσουν τον αντίκτυπο στα δημόσια οικονομικά και να ενθαρρύνουν τις τράπεζες να παρέχουν ευελιξία στους πελάτες όσον αφορά στις πληρωμές δανείων. Άλλα μέτρα επικεντρώθηκαν στον ιδιωτικό τομέα, συμπεριλαμβανομένων των απαλλαγών από τις πληρωμές κοινωνικής ασφάλισης για τρεις μήνες και της αναβολής της είσπραξης των φόρων επί των πωλήσεων. Στόχος αυτών των μέτρων ήταν να μην τεθούν σε κίνδυνο οι νομισματικοί πόροι που είναι εξαιρετικά περιορισμένοι στη χώρα.

- Δέσμευση της χώρας: Οι αρχές έχουν δημιουργήσει μια αφήγηση με την οποία όλοι οι πόροι του κράτους ενσωματώνονται στον αγώνα κατά της πανδημίας και οι ηγέτες αυτής της προσπάθειας είναι ο βασιλιάς της χώρας και ο στρατός της. Οι πολίτες υποστηρίζουν αυτή την αφήγηση της ανάγκης αλληλοϋποστήριξης καθώς επιδεικνύουν υψηλά επίπεδα συμμόρφωσης με τους θεσμοθετημένους κανονισμούς.

2.4.6 Ανδόρα

Η Ανδόρα είναι μια μικρή χώρα μεταξύ Γαλλίας και Ισπανίας και είναι το έκτο μικρότερο κράτος στην Ευρώπη. Η κυβέρνηση της Ανδόρας θέσπισε γρήγορα μέτρα που έχουν καθορίσει την έκταση της πανδημίας, όπως η έγκαιρη διάγνωση της Covid-19, η έγκαιρη ανίχνευση ασυμπτωματικών περιπτώσεων ενώ βρίσκονταν σε απομόνωση και επομένως η πρόληψη της μετάδοσης του ιού. Η εφαρμογή των διαφορετικών στρατηγικών δημόσιας υγείας για την Covid-19 στην Ανδόρα βοήθησε να μετριαστεί ο αντίκτυπος της σε διάφορες ομάδες (Carrasco et al., 2021: 61). Συγκρίνοντας τους δείκτες επιβάρυνσης από νόσους με άλλες μικρές ευρωπαϊκές χώρες, καταδείχθηκε ότι η Ανδόρα έχει μία από τις υψηλότερες συχνότητες κρουσμάτων και ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά θνησιμότητας. Είναι πιθανό ότι η χαμηλή θνησιμότητα οφείλεται εν μέρει στον μεγάλο αριθμό περιπτώσεων που εντοπίστηκαν λόγω του μεγάλου αριθμού των εξετάσεων που πραγματοποιήθηκαν αλλά και στο γεγονός ότι το σύστημα υγείας δεν κινδύνευσε ποτέ. Παρά τον αυξημένο αριθμό των νοσηλευόμενων ασθενών, δεν υπήρξε πληρότητα των νοσοκομείων. Ως αποτέλεσμα, δεν προέκυψε περιορισμός ηλικίας για εισαγωγή στη ΜΕΘ σε αντίθεση με άλλες γειτονικές χώρες. Αποκτήθηκε αυξημένη γνώση της έκτασης της νόσου και καλύτερος τρόπος πρόληψης, με την Ανδόρα να είναι μια από τις χώρες με περισσότερα τεστ ανά κάτοικο. Οι προληπτικές στρατηγικές δοκιμών με χρήση διαφορετικών εργαλείων είχαν σημαντικό αντίκτυπο σε ένα μικρό κράτος όπως η Ανδόρα, προκειμένου να εντοπιστούν και να απομονωθούν αποτελεσματικά τα κρούσματα, μειώνοντας τον οικονομικό και κοινωνικό αντίκτυπο στη χώρα. Πιο συγκεκριμένα, η επιτυχής στρατηγική της συγκεκριμένης χώρας έγκειται στα εξής (Carrasco et al., 2021: 67-68):

α) Προληπτική στρατηγική για τον εντοπισμό κρουσμάτων, την απομόνωση θετικών κρουσμάτων και τη δημιουργία τεταρτημορίων. Στην αρχή του πρώτου κύματος, η διαθεσιμότητα διαγνωστικών εξετάσεων όπως τα τεστ PCR, ήταν περιορισμένη. Ωστόσο, η χώρα μπόρεσε να πραγματοποιήσει έναν μαζικό ορολογικό έλεγχο που εξέτασε ολόκληρο τον πληθυσμό δύο φορές για να κατανοήσει τον αντίκτυπο της Covid-19 στον πληθυσμό και να εντοπίσει και να απομονώσει οξεία κρούσματα. Οι πληροφορίες από τον μαζικό έλεγχο διατηρήθηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της πανδημίας προκειμένου να δοθεί ταχεία απόκριση δοκιμής εκτελώντας TMA και PCR και RATs. Ακολουθώντας τις τρέχουσες οδηγίες, τα άτομα με συμπτώματα Covid-19 θα πρέπει να ελέγχονται το συντομότερο δυνατό μετά την έναρξη των συμπτωμάτων, οδηγώντας και σε άμεση ιχνηλάτηση. Το γεγονός ότι δεν χρειαζόταν ιατρική συνταγή για τα τεστ επέτρεψε τη διενέργεια περισσότερων εξετάσεων και την μη υπερφόρτωση της πρωτοβάθμιας περίθαλψης. Η ανταπόκριση του πληθυσμού ήταν πολύ καλή, κάτι που φαίνεται από τον υψηλό αριθμό των τεστ που πραγματοποιήθηκαν, κατατάσσοντας τη χώρα στην 11η θέση παγκοσμίως και στην 7η στην Ευρώπη σε αριθμό τεστ που πραγματοποιήθηκαν.

β) Περιοδικοί έλεγχοι σε στοχευμένες ομάδες: Εκτός από αυτά τα μη συνταγογραφούμενα τεστ, οι περιοδικοί έλεγχοι στους τομείς που εκτίθενται περισσότερο στον ιό, όπως η υγειονομική περίθαλψη, η κοινωνική υγεία και ο τουρισμός, επεκτάθηκαν. Όπως παρατηρήθηκε στον μαζικό ορολογικό έλεγχο, ο πληθυσμός που επλήγη περισσότερο ήταν ηλικιωμένοι και εποχικοί εργαζόμενοι, που σχετίζονται κυρίως με τον τουρισμό. Δόθηκε προτεραιότητα σε αυτούς τους τομείς με εβδομαδιαία επιτήρηση TMA/PCR και RAT για να δημιουργηθεί ένα ασφαλέστερο περιβάλλον για τον τουριστικό τομέα και να μειωθεί ο οικονομικός αντίκτυπος της πανδημίας στη χώρα. Επιπλέον, τα σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης συμπεριλήφθηκαν σε δραστηριότητες επιτήρησης, λόγω του αναμενόμενου μεγάλου αριθμού προσωπικών αλληλεπιδράσεων. Η επίδραση αυτή παρατηρήθηκε κατά το δεύτερο κύμα, αποτελώντας το σημαντικότερο όλων ως προς τον αριθμό των ανιχνευθέντων κρουσμάτων και κυρίως λόγω της υψηλής συχνότητας επίπτωσης στον μαθητικό πληθυσμό.

γ) Χριστουγεννιάτικη καμπάνια Self-Test: Μια άλλη καινοτόμα στρατηγική ήταν η χριστουγεννιάτικη καμπάνια Self-Test (Self-Test Christmas Campaign), καθιστώντας την Ανδόρα μια από τις πρώτες χώρες που εφάρμοσαν το home-testing. Οι διάφορες μελέτες δείχνουν ότι η συχνότητα των δοκιμών είναι προσδιοριστικός παράγοντας μετριασμού της πανδημίας, ειδικά κατά τη διάρκεια ομαδικών συγκεντρώσεων. Μια βιώσιμη μέθοδος για την εγγύηση της ασφάλειας κατά την αύξηση των πιθανών στενών επαφών είναι η συστηματική εξέταση του πληθυσμού. Τα τεστ RAT είναι μια οικονομική και εύκολη επιλογή καθώς δεν απαιτούν επαγγελματική εξειδίκευση και μπορούν να γίνουν στο σπίτι, επιτρέποντας έτσι τη δοκιμή μεγαλύτερου αριθμού ατόμων. Αυτές οι δοκιμές έχουν υψηλή ευαισθησία και ειδικότητα στην ανίχνευση μεταδοτικών ατόμων, αν και απαιτούνται επιβεβαιωτικές δοκιμές TMA ή PCR για διαγνωστική επικύρωση, ενώ τα άτομα παραμένουν σε καραντίνα. Λόγω της χαμηλής τους τιμής έχουν γίνει ένα εξαιρετικά χρήσιμο εργαλείο στον τομέα της Δημόσιας Υγείας για την καταπολέμηση της Covid-19. Ως αποτέλεσμα της εκστρατείας, η κυβέρνηση της Ανδόρας επέτρεψε την εκτέλεση του RAT σε εργαστήρια και φαρμακεία και αργότερα ενέκρινε την πώλησή τους στα φαρμακεία.

2.4.7 Ισλανδία

Οι ισλανδικές αρχές ενεργοποίησαν ένα σχέδιο αντιμετώπισης της πανδημίας, με κύριο στόχο οι υποδομές της Ισλανδίας, ιδιαίτερα το σύστημα υγειονομικής περίθαλψης, να αντέξουν την πίεση που προκαλείται από την πανδημία. Η κυβέρνηση ανακοίνωσε επίσης ένα εκτεταμένο πακέτο βοήθειας για βιομηχανίες, εταιρείες και άτομα που έχουν πληγεί από την πανδημία. Τα εκτενή τεστ για τη διασφάλιση της έγκαιρης διάγνωσης της λοίμωξης, η κατ' οίκον καραντίνα, η απομόνωση για τα μολυσμένα άτομα και η αποτελεσματική αποκάλυψη πληροφοριών στο κοινό είναι βασικά στοιχεία της αντίδρασης της Ισλανδίας στην πανδημία. Μόνο 20 ημέρες μετά το πρώτο επιβεβαιωμένο κρούσμα του κορωνοϊού στην Ισλανδία υποβλήθηκαν σε τεστ 9.189 άτομα, που αντιστοιχούν σε πάνω από το 2,5% του συνολικού πληθυσμού (Invest in Iceland, 2020).

Εκτός από τα ανωτέρω, η Ισλανδία βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στην έρευνα και στα παραγόμενα επιστημονικά δεδομένα, κυρίως από την εταιρεία ανθρωπίνης γονιδιωματικής decode, με μία προσέγγιση γενετικής ανίχνευσης, που ονομάζεται μοριακή επιδημιολογία (Scudellari, 2020). Η Ισλανδία είχε θεσπίσει ένα εθνικό σχέδιο ετοιμότητας για την πανδημία στις αρχές Ιανουαρίου 2020, δύο μήνες πριν από την άφιξη της Covid-19 στη χώρα, με κύρια στοιχεία την απομόνωση, την καραντίνα και τον εντοπισμό επαφών. Ως μέρος αυτού του σχεδίου, το μικροβιολογικό εργαστήριο του πανεπιστημιακού νοσοκομείου άρχισε να εξετάζει πολίτες στις αρχές Φεβρουαρίου 2020. Μέχρι τις 13 Μαρτίου 2020, η deCODE είχε αρχίσει να ελέγχει το ευρύ κοινό και ήταν σε θέση να αναλάβει γρήγορα μεγάλο μέρος των τεστ του νοσοκομείου. Η εταιρεία μετέτρεψε ένα μεγάλο κέντρο φαινοτύπου που χρησιμοποιούσε για τη μελέτη της γενετικής των Ισλανδών για περισσότερες από δύο δεκαετίες σε ένα κέντρο δοκιμών Covid-19. Η κύρια δραστηριότητα της deCODE ήταν ο έλεγχος για την Covid-19, συμπεριλαμβανομένων των ανοιχτών προσκλήσεων προς τον γενικό πληθυσμό: οποιοσδήποτε κάτοικος με ακόμη και το πιο ήπιο σύμπτωμα μπορεί να εγγραφεί για να ελεγχθεί. Οι κάτοικοι εγγράφονται στο διαδίκτυο χρησιμοποιώντας αποκλειστικό λογισμικό Covid που έχει κατασκευαστεί από προγραμματιστές της deCODE. Σε ένα κέντρο δοκιμών, δείχνουν έναν γραμμωτό κώδικα από το τηλέφωνό τους για να εκτυπώνουν αυτόματα μια ετικέτα για ένα δείγμα μπατονέτας. Μόλις ληφθεί, το δείγμα αποστέλλεται σε ένα εργαστήριο στα κεντρικά γραφεία της deCODE, το οποίο λειτουργεί από κοινού στο πανεπιστημιακό νοσοκομείο και στα γραφεία της deCODE από τις 6 π.μ. έως τις 10 μ.μ. Τα αποτελέσματα είναι πάντα διαθέσιμα εντός 24 ωρών, αλλά συχνά είναι έτοιμα σε μόλις 4 έως 6. Εάν το τεστ είναι θετικό, ενεργοποιούνται δύο αλυσίδες δράσης: μία στο νοσοκομείο και μία στο εργαστήριο. Στο νοσοκομείο, το άτομο εγγράφεται σε μια κεντρική βάση δεδομένων και σε μια υπηρεσία παρακολούθησης τηλε-υγείας σε εξωτερικά ιατρεία Covid για μια περίοδο απομόνωσης 14 ημερών. Τα εν λόγω άτομα λαμβάνουν συχνές τηλεφωνικές κλήσεις από νοσηλεύτη / ιατρό που επικαιροποιεί το ιατρικό και κοινωνικό ιστορικό τους και θα διενεργεί μια τυποποιημένη λίστα ελέγχου με 19 συμπτώματα. Όλα τα δεδομένα καταγράφονται σε ένα εθνικό σύστημα ηλεκτρονικού ιατρικού φακέλου. Μια ομάδα κλινικών-επιστημόνων στο νοσοκομείο δημιούργησε το σύστημα συλλογής στα μέσα Μαρτίου 2020, με δομημένο τρόπο που θα ήταν χρήσιμο για ερευνητικούς σκοπούς. Στο εργαστήριο, κάθε δείγμα ελέγχεται για την ποσότητα του ιού που περιέχει, η οποία έχει χρησιμοποιηθεί ως δείκτης για τη μεταδοτικότητα και τη σοβαρότητα της ασθένειας. Το πλήρες γονιδίωμα RNA του ιού αναλύεται για να προσδιοριστεί το στέλεχος του ιού και να εντοπιστεί η προέλευσή του (Scudellari, 2020).

Ερευνητές της deCODE, του πανεπιστημιακού νοσοκομείου και της Διεύθυνσης Υγείας άρχισαν να αναλύουν τα δεδομένα στις αρχές Μαρτίου 2020 και δημοσίευσαν γρήγορα αρκετά πρώιμα αποτελέσματα. Στις αρχές της άνοιξης του 2020, οι περισσότερες από τις μελέτες για την πανδημία Covid-19 παγκοσμίως επικεντρώθηκαν σε άτομα με μέτρια ή σοβαρή νόσο. Με τη δοκιμή του γενικού πληθυσμού στην Ισλανδία, η deCODE μπόρεσε να εντοπίσει τον ιό σε άτομα με ήπια ή καθόλου συμπτώματα. Από τα 9.199 άτομα που προσλήφθηκαν για προσυμπτωματικό έλεγχο μεταξύ 13 Μαρτίου και 4 Απριλίου 2020, το 13,3% βρέθηκε θετικό στον κορωνοϊό. Από αυτή τη μολυσμένη ομάδα, το 43% δεν ανέφερε κανένα σύμπτωμα τη στιγμή της δοκιμής. Αυτή η μελέτη ήταν η πρώτη που παρείχε στοιχεία υψηλής ποιότητας ότι οι λοιμώξεις από Covid-19 είναι συχνά ασυμπτωματικές. Εκτός από την παρακολούθηση ασυμπτωματικών λοιμώξεων, οι ερευνητές στην Ισλανδία κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι παιδιά κάτω των 10 ετών είχαν περίπου τις μισές πιθανότητες να βγουν θετικά σε σχέση με άτομα ηλικίας 10 ετών και άνω. Επιπλέον, η ομάδα deCODE ανέλυσε το ιικό γενετικό υλικό κάθε θετικού κρούσματος και χρησιμοποίησε αυτό το δακτυλικό αποτύπωμα για να εντοπίσει από πού προέρχεται κάθε στέλεχος του ιού και πώς εξαπλώθηκε. Τα περισσότερα από τα αρχικά κρούσματα, διαπίστωσαν οι ερευνητές, εισήχθησαν από δημοφιλείς προορισμούς για σκι, ενώ αργότερα η μετάδοση έγινε κυρίως τοπικά, μέσα σε οικογένειες (Scudellari, 2020).

2.4.8 Λετονία

Η Λετονία κινήθηκε γρήγορα για να περιορίσει την πανδημία Covid-19 και κατάφερε να διατηρήσει χαμηλό τον συνολικό αριθμό των κρουσμάτων καθ' όλη τη διάρκεια της κρίσης. Τέσσερις κύριες δράσεις συνέβαλαν στην επιτυχία της Λετονίας. Πρώτον, η ταχεία αντίδραση της χώρας. Στις 11 Μαρτίου 2020, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας ανακοίνωσε ότι ο Covid-19 είχε πάρει διαστάσεις πανδημίας. Ενώ άλλα κράτη μέλη της ΕΕ δίσταζαν, την επόμενη μέρα η Λετονία είχε κηρύξει κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Δεύτερον, η Λετονία κατάφερε να προσαρμοστεί στην εξελισσόμενη κρίση αναζητώντας πρακτικές και εφαρμόσιμες λύσεις στα προβλήματα όπως και όταν εμφανίστηκαν. Για παράδειγμα, η χώρα αντιμετώπιζε ανεπαρκή χρηματοδότηση για φάρμακα και έτσι αρχικά στερούνταν εξοπλισμού ατομικής προστασίας. Η κυβέρνηση έλυσε το ζήτημα στις αρχές Απριλίου 2020 με τη σύσταση της ομάδας κρατικών κεντρικών αποθεματικών προμηθειών εντός του Υπουργείου Άμυνας, η οποία έχει εμπειρία σε προμήθειες μεγάλης κλίμακας. Αφού ξεπέρασε τα αρχικά εμπόδια και διατήρησε τον αριθμό των κρουσμάτων σε χαμηλά επίπεδα, η Λετονία μπόρεσε να παρέχει ιατρικές προμήθειες σε άλλες χώρες, όπως η Ιταλία και η Ισπανία, και υλική βοήθεια στην Ελλάδα και τη Βουλγαρία, καθώς και στους άμεσους γείτονές της Λιθουανία και Εσθονία. Τρίτον, η Λετονία κατέβαλε συντονισμένη προσπάθεια για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης. Η καινοτομία του ιού σήμαινε ότι η γνώση ήταν ελάχιστη σχετικά με τις επιπτώσεις του στην ανθρώπινη υγεία, τους τρόπους με τους οποίους εξαπλώνεται και τον καλύτερο τρόπο περιορισμού του, με αποτέλεσμα αύξηση της παραπληροφόρησης. Σε απάντηση, η κυβέρνηση, σε συνεργασία με δημόσια και ιδιωτικά μέσα ενημέρωσης, ξεκίνησε μια μαζική εκστρατεία ενημέρωσης. Επίσης, διέθεσε πρόσθετη χρηματοδότηση στα μέσα ενημέρωσης για την κάλυψη των υπερωριών των δημοσιογράφων και την προώθηση της ακριβούς αναφοράς για την πανδημία. Τα κανάλια δημοσίευαν τακτικά άρθρα που απομυθοποιούσαν την παραπληροφόρηση και τις θεωρίες συνωμοσίας σχετικά με την Covid-19. Παράλληλα, η κυβέρνηση της Λετονίας έδωσε μεγάλη προσοχή στη δημόσια ανθεκτικότητα και την ψυχική υγεία. Η ψυχική ευημερία των Λετονών

./.

παρακολουθούνταν συνεχώς από ειδικούς ιατρούς. Οι πολίτες μπορούσαν να επικοινωνούν με ιατρούς εμπειρογνώμονες ανά πάσα στιγμή, χωρίς χρέωση. Τέταρτον, η επιβολή κοινωνικής αποστασιοποίησης και η διευκόλυνση των καθημερινών δραστηριοτήτων με εναλλακτικά μέσα. Για παράδειγμα, η κυβέρνηση προχώρησε στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση ήδη σε μια εποχή που τα σχολεία και τα πανεπιστήμια σε πολλές άλλες χώρες παρέμεναν ανοιχτά. Τα σούπερ μάρκετ ήταν κλειστά τα Σαββατοκύριακα, αν και οι περισσότερες εμπορικές εταιρείες μπορούσαν να συνεχίσουν να εργάζονται με βασικούς εργαζόμενους. Η προσέγγιση της Λετονίας από νωρίς ήταν «δοκιμή, παρακολούθηση και απομόνωση», επιλέγοντας μια μάλλον «επιθετική» διαγνωστική προσέγγιση, καθιερώνοντας συνεργασία μεταξύ δημόσιων και ιδιωτικών εργαστηρίων, προσπαθώντας να εντοπίσει κάθε κρούσμα κορωνοϊού. Ως αποτέλεσμα αυτής της προσέγγισης, η Λετονία έχει ένα από τα υψηλότερα ποσοστά κατά κεφαλήν τεστ για τον ιό (Palkova, 2020).

Επιπλέον, η Λετονία έχει φυσικά σύνορα Σένγκεν μόνο με την Εσθονία και τη Λιθουανία. Οι κυβερνήσεις των τριών χωρών δημιούργησαν μια στενή πλατφόρμα διακυβερνητικής συνεργασίας, επιτρέποντας απεριόριστες μετακινήσεις μεταξύ των τριών χωρών μεταξύ 15 Μαΐου και 12 Σεπτεμβρίου. Αυτό έδωσε τη δυνατότητα και στις τρεις χώρες να συντονίσουν τις ενέργειές τους, να ανταλλάξουν πληροφορίες και να διευκολύνουν τον τουρισμό εντός της Βαλτικής, που ήταν πάντα λιγότερο δημοφιλής από τους περισσότερους εξωτικούς προορισμούς. Μέχρι το καλοκαίρι του 2020 η χώρα είχε τη δεύτερη θέση στην αντιμετώπιση της πανδημίας Covid-19 μεταξύ των μελών του ΟΟΣΑ. Οι επιτυχίες οδήγησαν σε πρόωρη χαλάρωση των περιορισμών, με αποτέλεσμα να μην υπάρχουν σημαντικοί περιορισμοί στην κοινωνικο-οικονομική δραστηριότητα των πολιτών το καλοκαίρι (Palkova, 2020).

2.4.9 Νησιωτικές περιοχές

Έκθεση του οργανισμού FAO (2020) αναφέρεται σε καλές πρακτικές νησιωτικών περιοχών, ως επί το πλείστον από νησιά του Ειρηνικού. Αυτές οι πρακτικές έχουν ως εξής:

α) Στις περισσότερες περιπτώσεις, νησιωτικές χώρες και περιφερειακοί οργανισμοί έχουν συνεργαστεί για να υποστηρίξουν κοινές πολιτικές για την ελεύθερη ροή φαρμάκων, τροφίμων και άλλων βασικών αγαθών. Έχουν επίσης συνεργαστεί για την ανταλλαγή καλών πρακτικών σχετικά με την ασφάλεια των τροφίμων και τη διατροφή, καθώς και την ασφάλεια των εργαζομένων.

β) Σε κοινή δήλωση, 25 χώρες της Λατινικής Αμερικής και της Καραϊβικής συμφώνησαν να συντονιστούν για να διασφαλίσουν ότι τα συστήματα τροφίμων λειτουργούσαν αποτελεσματικά κατά τη διάρκεια της κρίσης Covid-19. Αυτό περιελάμβανε τεχνική και οικονομική βοήθεια σε μικρομεσαίους παραγωγούς και αγροβιομηχανικούς παραγωγούς, καθώς και υποστήριξη σε τοπικές, περιφερειακές και εθνικές αγορές χονδρικής, διασφαλίζοντας τη ρευστότητά τους, την πρόσβαση σε προϊόντα και εργαζόμενους, καθώς και συντονισμένες δράσεις με τον ιδιωτικό τομέα εισαγωγείς και διανομείς τροφίμων.

γ) Ο FAO και άλλοι δέκα διεθνείς οργανισμοί συμφώνησαν να συνεργαστούν για τη διασφάλιση συστημάτων τροφίμων, γεωργίας και εμπορίου κατά τη διάρκεια της πανδημίας Covid-19. Ο FAO προσέφερε διαδικτυακά σεμινάρια, απευθυνόμενα στους Υπουργούς Γεωργίας, Κτηνοτροφίας και Αλιείας της περιοχής, για μέτρα ενίσχυσης

της παραγωγής τροφίμων εν μέσω Covid-19.

δ) Η Κοινότητα της Καραϊβικής και η Κοινή Αγορά (CARICOM) και το Παγκόσμιο Πρόγραμμα Τροφίμων, με την υποστήριξη του FAO, πραγματοποίησαν μια γρήγορη διαδικτυακή έρευνα επιπτώσεων της πανδημίας για την ασφάλεια τροφίμων και ζωοτροφών της Καραϊβικής στις αρχές Απριλίου. Τα ευρήματα δείχνουν εκτεταμένες διαταραχές στη διαβίωση, που οφείλονται κυρίως σε περιορισμούς κίνησης και ανησυχίες για έξοδο από το σπίτι. Επιπλέον, η CARICOM, με την υποστήριξη των αναπτυξιακών εταιρών, ετοίμασε ένα Πλαίσιο Διαχείρισης Κινδύνου Αγροδιατροφικών Τροφίμων Covid-19 για να καθοδηγήσει τον προγραμματισμό και τη διαχείριση κινδύνων σε περιφερειακό επίπεδο. Επιπλέον, αρκετές χώρες της Καραϊβικής (Saint Vincent and the Grenadines, Grenada, Barbados, Bahamas, Dominica) έχουν αναπτύξει εθνικά σχέδια διαχείρισης κινδύνων γεωργικών προϊόντων για την προστασία της ασφάλειας των τροφίμων.

ε) Η Κοινότητα του Ειρηνικού σημείωσε ότι για το Κέντρο για τις Καλλιέργειες και τα Δέντρα του Ειρηνικού, η πανδημία του Covid-19 μπορεί να έχει άμεσες και μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στην επισιτιστική ασφάλεια στην περιοχή. Το Κέντρο μπορεί, σε κάποιο βαθμό, να μετριάσει αυτές τις επιπτώσεις διατηρώντας αρκετά αποθέματα για να διατηρήσει τα συστήματα τροφίμων σταθερά και προσαρμόσιμα στην ταχέως εξελισσόμενη κατάσταση στον Ειρηνικό.

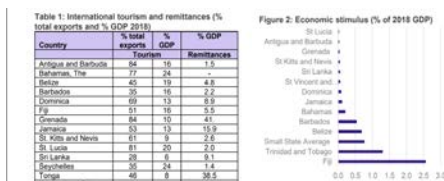
στ) Με τα σχολεία κλειστά, χώρες όπως η Τζαμάικα, οι Μπαχάμες, το Τρινιντάντ και το Τομπάγκο και η Γουιάνα παρέχουν κάρτες τροφίμων, κουπόνια τροφίμων και κουπόνια μετρητών για να διασφαλίσουν ότι τα ευάλωτα παιδιά έχουν πρόσβαση σε φαγητό. Η Κούβα έδωσε προτεραιότητα στην παροχή επισιτιστικής βοήθειας σε ηλικιωμένους και παιδιά σχολικής ηλικίας και ενισχύει την τοπική παραγωγή μέσω του εθνικού σχεδίου για τη γεωργία. Ο ιδιωτικός τομέας στο Τρινιντάντ και Τομπάγκο έχει αυξήσει τα συστήματα online παραγγελιών, ενώ τα σούπερ μάρκετ στη Γρενάδα επέτρεψαν την παραγγελία ειδών παντοπωλείου μέσω email και WhatsApp.

ζ) Στα Νησιά του Σολομώντος, η κυβέρνηση δημιούργησε την Επιτροπή Τομέα Ζωής (LSC), η οποία αποτελείται από υπουργεία, τοπική αυτοδιοίκηση, κορυφαίους μη κυβερνητικούς οργανισμούς (ΜΚΟ) και τον ιδιωτικό τομέα, για την εξασφάλιση της επισιτιστικής ασφάλειας και διατροφής. Η LSC σχεδιάζει να παράγει μαζικά καλλιέργειες ρίζας και να διανείμει σπόρους και υλικά φύτευσης για οικιακούς κήπους στους κατοίκους της πρωτεύουσας της Honiara. Το LSC συνεργάζεται επίσης με τον πάροχο κινητής τηλεφωνίας SIG NET για να δημιουργήσει έναν ιστότοπο στο Facebook για να μοιράζεται εύκολα, βήμα προς βήμα συμβουλές κηπουρικής μέσω βίντεο για τους κατοίκους της Honiara, καθώς και κοινότητες στις επαρχίες με πρόσβαση στο δίκτυο.

η) Στα νησιά Φίτζι, το Υπουργείο Γεωργίας εισήγαγε μια πρωτοβουλία οικιακής κηπουρικής για να ενθαρρύνει τα αστικά νοικοκυριά να χρησιμοποιήσουν τουλάχιστον 49 τ.μ. της ιδιοκτησίας τους για να φυτέψουν λαχανικά. Οι αγρότες, μέσω του προγράμματος στήριξης της γεωργίας, έλαβαν δωρεάν σπόρους και υλικά φύτευσης για τη φύτευση ταχέως αναπτυσσόμενων καλλιεργειών σε μικρά οικόπεδα. Το Υπουργείο σκόπευε να συνεχίσει τη διανομή δωρεάν σπόρων και υλικών φύτευσης. Τα Δημοτικά Συμβούλια συνεργάζονταν με την κυβέρνηση για την αποκέντρωση των αγορών, δημιουργώντας προσωρινά «μίνι μάρκετ» σε όλη τη χώρα για να αποφευχθεί ο συνωστισμός.

Εκτός των ανωτέρω, λαμβάνοντας υπόψη ότι τα επίπεδα βιωσιμότητας του χρέους για πολλές χώρες της περιοχής είναι υψηλά, αρκετά κράτη δημιούργησαν πακέτα δημοσιονομικής και νομισματικής απάντησης και μέτρα τόνωσης για την προσαρμογή στον κορωνοϊό (π.χ. Μπαρμπάντος, Τρινιδάδ και Τομπάγκο, Τζαμάικα, Σεϋχέλλες, Φίτζι). Ορισμένοι βασίστηκαν στο ΔΝΤ για να βοηθήσουν σε αυτές τις προσπάθειες (π.χ. Μπαρμπάντος), καθώς και σε άλλους φορείς, όπως η Κίνα (π.χ. Σρι Λάνκα). Η συνολική αξία των πακέτων τόνωσης που έχουν ανακοινωθεί μέχρι στιγμής από επιλεγμένα κράτη ανέρχεται σε 0,03% του ΑΕΠ (Αντίγκουα και Μπαρμπούντα) και 2,6% του ΑΕΠ (Φίτζι), σε σύγκριση με το μέσο ποσοστό της G20, όπως αποτυπώνεται στο πιο κάτω γράφημα (Keane, 2020).

Γράφημα 2.1 Οικονομική ενίσχυση ως ποσοστό του ΑΕΠ 2018

Πηγή: Keane, 2020

Άλλα μέτρα απάντησης στις προκλήσεις της πανδημίας Covid-19 περιλαμβάνουν τα ακόλουθα: α) προώθηση της διαμονής των τουριστών και την ενίσχυση του εσωτερικού τουρισμού, β) προώθηση της αναβολής αντί της ακύρωσης των κρατήσεων διακοπών, γ) αξιοποίηση της αναστολής λειτουργίας των ξενοδοχειακών μονάδων ως ευκαιρία επένδυσης στην αναβάθμιση της υποδομής, δ) προώθηση της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης στους εργαζομένους, συμπεριλαμβανομένης της χρήσης και διατήρησης των υφιστάμενων δεξιοτήτων, ε) 'πάγωμα' συντελεστών επιχειρήσεων, ΦΠΑ κλπ, στ) εντατικοποίηση των προσπαθειών διαφοροποίησης, συμπεριλαμβανομένης της υποστήριξης της προώθησης της αναβάθμισης των δεξιοτήτων μέσω της παροχής επιχορηγήσεων σε δημιουργικές βιομηχανίες (Keane, 2020).

2.5 Συμπεράσματα κεφαλαίου

Από την ανάλυση που προηγήθηκε διαπιστώνεται καταρχήν πως τα μικρά κράτη μπορούν να οριστούν με διάφορους τρόπους, τόσο σε ποσοτικούς, όσο και ποιοτικούς όρους. Βασικό χαρακτηριστικό τους είναι η περιορισμένη ικανότητα των πολιτικών, οικονομικών και διοικητικών συστημάτων τους, καθώς και το περιορισμένο σύνολο ανθρώπινων και υλικών πόρων προκειμένου να χρησιμοποιηθεί για τους σκοπούς της διπλωματίας. Εξαιτίας αυτών των χαρακτηριστικών, τα μικρά κράτη λειτουργούν στη βάση της στρατηγικής των συμμαχιών και της στρατηγικής της διπλωματίας. Τα χαρακτηριστικά των μικρών κρατών έγιναν ακόμα πιο εμφανή κατά τη διάρκεια αντιμετώπισης της πανδημίας Covid-19, όπου διαπιστώθηκαν σημαντικές προκλήσεις (π.χ. οικονομικές). Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, ακριβώς το γεγονός ότι τα κράτη αυτά είναι μικρά τους παρέχει τη δυνατότητα μεγαλύτερης ευελιξίας και πιο αποτελεσματικής αντιμετώπισης της πανδημίας σε εθνικό επίπεδο, όπως καταδείχθηκε από την ανάλυση των στρατηγικών που επέλεξαν συγκεκριμένα μικρά κράτη. Στο σημείο αυτό, ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί πως αυτά τα θετικά χαρακτηριστικά από μέρους των μικρών κρατών που οδήγησαν στην όσο το δυνατόν πιο αποτελεσματική και συγκροτημένη απάντηση απέναντι στην απειλή της πανδημίας, συνδυάστηκαν σε ορισμένες περιπτώσεις με προϋπάρχοντα θετικά

χαρακτηριστικά ετοιμότητας (π.χ. ψηφιοποιημένο κράτος), αλλά και με τη δημιουργία συμμαχιών με άλλες χώρες και συνεργασιών μεταξύ διαφόρων φορέων σε εθνικό επίπεδο. Έχοντας παρουσιάσει τα χαρακτηριστικά των μικρών κρατών και την ανταπόκριση ορισμένων εξ αυτών στην υγειονομική κρίση που προκλήθηκε από την πανδημία Covid-19, το επόμενο κεφάλαιο προχωρά στην παρουσίαση της ανταπόκρισης της Ελλάδας που εξετάζεται ως μελέτη περίπτωσης μικρού κράτους σε αυτήν την εργασία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Η ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ COVID-19 ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

3.1 Η κρίση της πανδημίας Covid-19 ως απειλή για την Ελλάδα υπό το πρίσμα των μικρών κρατών

3.1.1 Εσωτερική πολιτική: Κοινωνικός και οικονομικός αντίκτυπος

Τα συνολικά έσοδα των εισηγμένων εταιρειών συρρικνώθηκαν σχεδόν κατά 6 δισ. ευρώ (-21,4%) το πρώτο εξάμηνο του 2020, σε σύγκριση με την αντίστοιχη περίοδο του 2019. Η μεγαλύτερη πτώση, σε απόλυτες τιμές, καταγράφηκε στον κλάδο της Βιομηχανίας (3,5 δισ. ευρώ), με τον τομέα των Υπηρεσιών να ακολουθεί (1,5 δισ. ευρώ). Η πτώση αυτή ήταν αναμενόμενη καθώς οι κλάδοι της Βιομηχανίας και των Υπηρεσιών ήταν από τους κλάδους της ελληνικής οικονομίας που επηρεάστηκαν άμεσα από την πανδημία. Όλοι οι κλάδοι, με εξαίρεση το Εμπόριο και τις Υποδομές, επηρεάστηκαν βαθιά από την πανδημική κρίση παρουσιάζοντας σημαντικές απώλειες. Συνολικά, κατά το πρώτο εξάμηνο του 2020, οι εισηγμένες εταιρείες παρουσίασαν ζημίες προ φόρων 321 εκατ. ευρώ. Όπως και στα έσοδα, η Βιομηχανία είχε τη μεγαλύτερη πτώση κερδοφορίας που ξεπέρασε το 1 δισ. ευρώ, με τον κλάδο των Υπηρεσιών να ακολουθεί και πάλι με απώλειες περίπου 400 εκατ. ευρώ. Η ανάγκη για ρευστότητα στην οικονομία λόγω των μέτρων της πανδημίας αύξησε τον καθαρό δανεισμό των εταιρειών. Ο καθαρός δανεισμός όλων των εισηγμένων εταιρειών αυξήθηκε κατά 850 εκατ. ευρώ. Ο κλάδος των Υποδομών κατάφερε να μειώσει τον καθαρό χρέος του κατά 540 εκατ. ευρώ. Τα περισσότερα ανοίγματα χρέους, μετά το πρώτο κύμα της πανδημίας, εμφανίστηκαν στους τομείς των Υπηρεσιών (+ € 351 εκ.) και της Βιομηχανίας (+ € 681 εκ.), ενώ ο Τουρισμός δεν αύξησε συνολικά τα επίπεδα καθαρού χρέους (PWC, 2021).

Δεδομένου ότι η πανδημία έχει επηρεάσει σημαντικά την καθημερινή ζωή, τις πρακτικές και τις αντιλήψεις του πληθυσμού, οι Vatavali, Gareiou, Kehagia και Zervas (2020) διερεύνησαν τις αντιλήψεις, τις εμπειρίες και τις πρακτικές του ενεργού πληθυσμού σχετικά με την καθημερινή αστική ζωή (συνθήκες εργασίας, κινητικότητα, αστικός χώρος κ.λπ.) στο πλαίσιο του πρώτου κύματος της πανδημίας. Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων δήλωσε ότι η προσωπική και οικογενειακή τους ζωή επηρεάστηκε από το lockdown, με σημαντικές επιπτώσεις στην επαγγελματική τους ζωή και τις οικονομικές τους δραστηριότητες. Το άγχος και ο φόβος ήταν δύο συναισθήματα που αυξήθηκαν. Όσον αφορά την κινητικότητα, η πλειοψηφία των ερωτηθέντων δεν ήταν πρόθυμοι να αλλάξουν τις πρακτικές μετακίνησης. Αν και τα περισσότερα από τα ευρήματα παρουσίασαν ομοιογενή κατανομή στο δείγμα, ορισμένες αλλαγές στις αντιλήψεις, τις εμπειρίες και τις πρακτικές συσχετίστηκαν με το φύλο, την ηλικία και την οικογενειακή κατάσταση των ερωτηθέντων.

Επομένως, υπήρξε και σημαντικός ψυχολογικός αντίκτυπος της πανδημίας στον πληθυσμό. Ο φόβος της πανδημίας συνδέθηκε με πιο σοβαρά συμπτώματα κατάθλιψης και άγχους. Οι Parlapani et al. (2020) διερεύνησαν αυτή τη σχέση σε 3.700 πολίτες την περίοδο 10.04.2020-13.04.2020. Τα ευρήματα κατέδειξαν πως αρκετοί συμμετέχοντες ανέφεραν υψηλά επίπεδα φόβου και μέτρια έως σοβαρά συμπτώματα κατάθλιψης, ενώ ένα σημαντικό ποσοστό ανέφερε μέτρια έως σοβαρά συμπτώματα άγχους, ιδίως οι γυναίκες και οι μεγαλύτερης ηλικίας. Μεγαλύτερες συμπεριφορικές αντιδράσεις στην πανδημία, δηλαδή η υπερβολική χρήση συμπεριφορών ασφάλειας/ελέγχου και μεγαλύτερη συμμόρφωση με τις κατευθυντήριες γραμμές, φάνηκε να ενισχύουν τον φόβο, πιθανώς λόγω αυξημένης ευαισθητοποίησης σχετικά

με τη μόλυνση.

Σε μία άλλη έρευνα, οι Parlapani et al. (2020α) διερεύνησαν τον ψυχολογικό αντίκτυπο της πανδημίας σε ένα δείγμα 103 ενηλίκων άνω των 66 ετών, δεδομένου ότι η πανδημία επέβαλε μια ψυχολογική επιβάρυνση στους ανθρώπους σε όλο τον κόσμο, συμπεριλαμβανομένου του φόβου και του άγχους, αλλά και του ότι οι ηλικιωμένοι θεωρούνται πιο ευάλωτοι κατά τη διάρκεια κρίσεων έκτακτης ανάγκης για τη δημόσια υγεία. Από την έρευνα βρέθηκε ότι, κατά τη διάρκεια της καραντίνας, δόθηκε αμέσως προσοχή στους κινδύνους που σχετίζονται με τη μοναξιά των ηλικιωμένων.

3.1.2 Εξωτερική πολιτική: Διπλωματικός αντίκτυπος

Σε διπλωματικό επίπεδο, η πανδημία Covid-19 οδηγεί σε έναν νέο προσανατολισμό, την υγειονομική διπλωματία, ή αλλιώς τη «διπλωματία της υγείας». Σύμφωνα με τον Fazal (2020), η «διπλωματία υγείας» ορίζεται ως διεθνή βοήθεια ή συνεργασία που προορίζεται για την προώθηση της υγείας ή που χρησιμοποιεί προγραμματισμό υγείας για την προώθηση στόχων που δεν σχετίζονται με την υγεία. Τα κράτη επιλέγουν ανάμεσα σε ένα ευρύ φάσμα για τη διαμόρφωση της διπλωματίας τους στον τομέα της υγείας, από τη δέσμευση με παγκόσμιους διακυβερνητικούς οργανισμούς όπως ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας έως τη διμερή βοήθεια. Οι πανδημίες δημιουργούν ευκαιρίες για τα κράτη να επιδιώξουν στόχους εξωτερικής πολιτικής που εξυπηρετούν πρωτίστως το εθνικό τους συμφέρον, βασιζόμενα στη διπλωματία υγείας. Κατά τη διάρκεια πανδημιών, τα κράτη αξιολογούν τον επείγοντα χαρακτήρα των διαφόρων στόχων τους και τα καλύτερα μέσα για να τους επιτύχουν μέσω της διπλωματίας υγείας. Αυτό δεν συμβαίνει μόνο επειδή οι πόροι των κρατών είναι περιορισμένοι, αλλά και επειδή οι επενδύσεις στη διπλωματία υγείας μπορεί να δημιουργήσουν σχέσεις σε άλλους τομείς (π.χ. εμπορικούς, οικονομικούς). Σε αυτό το πλαίσιο, υποστηρίζεται ακόμα από τον Fazal (2020) ότι ένα πιθανό αποτέλεσμα αυτού του τύπου διπλωματίας μπορεί να είναι η περιφερειοποίηση.

Για παράδειγμα, η Ελλάδα βοήθησε τον Δεκέμβριο του 2020 στην καταπολέμηση των επιπτώσεων της πανδημίας Covid-19 στις αναπτυσσόμενες χώρες. Στην Παγκόσμια Διάσκεψη του Απριλίου 2019 για την αντιμετώπιση της πανδημίας, ο πρωθυπουργός δέσμευσε 1,5 εκατ. Ευρώ για την υποστήριξη της διεθνούς ΜΚΟ Global Alliance for Vaccines and Immunization (GAVI), στην οποία συμμετέχουν διεθνείς οργανισμοί όπως ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας και η UNICEF. Η συνεισφορά της Ελλάδας θα διευκολύνει την πρόσβαση σε εμβόλια για 92 χώρες χαμηλού και μεσαίου εισοδήματος. Αυτές οι χώρες, η πλειοψηφία των οποίων είναι αφρικανικές και ασιατικές, περιλαμβάνουν στενούς γείτονες της Ελλάδας, όπως η Αλβανία και το Μαυροβούνιο (Ministry of Foreign Affairs, 2020). Επίσης, σε επίσκεψη του Υπουργού Εξωτερικών στη Γκάνα τον Νοέμβριο του 2021 συζητήθηκαν θέματα Δικαίου της Θάλασσας και της ασφάλειας των θαλάσσιων μεταφορών, προστασίας του περιβάλλοντος, καθώς και επενδύσεων και βοήθειας από την πλευρά της Ελλάδας για βοήθεια στην καταπολέμηση της πανδημίας, με την Ελλάδα να κάνει μία δωρεά 200.000 εμβολίων στη χώρα (Ministry of Foreign Affairs, 2020α). Σε συμμετοχή της Ελλάδας στο Manama Dialogue 2021 τον Νοέμβριο του 2021, παρουσιάστηκαν οι στρατηγικές της Ελλάδας που είναι: α) δημιουργία διμερών σχέσεων με κράτη της Μέσης Ανατολής, β) δημιουργία περιφερειακών δικτύων με γειτονικές χώρες, γ) κοινές δράσεις για την αντιμετώπιση παγκόσμιων προκλήσεων, όπως η αντιμετώπιση της πανδημίας Covid-19, η υποβάθμιση του περιβάλλοντος και η έλλειψη αποθεμάτων

νερού (Ministry of Foreign Affairs, 2020β).

Εκτός των παραπάνω, η Ελλάδα διερεύνησε μαζί με την Κύπρο και το Ισραήλ τη συνεργασία στον τομέα του τουρισμού, που επλήγη σημαντικά από την πανδημία (Pedi & Wivel, 2020: 615). Επιπλέον, η Ελλάδα υπήρξε μέλος του Smart Covid-19 Management Group, που ξεκίνησε με πρωτοβουλία του καγκελαρίου της Αυστρίας Sebastian Kurz. Τα συμμετέχοντα κράτη θεωρούν τους εαυτούς τους προδρόμους και πιθανά σημεία αναφοράς για την υπέρβαση της κρίσης. Μέχρι τα μέσα Ιουνίου 2020, η ομάδα είχε ήδη συγκαλέσει τρεις συναντήσεις υψηλού επιπέδου που επικεντρώθηκαν στην ανταλλαγή καλών πρακτικών σχετικά με τη δημόσια ασφάλεια και την οικονομική ανάκαμψη, τη διεθνή συνεργασία για την καταπολέμηση του κορωνοϊού και τη στενότερη συνεργασία μεταξύ των μελών της σε θέματα αμοιβαίου ενδιαφέροντος (π.χ. , τουρισμός κατά τη διάρκεια της κρίσης COVID-19) (Pedi & Wivel, 2020: 616). Τέλος, η Ελλάδα εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία να αναλάβει την Προεδρία του Συμβουλίου της Ευρώπης θέτοντας τη δημόσια υγεία ως κορυφαία προτεραιότητα και ανταποκρινόμενη στην υγειονομική κρίση (Pedi & Wivel, 2020: 618)

Συνολικά, η Ελλάδα δημιουργεί σχέσεις με βασικές χώρες που θα μπορούσαν να γίνουν στρατηγικοί εταίροι για την προσέλκυση επενδύσεων στην Ελλάδα, παράλληλα με την ενίσχυση των εμπορικών δεσμών. Κατά τη διάρκεια της παγκόσμιας υγειονομικής κρίσης η Ελλάδα αξιοποίησε αυτές τις σχέσεις και παράλληλα δημιούργησε και άλλες για την προμήθεια, αλλά και δωρεά εξοπλισμού και εμβολίων αντίστοιχα. Αυτή η διαδικασία οδήγησε σε έναν νέο προσανατολισμό που χαρακτηρίζεται από μια πολυδιάστατη στρατηγική εταιρική σχέση με νέες χώρες που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν περαιτέρω στο εγγύς μέλλον.

3.2 Η στρατηγική της Ελλάδας κατά τη διαχείριση της πανδημίας Covid-19

Την περίοδο πριν από το ξέσπασμα της πανδημίας, η Ελλάδα βρισκόταν σε εντελώς διαφορετικό επίπεδο ετοιμότητας σε σύγκριση με την κρίση χρέους το 2009. Έχοντας ολοκληρώσει τα προγράμματα προσαρμογής, κατά την εμφάνιση της πανδημίας η ελληνική οικονομία βρισκόταν σε μια κατάσταση με θετικά δημοσιονομικά μεγέθη, βελτιωμένα επίπεδα εμπιστοσύνης και ευκολότερη πρόσβαση στις διεθνείς αγορές. Αυτό έδωσε στην Ελλάδα τη δυνατότητα, σε συνδυασμό με την απαραίτητη στήριξη από την Ευρωπαϊκή Ένωση, να δημιουργήσει επαρκή δημοσιονομικό χώρο για τη στήριξη των επιχειρήσεων και των εργαζομένων που ήταν εκτεθειμένοι στις επιπτώσεις της πανδημίας. Η Ελλάδα έδειξε αξιοσημείωτη ανθεκτικότητα στην πανδημία, σε αντίθεση με το γενικότερο αρνητικό κλίμα που ακολούθησε το ξέσπασμα του ιού. Η ψηφιοποίηση κρίσιμων δημόσιων διοικητικών λειτουργιών επιταχύνθηκε, ενισχύοντας τη διαδικασία εκσυγχρονισμού του κράτους. Ταυτόχρονα, σημαντικό μέρος των ελληνικών επιχειρήσεων, παρά το ψηφιακό τους έλλειμμα, προσάρμοσε επιτυχώς τεχνικές για την αντιμετώπιση της πανδημίας, όπως το μοντέλο απομακρυσμένης εργασίας και άλλες απαιτούμενες ψηφιακές λύσεις, όπως το ηλεκτρονικό εμπόριο. Οι εισηγμένες εταιρείες αντέδρασαν άμεσα στη χαμηλότερη ζήτηση μειώνοντας το λειτουργικό τους κόστος και περιορίζοντας τις επενδύσεις τους (PWC, 2021).

Στις 26 Φεβρουαρίου 2020 καταγράφηκε το πρώτο επιβεβαιωμένο κρούσμα με Covid-19, ενώ στις 12 Μαρτίου 2020 καταγράφηκε ο πρώτος θάνατος (Τριανταφυλλίδου, 2020: 276). Η ελληνική κυβέρνηση σε μια προσπάθεια περιορισμού της διασποράς του ιού, έλαβε ένα σύνολο μέτρων πρόληψης από τις 10 Μαρτίου έως

και τις 4 Μαΐου 2020, μία κίνηση που τοποθέτησε την Ελλάδα στις χώρες με τους χαμηλότερους ημερήσιους αριθμούς κρουσμάτων και θανάτων ανάμεσα σε αρκετές χώρες της Ευρώπης. Σε περίπτωση εύρεσης ατόμου με τα συμπτώματα της Covid-19, για λόγους προστασίας της δημόσιας υγείας και περιορισμού της εξάπλωσης της νέας νόσου, σύμφωνα με το ΦΕΚ Α/42/25.2.2020, προτάθηκε η υποχρεωτική κλινική εκτίμηση των ατόμων αυτών και ο περιορισμός τους εάν ήταν θετικοί στον ιό.

Στις 10 Μαρτίου έκλεισαν τα εκπαιδευτικά ιδρύματα όλων των βαθμίδων με εφαρμογή της επείγουσας απομακρυσμένης διδασκαλίας (εξ αποστάσεως σύγχρονη και ασύγχρονη εκπαίδευση) (Cedefop, 2020) και για τους εργαζόμενους γονείς καθιερώθηκε άδεια ειδικού σκοπού. Έκτοτε, σταδιακά, τα μέτρα εντατικοποιήθηκαν: εφαρμόστηκε η τηλεργασία όπου αυτό ήταν δυνατό, επιβλήθηκε περιορισμός μετακινήσεων των πολιτών, απαγορεύτηκαν οι συναθροίσεις και οι κοινωνικές εκδηλώσεις (Kousi, Mitsi & Simos, 2020). Με βάση υπουργικές αποφάσεις τέθηκε σε αναστολή η λειτουργία χώρων εκπαίδευσης, άθλησης, ψυχαγωγίας (καταστήματα εστίασης, εμπορικά κέντρα, καταστήματα λιανικής), καθώς και χώρων τέχνης και πολιτισμού, για να ακολουθήσει η απαγόρευση τέλεσης θρησκευτικών λειτουργιών και στους χώρους λατρείας. Με το ΦΕΚ 986/Β/22-3-2020 ανακοινώθηκε ο περιορισμός της κυκλοφορίας των πολιτών με συγκεκριμένες εξαιρέσεις που αφορούσαν σε ζωτικές, προσωπικές και επαγγελματικές ανάγκες οι οποίες δεν θα μπορούσαν να ικανοποιηθούν με άλλο τρόπο.

Παράλληλα, διεξήχθησαν καμπάνιες στα μέσα μαζικής ενημέρωσης σχετικά με γενικές συστάσεις και οδηγίες τήρησης της κοινωνικής αποστασιοποίησης και της υγιεινής. Για τους non-Covid ασθενείς τέθηκε σε εφαρμογή η παροχή υπηρεσιών τηλεϊατρικής, οι ηλεκτρονικές συνταγές και η παράδοση φαρμάκων στο σπίτι (Bamias et al., 2020). Για τις επιχειρήσεις και τους εργαζόμενους ελήφθησαν αρκετά μέτρα, τα οποία αποτυπώνονται στον πιο κάτω πίνακα.

Πίνακας 3.1 Μέτρα από την πολιτική προστασία για επιχειρήσεις λόγω του Covid-19

Ρύθμιση καταβολής δόσεων ρυθμίσεων ασφαλιστικών εισφορών επιχειρήσεων και εργοδοτών	Βεβαιώσεις μετακίνησης εργαζομένων
Αναστολή συμβάσεων εργασίας εργαζομένων σε επιχειρήσεις – εργοδότες του ιδιωτικού τομέα	Επέκταση προθεσμίας καταβολής δόσεων ρυθμίσεων επιχειρήσεων και εργοδοτών για τις οποίες είχε χορηγηθεί παράταση προθεσμίας καταβολής στο πλαίσιο των μέτρων για την αντιμετώπιση των αρνητικών συνεπειών της πανδημίας COVID -19
Αναστολή προθεσμιών λήξης, εμφάνισης και πληρωμής αξιογράφων	Υποβολή δηλώσεων από επιχειρήσεις πολιτισμού για λήψη οικονομικής ενίσχυσης
Διαδικασία και προϋποθέσεις χορήγησης ενίσχυσης με τη μορφή επιστρεπτέας προκαταβολής σε	Μέτρα στήριξης επιχειρήσεων και εργαζομένων που πλήττονται από τον κορονοϊό SARS-COV-2 στην

<p>επιχειρήσεις που επλήγησαν οικονομικά λόγω της εμφάνισης και διάδοσης της νόσου του κορονοϊού SARS-COV-2</p>	<p>τροπολογία για την προκαταβολή συντάξεων</p>
<p>Υποβολή της «Δήλωσης Πληροφοριακών Στοιχείων Μίσθωσης», της «Δήλωσης Covid» και της προθεσμίας αποδοχής τους από τους μισθωτές</p>	<p>Μένουμε Ασφαλείς-Εργασία εξ αποστάσεως. Μέριμνα για τις ευπαθείς ομάδες στον ιδιωτικό τομέα (Σημ. 1)</p>
<p>Προσδιορισμός πληττόμενων επιχειρήσεων για την υποχρεωτική απαλλαγή από την υποχρέωση καταβολής του 40% ή του συνόλου του μισθώματος</p>	<p>Μη καταχώριση αξιογράφων σε αρχεία δεδομένων οικονομικής συμπεριφοράς υπό όρους και επιπρόσθετες ρυθμίσεις για την αναστολή προθεσμιών λήξης, εμφάνισης και πληρωμής αξιογράφων στον τουριστικό κλάδο και σε επιχειρήσεις του τριτογενούς τομέα.</p>
<p>Ένταξη στο πρόγραμμα «ΣΥΝ-ΕΡΓΑΣΙΑ»</p>	<p>Άδειες ειδικού σκοπού με το κλείσιμο σχολικών μονάδων</p>
<p>Παράταση προθεσμίας υποβολής από τον εργοδότη στο Πληροφοριακό Σύστημα «ΕΡΓΑΝΗ» του εντύπου που αφορά στη γνωστοποίηση στοιχείων ετήσιας κανονικής άδειας.</p>	<p>Εργαζόμενοι που ανήκουν σε ευπαθείς ομάδες μπορούν, κατόπιν αιτήματός τους προς τον εργοδότη τους, μπορούν να παρέχουν την εργασία τους με το σύστημα της εξ αποστάσεως εργασίας ή να παρέχουν εργασία για την εκτέλεση της οποίας έρχεται σε επαφή με κοινό ή να τεθεί σε αναστολή η σύμβαση εργασίας τους για το χρονικό διάστημα που αιτείται ο εργαζόμενος</p>
<p>Διατηρείται στο 50% το ποσοστό υποχρεωτικής τηλεργασίας, όπου αυτή είναι εφικτή</p>	<p>Ειδική πλατφόρμα υποβολής δήλωσης από εργοδότες σε επιχειρήσεις άνω των 20 ατόμων για πραγματοποίηση rapid test σε εργαζομένους, εφόσον αυτοί το επιθυμούν</p>
<p>Εντατικοποιούνται οι έλεγχοι του Σώματος Επιθεώρησης Εργασίας (Σ.ΕΠ.Ε.)</p>	<p>Με υποβολή μονομερούς δήλωσης, άνεργοι από τον κλάδο τουρισμού-επισιτισμού για τους οποίους δεν υφίσταται υποχρέωση επαναπρόσληψης θα λάβουν έκτακτη αποζημίωση 400 ευρώ (προσαυξημένη κατά 50 ευρώ για κάθε ανήλικο τέκνο) για Ιανουάριο και</p>

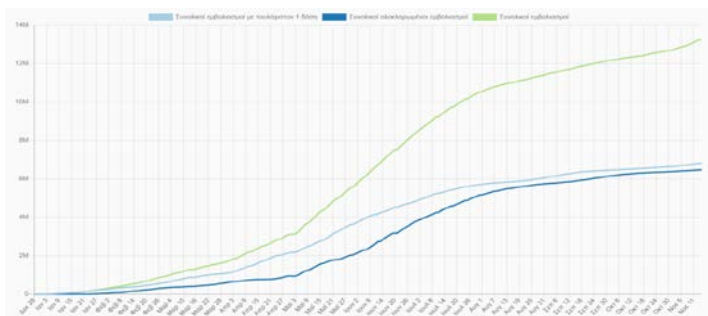
	Φεβρουάριο 2021
Ευελιξία δύο ωρών στην προσέλευση και αποχώρηση & χορήγηση ολιγόωρης άδειας για διενέργεια τεστ	Παρατείνεται για 2 μήνες η διάρκεια της τακτικής επιδότησης ανεργίας, του επιδόματος μακροχρονίως ανέργων, του βοηθήματος ανεργίας αυτοτελώς και ανεξαρτήτως απασχολουμένων –για όσους δικαιούχους έληξε ή θα λήξει τον Ιανουάριο και αντίστοιχα τον Φεβρουάριο 2021
Χορηγείται ειδική οικονομική ενίσχυση για επιχειρήσεις-εργοδότες ξενοδοχειακών καταλυμάτων δωδεκάμηνης λειτουργίας, με περισσότερους από 50 εργαζόμενους πλήρους απασχόλησης για υλοποίηση επενδυτικών σχεδίων με σκοπό τη διατήρηση των θέσεων εργασίας και τη δημιουργία νέων.	Κάλυψη εργοδοτικών ασφαλιστικών εισφορών για το διάστημα 01.09.2020-31.03.2021 στα τουριστικά καταλύματα 12μηνης λειτουργίας, βάσει των ακαθαρίστων εσόδων τους.

Πηγή: <https://covid19.gov.gr/category/oikonomia-ergasia/epixeiriseis/>

Καθ' όλη τη διάρκεια των περιοριστικών μέτρων και της πανδημίας γίνονταν συνεχώς συστάσεις στους πολίτες για την τήρηση της απόστασης των δύο μέτρων, την αποφυγή του συνωστισμού, την τήρηση των κανόνων υγιεινής και τη μετακίνηση μόνο σε περίπτωση ανάγκης, ενώ είχε τεθεί σε ισχύ υπηρεσία επικοινωνιών εκτάκτου ανάγκης και επιβεβαίωσης μετακίνησης για τους πολίτες και είχε απαγορευθεί η είσοδος στη χώρα σε κατοίκους εκτός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Τέλος, όσοι είχαν νοσήσει από το νέο κορωνοϊό αποφασίστηκε να παραμένουν σε κατ' οίκον περιορισμό για δεκατέσσερις ημέρες, ενώ περιοχές της Ελλάδας που καταγράφηκε μεγάλος αριθμός κρουσμάτων τέθηκαν σε αποκλεισμό (Τριανταφυλλίδου, 2020: 277).

Συμπερασματικά, η απάντηση της Ελλάδας στην πανδημία κατά το ξέσπασμα αυτής χαρακτηρίστηκε από αποτελεσματικότητα, ωριμότητα και έγκαιρες ενέργειες, με στόχο τον περιορισμό της επιδημίας. Το πολιτικό σύστημα της χώρας απάντησε με ενότητα. Σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η Ελλάδα εφάρμοσε μέτρα σε προγενέστερο στάδιο της πανδημίας. Επιπλέον, το ευρύ κοινό φαινόταν να συμμορφώνεται με την τήρηση των κανόνων. Κατά το πρώτο κύμα της πανδημίας, παρά τις ανεπάρκειες και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει το σύστημα υγειονομικής περίθαλψης, δεν υπήρχαν ενδείξεις ότι έχει πιεστεί. Επίσης, ο συνολικός αριθμός θανάτων ανά εκατομμύριο πληθυσμού παρέμενε πολύ χαμηλότερος σε σύγκριση με πολλές άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Υπουργείο Υγείας, 2020; Pappas, 2008). Θετική είναι και η εξέλιξη των εμβολιασμών στην Ελλάδα, όπως φαίνεται από το Γράφημα 3.1.

Γράφημα 3.1 Στατιστικά εμβολιασμών κατά του COVID-19

Πηγή: https://www.data.gov.gr/datasets/mdg_emvolio/

Η επιτυχία της Ελλάδας, ωστόσο, δε συνεχίστηκε και στα επόμενα κύματα της πανδημίας, καθώς το 2021 παρατηρήθηκε σημαντική αύξηση νοσηρότητας (νοσηλειών και διασωληνωμένων), καθώς και θνησιμότητας. Σύμφωνα με τον Schumacher (2021), οι πηγές αυτής της προβληματικής διαχείρισης της πανδημίας, θα μπορούσαν να γίνουν αντιληπτές μέσα από τα κενά στη στρατηγική της μετά τις αρχικές επιτυχίες της την άνοιξη του 2020.

Κατά τη διάρκεια μιας έκρηξης της πανδημίας στα τέλη του καλοκαιριού του 2020, η κυβέρνηση χρησιμοποίησε μη δημιουργική, βασισμένη σε επίπληξη ρητορική για να περιορίσει τις συναθροίσεις και τη μη πλήρη συμμόρφωση των πολιτών (ιδίως των νέων) με τους ισχύοντες κανόνες. Κατά τη διάρκεια της πανευρωπαϊκής αύξησης των κρουσμάτων το φθινόπωρο του 2020, οι ελληνικές αρχές επέβαλαν περιορισμούς, ενώ εξακολουθούσαν να προσπαθούν να διατηρήσουν την 'επιστροφή στην κανονικότητα'. Περαιτέρω, η κυβέρνηση απέκλεισε συστηματικά τα μέσα ενημέρωσης της αντιπολίτευσης από ένα ταμείο 20 εκατομμυρίων ευρώ που δημιουργήθηκε για τη διανομή μηνυμάτων καραντίνας, επιδοτώντας ουσιαστικά φιλοκυβερνητικά μέσα, κάτι το οποίο διερευνήθηκε και σε επίπεδο Ευρώπης, με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο να τονίζει την ανεξαρτησία των μέσων μαζικής ενημέρωσης⁶. Αυτή η πράξη δηλώνει πως η υπακοή και η παράβαση των εντολών της δημόσιας υγείας έχουν κωδικοποιηθεί πολιτικά. Ενδιαφέρον σημείο στο πλαίσιο των μέσων μαζικής ενημέρωσης και της αντιμετώπισης της πανδημίας σε κυβερνητικό επίπεδο είναι η χρήση της 'securitization', καθώς η πανδημία παρουσιάστηκε σε επίπεδο ρητορικής ως απειλή της εθνικής ασφάλειας, δικαιολογώντας τη χρήση μέτρων έκτακτης ανάγκης (Hoffman, 2020). Η πανδημία χαρακτηρίστηκε ως «αόρατος εχθρός» από την παγκόσμια επιστημονική κοινότητα (Naftermeroriki, 2020), αλλά και από τον ίδιο τον Πρωθυπουργό, κ. Μητσοτάκη, προκειμένου να αιτιολογήσει τα μέτρα που ελήφθησαν και να τονίσει με ιδιαίτερη έμφαση την ατομική ευθύνη. Η συγκεκριμένη στρατηγική, ωστόσο, δεν εστίασε στη βελτίωση και άμεσο επανασχεδιασμό της Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας (Γκόγκογλου, 2021), ενώ υπήρξαν και υπόνοιες και καταγγελίες ότι δεν υπήρξε διαφάνεια ως προς τη μέτρηση και αναφορά των κρουσμάτων από τον ΕΟΔΥ (Παπαθανασίου, 2020). Μάλιστα, είναι χαρακτηριστική η επισήμανση του Μεγαλοοικονόμου (2020):

«Με την πλήρη μετάθεση της αντιμετώπισης του προβλήματος στην «ατομική ευθύνη» (του καθενός για τη ζωή του και για την μη διάδοση το ιού), αλλά, με αστυνομικό έλεγχο αυτής της «ατομικής

⁶ <https://www.efsyn.gr/node/270859>

ευθύνης», καθώς, η «αστυνομία σε κάθε γωνιά της πόλης» αποτελεί, πλέον, την κύρια, έως και αποκλειστική μορφή που παίρνει η λεγόμενη «κρατική ευθύνη» μέσα στο κυρίαρχο κοινωνικό σύστημα, στη βάση της οποίας λειτουργεί και η παρούσα κυβέρνηση».

Σύμφωνα με έρευνα για τον ρόλο της Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας στην αντιμετώπιση της πανδημίας, διαπιστώθηκαν σημαντικές ελλείψεις, όπως αποτυπώνονται παρακάτω (Αγοραστίδου και συν., 2020, σελ. 5):

«Η πανδημία βρήκε τις περισσότερες Μονάδες ΠΦΥ ανέτοιμες, με κενά σε προσωπικό, με περιορισμένη εκπαίδευση, και με σημαντικές ελλείψεις σε μέσα ατομικής προστασίας [...] Η διαχείριση των χρόνιων περιστατικών παρουσίασε καθυστερήσεις, καθώς σταμάτησε η λειτουργία των τακτικών ιατρείων, αλλά και των περισσότερων Περιφερειακών Ιατρείων. Η μόνη ουσιαστική υπηρεσία που συνεχίστηκε ήταν η συνταγογράφηση των φαρμάκων, με τρόπους που περιόριζαν την φυσική παρουσία των ασθενών και την άσκοπη μετακίνηση των ηλικιωμένων. Η άυλη συνταγογράφηση, από την άλλη πλευρά, δεν χρησιμοποιήθηκε σημαντικά, όπως και άλλες μορφές σύγχρονης τεχνολογίας, που θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην αποδοτικότερη επικοινωνία με τους ασθενείς».

Επιπρόσθετα, παρά τις τεκμηριωμένες έρευνες σχετικά με τον αρνητικό αντίκτυπο της πανδημίας στην ψυχοσυναισθηματική κατάσταση των ατόμων, τόσο σε διεθνές επίπεδο, όσο και σε εθνικό⁷, η πανελλαδική έρευνα υγείας Hellas Health κατέδειξε χειροτέρευση της ψυχικής υγείας των Ελλήνων κατά τη διάρκεια της πανδημίας, με τη δυσκολία χρήσεων των υπηρεσιών υγείας κατά την πανδημία να αποτελούν σημαντικό παράγοντα (Παπαδομαρκάκη, 2021). Στο πλαίσιο προαγωγής και βελτίωσης της ψυχικής υγείας, ωστόσο, δεν ελήφθησαν σημαντικά μέτρα, όπως προκύπτει από τις ανακοινώσεις του Υπουργείου Υγείας για τον τομέα της ψυχικής υγείας, ενώ μία σχετική τηλεφωνική γραμμή ψυχοκοινωνικής υποστήριξης τέθηκε σε λειτουργία το 2021⁸.

Εκτός των ανωτέρω, οι συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων/μεταναστών, αλλά και η συνέχιση της εισροής μεταναστών/προσφύγων επιδείνωσε περαιτέρω το πρόβλημα. Ήδη από τον Απρίλιο του 2020, όταν οι Έλληνες ηγέτες αποδοκιμάζονταν στον διεθνή Τύπο για την απάντησή τους στην πανδημία, το Παρατηρητήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων κατηγόρησε την ελληνική κυβέρνηση ότι έκανε ελάχιστα για να επιτρέψει στους πρόσφυγες σε υπερπληθυσμένους και υποτροφοδοτούμενους καταυλισμούς να τηρήσουν στρατηγικές, όπως η κοινωνική αποστασιοποίηση, η χρήση μάσκας και η τήρηση κανόνων υγιεινής.

Ωστόσο, οι Kenwick και Simmons (2020) αναφέρουν ότι οι πανδημίες συνδέονται με την πολιτική των συνόρων, η οποία επηρεάζεται από την κοινή γνώμη

⁷ Σχετικές έρευνες διατίθενται στο Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης & Ηλεκτρονικού Περιεχομένου, στην ιστοσελίδα <https://www.ekt.gr/el/covid-19/tags/2464>

⁸ https://www.moh.gov.gr/articles/health/domes-kai-drasesis-gia-thn-ygeia/c312-psyikh-ygeia/_thlefnikes-grammes-yposthriksis/9759-10306-thlefnikh-grammh-gia-psyokoinwnikh-yposthriksis-gia-toy-genikoy-plhthysmoy-kata-th-diarkeia-ths-pandhmias

και τις προϋπάρχουσες δεσμεύσεις των κρατών για τον έλεγχο των συνόρων τους. Η πολιτική αυτή ονομάζεται ως συνοριακός προσανατολισμός από τους συγγραφείς. Η πανδημία έχει διευκολύνει αρκετές χώρες να «περιορίζουν» τον ιό εξωτερικεύοντάς τον, αντί να λαμβάνουν δαπανηρά αλλά τελικά πιο αποτελεσματικά εγχώρια μέτρα μετριασμού. Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι, η διάχυτη χρήση ελέγχων στα εξωτερικά σύνορα με αφορμή την πανδημία αντανάκλα τις αυξανόμενες ανησυχίες για την ασφάλεια των συνόρων στο σύγχρονο διεθνές σύστημα.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Nedos (2020) ισχυρίζεται ότι η πανδημία ανέδειξε τις περιορισμένες υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης που διατίθενται, ιδίως στον προσφυγικό πληθυσμό. Οι επιστήμονες έχουν εκφράσει ανησυχίες, σχετικά με τις απειλές που θέτουν οι συνθήκες διαβίωσης στους υπερπλήρεις καταυλισμούς για την υγεία των φιλοξενούμενων πληθυσμών. Παρά τα επιβληθέντα μέτρα με στόχο τον περιορισμό της επιδημίας, δε σχεδιάστηκαν ολοκληρωμένες στρατηγικές για τη βελτίωση της κατάστασης των προσφύγων.

3.3 Σύγκριση διαχείρισης της πανδημίας Covid-19 από την Ελλάδα και άλλα μικρά κράτη

Από την προηγηθείσα ανάλυση διαπιστώθηκε πως η Ελλάδα εφάρμοσε μέτρα που εφαρμόστηκαν επίσης σε άλλα μικρά κράτη. Μέσω γρήγορης ανταπόκρισης στην απειλή της πανδημίας, η Ελλάδα κατάφερε κατά το πρώτο κύμα της πανδημίας να αποτελέσει σημαντικό παράδειγμα αποτελεσματικής αντιμετώπισης της πανδημίας. Η κατάσταση αυτή άλλαξε, ωστόσο, στα επόμενα κύματα της πανδημίας. Προσπαθώντας να αναζητηθούν οι αιτίες για αυτό, μπορεί κανείς να υποστηρίξει τις χρόνιες ανεπάρκειες και αδυναμίες της χώρας. Πιο συγκεκριμένα, η Ελλάδα δεν είχε επενδύσει πριν ακόμα από την πανδημία σε μεγάλο βαθμό στην ψηφιοποίηση και τον ψηφιακό μετασχηματισμό, όπως η Εσθονία. Επίσης, ακόμα και μετά την εμφάνιση της πανδημίας, η Ελλάδα δεν επένδυσε στην επιστήμη και την τεχνολογία, δημιουργώντας συνεργασίες με ερευνητικά κέντρα και πανεπιστήμια για τη διεξαγωγή ερευνών, όπως η Εσθονία και η Ισλανδία, ή συμμετέχοντας σε ψηφιακές συνεργασίες, όπως η Εσθονία.

Επιπλέον, η απουσία μίας συνεκτικής και ολοκληρωμένης προσέγγισης φροντίδας υγείας, ιδίως με τον κατακερματισμό και την απουσία δομών πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας, οδήγησε σε σημαντική πίεση στο σύστημα υγείας, εξαιτίας της χρήσης νοσοκομειακών υπηρεσιών. Επομένως, δε συνεχίστηκαν τα προληπτικά μέτρα και η πρόγνωση κρουσμάτων και ιχνηλάτησης επαφών, όπως στην περίπτωση της Ιορδανίας και της Ανδόρας. Μάλιστα, η διαμάχη σχετικά με τον τρόπο καταγραφής των κρουσμάτων από τον ΕΟΔΥ ήταν χαρακτηριστική της διαφάνειας και της αποτελεσματικότητας σε αυτό το επίπεδο. Η έλλειψη κατάλληλων δομών στον τομέα των υπηρεσιών υγείας φάνηκε και στην περίπτωση της μειωμένης ψυχικής υποστήριξης των πολιτών (π.χ. μέσω δωρεάν διαβούλευσης με εμπειρογνώμονες), όπως στην περίπτωση της Λετονίας.

Μία ακόμα σημαντική αδυναμία είναι πως στην Ελλάδα δεν υπήρξε μία συνεκτική γραμμή από την κυβέρνηση και τα κόμματα της αντιπολίτευσης, όπως στην περίπτωση του Μπουτάν. Αντίθετα, η αντιπολίτευση στηλίτευε σε μεγάλο βαθμό τις επιλογές της κυβέρνησης. Η χρηματοδότηση συγκεκριμένων μέσων μαζικής ενημέρωσης ενέτεινε αυτή τη διαφωνία, οδηγώντας σε συζητήσεις περί διαφθοράς,

που κάθε άλλο βοήθησαν στην αντικειμενική ενημέρωση των πολιτών, καταπολεμώντας την παραπληροφόρηση, όπως στην περίπτωση της Ισλανδίας.

Συνολικά, επομένως, παρατηρείται πως Η στρατηγική που ακολουθήθηκε από την Ελλάδα βασίζεται στους τέσσερις τομείς που αναφέρθηκαν από τους Cimmino et al. (2021, σελ. 2-4), δηλαδή υγεία, οικονομία, διακυβέρνηση, άμυνα. Ωστόσο, η αδυναμία της Ελλάδας να ανταποκριθεί αποτελεσματικά στην πανδημία καθ' όλη τη διάρκεια εξέλιξης αυτής οφείλεται σε χρόνια διαρθρωτικά προβλήματα: έλλειψη επένδυσης στον ψηφιακό μετασχηματισμό, διαφθορά στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, έλλειψη συνοχής της πολιτικής ηγεσίας της χώρας, απουσία δομών υγείας, ιδίως έπειτα από την οικονομική κρίση του 2010.

3.4 Συμπεράσματα κεφαλαίου

Από την προηγηθείσα ανάλυση διαπιστώθηκε ο σημαντικός αρνητικός αντίκτυπος της πανδημίας Covid-19 στην Ελλάδα σε πολλαπλά επίπεδα. Πιο συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε ότι υπήρξε σημαντικός αρνητικός οικονομικός αντίκτυπος σε επίπεδο κυρίως υπηρεσιών και βιομηχανίας, ενώ παράλληλα η έλλειψη ρευστότητας οδήγησε αρκετές εταιρείες στον δανεισμό. Σημαντικός ήταν και ο κοινωνικός αντίκτυπος, με την πανδημία να οδηγεί σε σημαντικές επιπτώσεις στην ψυχολογική και συναισθηματική κατάσταση των πολιτών, κυρίως εξαιτίας του φόβου για έναν άγνωστο ιό, αλλά και την αλλαγή της καθημερινής ρουτίνας (π.χ. εφαρμογή τηλεκπαίδευσης και τηλεργασίας). Έναντι της υγειονομικής αυτής απειλής, η Ελλάδα προέβη σε μέτρα που κατά την πρώτη φάση της πανδημίας οδήγησαν σε μία επιτυχημένη και αποτελεσματική αντιμετώπισή της. Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η δημιουργία συμμαχιών στο πλαίσιο της λεγόμενης 'διπλωματίας της υγείας'. Η επιτυχία αυτή, ωστόσο, δε συνεχίστηκε κατά το φθινόπωρο του 2020. Αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις χρόνιες αδυναμίες της Ελλάδας σε επίπεδο ψηφιοποίησης του κράτους, διαφθοράς στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, αλλά και του συστήματος υγείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

4.1 Συμπεράσματα

Μεγάλα κράτη με μεγάλους πληθυσμούς και εδάφη αμφισβητούνται ως προς τις ικανότητές τους να αντιμετωπίσουν την πανδημία, ενώ ταυτόχρονα υποφέρουν συνεχώς αυξανόμενες ανθρώπινες και οικονομικές απώλειες. Αντίθετα, ορισμένα μικρά κράτη με μικρή γεωγραφική έκταση και πληθυσμό, αλλά με ισχυρή οικονομία και υψηλό βαθμό κρατικής ικανότητας, φαίνεται να έχουν τη δυνατότητα να αντιμετωπίσουν με μεγαλύτερη επιτυχία τις προκλήσεις για την εθνική ασφάλεια που προκαλεί η πανδημία. Ο διαφορετικός αντίκτυπος της Covid-19 εγείρει ερωτήματα σχετικά με τη νεορεαλιστική παράδοση που θεωρεί τα μικρά κράτη ως «αδύναμα» (Galeeva, 2020).

Η υγειονομική κρίση που προκλήθηκε από την πανδημία Covid-19 επέτρεψε την αντιμετώπιση της κρίσης με υψηλό βαθμό εθνικής ανεξαρτησίας. Στο πλαίσιο αυτό, η υφιστάμενη κρίση παρείχε μια ώθηση στην εξωτερική πολιτική των μικρών κρατών να καταστούν παγκόσμια μοντέλα, σχετικά με το πώς διαχειρίστηκαν και αντιμετώπισαν την κρίση (Sánchez, 2020). Σύμφωνα με τον WHO (2021), η πανδημία ενίσχυσε πολλές ανησυχίες για τις μικρές χώρες: α) έλλειψη εργαζομένων στον τομέα της υγείας, που συχνά επιδεινώνεται από το κλείσιμο των συνόρων, β) περιορισμένη διαπραγματευτική δύναμη για οικονομικά προσιτή πρόσβαση σε φάρμακα και εμβόλια, γ) έλλειψη αποθεμάτων, δ) περιορισμένες δυνατότητες διαχείρισης και παραγωγής εφοδιαστικής αλυσίδας, ε) εξάρτηση από μεγαλύτερες γειτονικές χώρες για το εμπόριο, την παραγωγή και την πρόσβαση σε φάρμακα και εμβόλια, στ) σημαντικοί οικονομικοί και χρηματοοικονομικοί περιορισμοί. Ωστόσο, υποστηρίζεται πως η αλληλεγγύη και η ανθεκτικότητα είναι τα στοιχεία εκείνα που χαρακτηρίζουν τις επιτυχημένες απαντήσεις στην Covid-19 σε μικρές χώρες. Συγκεκριμένα, οι μικρές χώρες επιδιώκουν (WHO, 2021): α) αξιοποίηση των μέχρι τώρα εμπειριών ώστε να προετοιμαστούν καλύτερα για μελλοντικές καταστάσεις έκτακτης ανάγκης στον τομέα της υγείας, β) υποστήριξη από τον ΠΟΥ και άλλους διεθνείς φορείς και εταίρους, γ) διασφάλιση της ισότητας, δ) περαιτέρω ανάπτυξη, εφαρμογή και κοινή χρήση μακροπρόθεσμων δράσεων ετοιμότητας και αντίδρασης σε πανδημίες.

Η πανδημία Covid-19 αμφισβητεί μάλλον την υπάρχουσα βιβλιογραφία σχετικά με τις αδυναμίες των μικρών κρατών, επισημαίνοντας τρόπους με τους οποίους το μικρότερο μέγεθος μπορεί να προσφέρει πλεονεκτήματα σε περιπτώσεις εκτάκτων αναγκών, όπως η κρίση που προκλήθηκε από την πανδημία. Κατά τη διάρκεια μιας τέτοιας κρίσης, το μικρό μέγεθος του πληθυσμού ενός κράτους επιτρέπει σε μια έξυπνη κυβέρνηση να εφαρμόζει πιο ευέλικτα μέτρα. Έτσι, ενώ παρέχονται στους πολίτες έγκαιρες εξετάσεις για την ιχνηλάτηση και αξιολόγηση κρουσμάτων, επιβάλλονται εύκολα τα μέτρα κοινωνικής απόστασης/απομόνωσης και το σύστημα υγειονομικής περίθαλψης (ανάλογα με την ποιότητά του) μπορεί να αντιμετωπίσει τον σχετικά μικρό αριθμό περιπτώσεων ασθενών που χρειάζονται νοσηλεία (Galeeva, 2020).

Ωστόσο, αυτό που θα πρέπει να τονιστεί σύμφωνα με την παρατήρηση της Briffa (2020) είναι πως τα μικρά κράτη δεν είναι μια ομοιογενής ομάδα. Μικρές προηγμένες οικονομίες, όπως η Σιγκαπούρη και η Μάλτα, είχαν τον απαραίτητο δημοσιονομικό χώρο για τη λήψη μέτρων σταθερότητας και ανάκαμψης, ενώ άλλες οικονομίες είχαν ανάγκη από συντονισμένη διεθνή βοήθεια. Παρ' όλο που χώρες

όπως η Παραγουάη και το Ελ Σαλβαδόρ έλαβαν αυστηρά μέτρα για την επιβολή αποκλεισμών, αυτά δεν υποστηρίζονταν πάντα με δημιουργικά, χωρίς αποκλεισμούς και δίκαια μέσα αποζημίωσης εκείνων που βρίσκονται σε επισφαλείς συνθήκες με επαρκή κοινωνικοοικονομική βοήθεια.

Το γεγονός ότι τα μικρά κράτη αποτελούν μία ανομοιογενή ομάδα που ανταποκρίθηκαν με διαφορετικό τρόπο στην πανδημία καταδείχθηκε μέσα από την ανάλυση διαφόρων παραδειγμάτων, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα. Στην περίπτωση της Ελλάδας διαπιστώθηκε πως τα χρόνια διαρθρωτικά προβλήματα του δημοσίου τομέα υγείας, η έλλειψη επένδυσης στον ψηφιακό μετασχηματισμό (σε επίπεδο υποδομών δημοσίου τομέα και διείσδυσης στα φυσικά και νομικά πρόσωπα), η διαφθορά, η έλλειψη συνοχής σε επίπεδο πολιτικής ηγεσίας, η μη επένδυση στην επιστήμη και την τεχνογνωσία, αποτέλεσαν σημαντικά εμπόδια. Επίσης, αξίζει να τονιστεί πως η Ελλάδα επέλεξε τη στρατηγική των συμμαχιών κατά τη διάρκεια της πανδημίας, όπως και τη στρατηγική της διπλωματίας υγείας, αν και όχι από την αρχή της εμφάνισης της Covid-19. Επίσης, μπορεί από την παραπάνω ανάλυση να υποστηριχθεί πως η Ελλάδα δεν επένδυσε στη δημιουργία ανθεκτικότητας. Η ανθεκτικότητα μπορεί να περιγραφεί ως «η ικανότητα των κοινωνικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών συστημάτων να αντιμετωπίζουν ένα επικίνδυνο γεγονός ή τάση ή διαταραχή, να ανταποκρίνονται ή να αναδιοργανώνονται με τρόπους που διατηρούν τη βασική τους λειτουργία, ταυτότητα και δομή, διατηρώντας παράλληλα την ικανότητα προσαρμογής, μάθησης και μετασχηματισμού» (Foley & Moncada, 2021, σελ. 200).

Συνολικά, από την προηγηθείσα ανάλυση διαπιστώθηκε ότι υπάρχει η ανάγκη ανάπτυξης μίας ισχυρής πολυμερούς δράσης για την περίπτωση των υγειονομικών κρίσεων. Απαιτούνται συνέργειες μεταξύ εθνικών και διεθνών παραγόντων για την αντιμετώπιση σύνθετων κοινωνικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών προτύπων για να κατανοηθεί πώς οι πανδημίες επηρεάζουν τις μικρές χώρες και πώς μπορούν να σχεδιαστούν και να εφαρμοστούν οι κατάλληλες απαντήσεις. Η Πρωτοβουλία των Μικρών Κρατών με τη συνεργασία της ΕΕ και του ΠΟΥ, η χρηματοοικονομική βοήθεια από την Παγκόσμια Τράπεζα (IDA), είναι ορισμένα παραδείγματα παροχής υποστήριξης από δημόσιους φορείς. Η αναπτυξιακή βοήθεια από ορισμένα κράτη (π.χ. Ιορδανία) επίσης αποτελεί παράδειγμα.

Στο πλαίσιο αυτό, ο Roloff (2020: 26) επισημαίνει ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να αδράξει την ευκαιρία και να αποκτήσει περισσότερη επιρροή σε παγκόσμιο επίπεδο εάν χρησιμοποιήσει τη δύναμή της ως διαχειριστής αλληλεξαρτήσεων με τη διαμόρφωση κανόνων καθώς και την άσκηση της επιρροής της ως κεντρικού κόμβου σε διακρατικά δίκτυα. Η εσωτερική συνοχή, η υποστήριξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της δημοκρατίας και ο ισχυρός ρόλος στην παγκόσμια διακυβέρνηση αποτελούν προαπαιτούμενα για τη συγκεκριμένη ρυθμιστική και μετασχηματιστική δύναμη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

4.2 Προτάσεις

Η διεθνής υποστήριξη είναι ζήτημα συλλογικής επιβίωσης και επένδυση στο μέλλον της υγείας, της παγκόσμιας οικονομίας και της πολυμερούς προσέγγισης (Burrow, 2020: 28). Στο πλαίσιο αυτό, μια κατάλληλη μεταρρυθμιστική ατζέντα υπό την ηγεσία του ΟΗΕ πρέπει να περιλαμβάνει το ΔΝΤ στην αντιμετώπιση των διαρθρωτικών προβλημάτων που οδήγησαν στην ευπάθεια του χρέους ειδικότερα στις αναπτυσσόμενες οικονομίες. Μια τέτοια ατζέντα πρέπει να απομακρύνει τη

χρηματοδότηση της ανάπτυξης από τις φιλικές προς την αγορά μεταρρυθμίσεις και την παροχή κινήτρων για ιδιωτικές επενδύσεις, να εγκαταλείψει το δόγμα της λιτότητας, να υποχρεώσει τις ανεπτυγμένες χώρες να εκπληρώσουν τις επίσημες δεσμεύσεις τους για αναπτυξιακή βοήθεια, να βελτιώσει τις ανισορροπίες ισχύος στους παγκόσμιους θεσμούς για να δοθεί δίκαιη αναγνώριση στις ανάγκες και τα δικαιώματα όλων των χωρών ανεξαρτήτως του επιπέδου οικονομικής τους ανάπτυξης, αλλά και να εστιάσει σε μία ανάπτυξη που θα θέτει τα ανθρώπινα δικαιώματα, την ισότητα των φύλων και το κλίμα στο επίκεντρό της (Saldanha, 2020: 28). Επιπλέον, το δημόσιο χρέος θα διογκωθεί (Rebelo, 2020: 29) και για τον λόγο αυτό θα πρέπει να αντιμετωπιστεί μέσω μιας διαδικασίας που θα επικεντρώνεται στους Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών (SDGs) και στη διαρκή οικονομική ανάπτυξη για κάθε χώρα (Burrow, 2020: 28).

Στο πλαίσιο αυτό υποστηρίζεται πως απαιτείται ένα νέο μοντέλο που βασίζεται στην προσέγγιση της επιστήμης συστημάτων για να αναγνωριστεί η στενή αλληλεπίδραση μεταξύ της υγείας των ζώων, των ανθρώπων και του περιβάλλοντος (Thoradeniya & Jayasinghe, 2021) που επηρεάζει την παγκόσμια οικονομία και το διεθνές σύστημα, όπως καταδείχθηκε από την προηγηθείσα ανάλυση. Η επιστήμη συστημάτων (systems science approach) είναι ένα διεπιστημονικό πεδίο που αφορά τα συστήματα (π.χ. περιβάλλον, τεχνολογία, κοινωνία, γνώση) και το πώς αλληλεπιδρούν. Η αντιμετώπιση θεμάτων όπως η αστικοποίηση, η κλιματική αλλαγή και η αποψίλωση των δασών συμπίπτουν με τους SDGs όπως βιώσιμες πόλεις και κοινότητες (Στόχος 11), δράση για το κλίμα (Στόχος 13) και προστασία των δασών και άλλων οικοσυστημάτων (Στόχος 15). Η πανδημία Covid-19 οδήγησε στο να αναδειχθούν επιπλέον ζητήματα όπως η περίπτωση των πιέσεων του πληθυσμού, των πολιτιστικών παραγόντων, των εταιρικών συμφερόντων και της παγκοσμιοποίησης, που δεν αντιμετωπίζονται επαρκώς από τους SDGs. Υπό αυτό το πρίσμα, η πανδημία Covid-19 θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια αναδυόμενη ιδιότητα ενός σύνθετου δυναμικού συστήματος σε επίπεδο ολόκληρου του ανθρώπινου είδους και του πλανήτη. Στο πλαίσιο αυτό προτείνεται η υιοθέτηση μίας προσέγγισης της επιστήμης συστημάτων μπορεί να οδηγήσει σε ένα νέο μοντέλο που δείχνει την ανάγκη αντιμετώπισης πολλών παραγόντων, κάτι το οποίο απαιτεί αναδιάρθρωση της παγκόσμιας διακυβέρνησης και της πολιτικής οικονομίας. Οι παγκόσμιες δράσεις για αυτούς τους καθοριστικούς παράγοντες είναι απαραίτητες και περιλαμβάνουν: οικολογικές διαδικασίες (π.χ. κλιματική αλλαγή που επηρεάζει τον πλανήτη), πολιτιστικές (π.χ. αξίες και κοινωνικές δομές που προωθούν την αστικοποίηση, τον τρόπο ζωής και τα εταιρικά συμφέροντα), το φυσικό περιβάλλον (π.χ. αυξημένη κινητικότητα, ανθρώπινες δραστηριότητες όπως η αποψίλωση των δασών, ακατάλληλη διαχείριση αποβλήτων) και δημογραφικές μεταβολές (π.χ. αύξηση του προσδόκιμου ζωής) (Thoradeniya & Jayasinghe, 2021).

Ο Kharas (2021: 2) επίσης τονίζει την ανάγκη μετασχηματισμού της αναπτυξιακής συνεργασίας προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι προκλήσεις που απορρέουν από την πανδημία Covid-19, στη βάση μίας διαφανούς και πιο αποτελεσματικής διακυβέρνησης. Η πιο άμεση πρόκληση είναι η παροχή ενός επιπέδου ρευστότητας σε χώρες που έχουν πληγεί από την παγκόσμια οικονομική ύφεση. Παράλληλα με τη βραχυπρόθεσμη πρόκληση της οικονομικής ανάκαμψης, η Covid-19 ανέδειξε προϋπάρχοντα προβλήματα έλλειψης βιωσιμότητας (περιβαλλοντικής, κοινωνικής και διακυβέρνησης) στον τρόπο με τον οποίο σημειώθηκε η οικονομική ανάπτυξη σε πολλές χώρες (απότομη μείωση της αύξησης της παραγωγικότητας, ο αυξανόμενος βαθμός ανισότητας, η κατάρρευση της

βιοποικιλότητας, η υποβάθμιση της γης, η υπεραλίευση των ωκεανών, η κλιματική αλλαγή).

Η πανδημία Covid-19 ανέδειξε τα επικίνδυνα πρότυπα της εποχής των παγκόσμιων απειλών. Το χαρακτηριστικό της παγκοσμιοποίησης είναι η αλληλεξάρτηση, η οποία χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό αλληλένδετης ευαισθησίας. Μόνο με τη συνολική ασφάλεια της διεθνούς κοινότητας στο σύνολό της μπορεί να υπάρξει ασφάλεια για κάθε μέλος και μόνο με ασφάλεια για κάθε μέλος μπορεί να υπάρξει ασφάλεια για τη διεθνή κοινότητα στο σύνολό της (Yaqing, 2020: 12). Η πανδημία καταδεικνύει ότι ένας αποτελεσματικός τρόπος για να ξεπεραστεί αυτή η απειλή είναι μέσω της ολόπλευρης συνεργασίας της διεθνούς κοινότητας και της ενότητας και αλληλεγγύης των μελών της (Yaqing, 2020: 13). Καθώς η πανδημία είναι μια παγκόσμια απειλή, η καταπολέμησή της εμπίπτει στη σφαίρα της παγκόσμιας διακυβέρνησης. Ωστόσο, ενώ οι παγκόσμιες απειλές αυξάνονται, αυξάνεται παράλληλα το έλλειμμα στην παγκόσμια διακυβέρνηση και υπάρχει οπισθοδρόμηση στην οικοδόμηση πολυμερών μηχανισμών. Αυτή η πανδημία είναι μια ακόμη εκδήλωση σοβαρής αποτυχίας της παγκόσμιας διακυβέρνησης. Η σοβαρή έλλειψη διεθνούς συνεργασίας είναι μια θεμελιώδης αιτία του προβλήματος (Yaqing, 2020: 15).

Η οικοδόμηση της συνεργασίας απαιτεί θεσμική μεταρρύθμιση και τη δημιουργία ενός υγιούς και αποτελεσματικού παγκόσμιου μηχανισμού πολυμερούς συνεργασίας. Οι πολυμερείς μηχανισμοί συνεργασίας θα πρέπει να έχουν τουλάχιστον δύο λειτουργίες: της πολιτικής ηγεσίας και της συμβουλευτικής εφαρμογής. Το μοντέλο «G20+1» είναι πιο εφικτό υπό το φως των τρεχουσών διεθνών συνθηκών, δηλαδή, η G20 αναλαμβάνει την πολιτική ηγεσία και οι εξειδικευμένες υπηρεσίες του ΟΗΕ διαδραματίζουν ρόλο διαβούλευσης και εφαρμογής. Η G20 είναι το καταλληλότερο πολυμερές ηγετικό όργανο για να αναλάβει πολιτική ηγεσία διότι είναι ένας πολυμερής διεθνής οργανισμός που ιδρύθηκε σε μια εποχή παγκόσμιων απειλών, που περιλαμβάνει τις μεγάλες χώρες του κόσμου και σημαντικούς διεθνείς παράγοντες όπως η ΕΕ. Σε περίπτωση επείγουσας απειλής για την παγκόσμια δημόσια ασφάλεια, όπως μια πανδημία που εμφανίζεται ή είναι πιθανό να εμφανιστεί σε μια συγκεκριμένη περιοχή, η G20, ως κεντρικό ηγετικό όργανο, μπορεί να δηλώσει την προθυμία της να συνεργαστεί, να καθορίσει κατευθυντήριες αρχές, να σχεδιάσει παγκόσμιες στρατηγικές, συντονίζουν τις εθνικές πολιτικές και αναλαμβάνουν την ηγετική ευθύνη για τη συνολική πρόοδο της διεθνούς συνεργασίας. Ωστόσο, ως πολυμερής οργανισμός με εκτεταμένη πείρα σε συγκεκριμένους τομείς, αποτελεί θεμελιώδη ευθύνη και υποχρέωση των εξειδικευμένων φορέων να παρέχουν πνευματική υποστήριξη και τεχνική εφαρμογή για τη λήψη πολιτικών αποφάσεων, όπως ο ΠΟΥ (Yaqing, 2020: 16).

Η de Graaf (2020) επιχειρηματολογεί υπέρ της διεθνούς συνεργασίας αναφέροντας αρχικά πως η συνεργασία μπορεί να είναι αποτέλεσμα άμεσων εκτιμήσεων *quid pro quo*, δηλαδή αλληλοβοήθειας. Θα μπορούσε επίσης να προκληθεί ως προϊόν επιβολής από μεγάλες δυνάμεις. Η συνεργασία μπορεί επίσης να προκύψει μέσω της ενθάρρυνσης. Η συνεργασία μπορεί, επιπλέον, να είναι προς το συμφέρον όλων των εμπλεκομένων, ανάλογα με το είδος της κρίσης. Επομένως, η συνεργασία θα μπορούσε να είναι μια προεπιλεγμένη θέση, θα μπορούσε να μετατραπεί σε θεσμοποιημένη συνήθεια, εάν η αλληλεπίδραση επαναλαμβάνεται, εξασκείται αρκετά, συζητείται άφθονα και επιτρέπεται μέσω διοικητικών δικτύων. Επιπρόσθετα, η συγγραφέας αναφέρει πέντε χαρακτηριστικά που αποτελούν προσδιοριστικούς παράγοντες μίας επιτυχούς συνεργασίας: α) Το είδος της κρίσης:

Με έναν κοινό, διαφαινόμενο και επικείμενο εχθρό/απειλή, η συνεργασία είναι πιο εύκολη. Όπου οι αντιλήψεις για την απειλή και τον εχθρό είναι πολωμένες και πολιτικοποιημένες, όπου η κρίση δεν είναι τόσο οξεία αλλά πιο υφέρπουσα και λιγότερο ορατή, η συνεργασία θα είναι μια πρόκληση, β) Η ελευθερία της πληροφόρησης: η συνεργασία δεν θα λειτουργήσει σε μια κατάσταση όπου η πολιτικοποίηση και η λογοκρισία κυριαρχούν. Αντίθετα, απαιτείται ανταλλαγή πληροφοριών, γ) Ύπαρξη εμπιστοσύνης: Η συνεργασία βασίζεται στην κινητοποίηση των υφιστάμενων δικτύων εμπιστοσύνης. Με μια ετερογενή κοινότητα ενδιαφερομένων/πολωμένων, πολιτικοποιημένων κοινοτήτων, είναι πολύ πιο δύσκολη, δ) Επιβολή: ενδεχομένως η συνεργασία να είναι πιο αποτελεσματική αν επιβληθεί μέσω θεσμοθετημένων μεθόδων κυρώσεων, προκειμένου να διασφαλίζεται η συμμόρφωση όλων των μερών, ε) Το μέγεθος της ομάδας: ένας περιορισμένος αριθμός δρώντων λειτουργεί καλύτερα από ένα μεγάλο, ετερογενές σύνολο δρώντων.

Δεδομένης της απουσίας συνεργασίας για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που δημιούργησε η πανδημία Covid-19, οι Cimmino et al. (2021: 2-4) προτείνουν την ανάπτυξη μίας στρατηγική που βασίζεται σε τέσσερις τομείς στο πλαίσιο της αναπτυξιακής συνεργασίας: υγεία, οικονομία, διακυβέρνηση, άμυνα.

α) Υγεία: Οι πρωταρχικοί στόχοι είναι η καταπολέμηση του ιού και η δημιουργία ενός περισσότερο αποτελεσματικού παγκόσμιου συστήματος δημόσιας υγείας που θα έχει την ικανότητα να παρακολουθεί και να ανταποκρίνεται γρήγορα σε μεγάλες εστίες ασθενειών. Βασικά στοιχεία αυτού του τομέα είναι: α) δημιουργία συνασπισμού για την καταπολέμηση του κορωνοϊού από συμμαχικά έθνη και στενούς εταίρους, β) μεταρρύθμιση και ενίσχυση των υφιστάμενων παγκόσμιων φορέων υγείας (π.χ. ΠΟΥ), γ) δημιουργία νέων φορέων για τη διασφάλιση της δημόσιας υγείας (π.χ. διεθνής οργανισμός παρακολούθησης της δημόσιας υγείας).

β) Οικονομία: Οι πρωταρχικοί στόχοι είναι ο περιορισμός της οικονομικής ζημίας που προκάλεσε η πανδημία, η διευκόλυνση μιας περιεκτικής, δίκαιης και γρήγορης ανάκαμψης, καθώς και η προώθηση ενός ανοικτού συστήματος, το οποίο προσφέρει αυξημένο βιοτικό επίπεδο. Βασικά στοιχεία αυτού του τομέα είναι: α) (συν-)εργασία μέσω των G7 και G20 για τον συντονισμό μιας παγκόσμιας οικονομικής ανταπόκρισης, β) προστασία από οικονομικά τρωτά σημεία (π.χ. ενίσχυση και εξασφάλιση εφοδιαστικών αλυσίδων), γ) εξασφάλιση παγκοσμιοποιημένου, ελεύθερου και δίκαιου συστήματος εμπορίου (π.χ. διαπραγμάτευση νέων εμπορικών συμφωνιών), δ) αξιοποίηση νέων τεχνολογιών για μία ευημερούσα παγκόσμια οικονομία που δίνει προτεραιότητα στην ανάπτυξη χωρίς αποκλεισμούς.

γ) Διακυβέρνηση: Οι πρωταρχικοί στόχοι είναι η προάσπιση των δημοκρατιών, καθώς και η μεγαλύτερη ενότητα εντός και μεταξύ των δημοκρατιών. Βασικά στοιχεία αυτού του τομέα είναι: α) προβολή επιτυχημένων δημοκρατικών μοντέλων αντιμετώπισης πανδημίας (π.χ. Φινλανδία, Ισλανδία, Νέα Ζηλανδία, Σιγκαπούρη, Νότια Κορέα και Ταϊβάν), β) αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης, γ) συμμετοχή σε κλειστή διπλωματία με χώρες που κινδυνεύουν από αυταρχική οπισθοδρόμηση, δ) αξιοποίηση νέων τεχνολογιών, ιδίως ψηφιακών πλατφορμών, για τον εκσυγχρονισμό των εκλογών και την αναζωογόνηση των υπαρχουσών δημοκρατιών, ε) αύξηση της ευθύνης για φορείς όπως η G7 ή η νέα D10 για την ενίσχυση του συντονισμού μεταξύ των δημοκρατικών συμμάχων.

δ) Άμυνα: Οι πρωταρχικοί στόχοι είναι η ενίσχυση της αποτροπής του

ρεβιζιονισμού και η προετοιμασία για την άμυνα απέναντι στις προκλήσεις του 21ου αιώνα, συμπεριλαμβανομένων των βιολογικών απειλών και των πανδημιών. Βασικά στοιχεία αυτού του τομέα είναι: α) η επίδειξη ετοιμότητας της κάθε χώρας και των συμμάχων της, β) προετοιμασία χωρών για το νέο μελλοντικό τρόπο διεξαγωγής πολεμικών επιχειρήσεων, γ) διεύρυνση της έννοιας της ασφάλειας ώστε να συμπεριλαμβάνει την ασφάλεια σε περίπτωση πανδημίας, δ) εστίαση στις αναδυόμενες αμυντικές τεχνολογίες που έχουν κεντρικό ρόλο στον μελλοντικό πόλεμο (π.χ. σμήνη μη επανδρωμένων αεροσκαφών, τεχνητή νοημοσύνη κ.λπ.).

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Διάφοροι παράγοντες έχουν καταστήσει τη διαχείριση της πανδημίας μία πρόκληση: η παγκόσμια κλίμακα, η πίεση χρόνου, τα διάφορα είδη αβεβαιοτήτων που εμπλέκονται, η έλλειψη γνώσης και η μεγάλη διάρκεια. Οι αντιδράσεις των εθνικών κυβερνήσεων διέφεραν σημαντικά όσον αφορά στο μείγμα πολιτικών, την αυστηρότητα των διαφορετικών μέτρων, καθώς και τη σειρά και το χρονοδιάγραμμα των μέτρων ανταπόκρισης. Οι επιλογές πολιτικής που σχετίζονται με τη διαχείριση της πανδημίας επηρεάστηκαν από εγχώριες θεσμικές δομές, πόρους και ικανότητες. Στο πλαίσιο αυτό εξετάστηκε στην παρούσα εργασία η περίπτωση των μικρών κρατών.

Αυτό που θα πρέπει να σημειωθεί είναι πως, οποιαδήποτε εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την αποτελεσματικότητα των μέσων που χρησιμοποιούνται για τη διαχείριση της πανδημίας από μέρους των μικρών κρατών είναι πρόωρη, καθώς η πανδημία βρίσκεται σε εξέλιξη. Τα συμπεράσματα για τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα που σχετίζονται ή αποδίδονται στο μικρό μέγεθος των κρατών είναι πρόωρα πριν από την ολοκλήρωση της πανδημίας. Πόσο μάλλον που οι προκλήσεις εξακολουθούν να αφορούν τα μέτρα περιορισμού της εξάπλωσης του ιού και των μεταλλάξεων αυτού, τη διαχείριση και τις πολιτικές που αφορούν τον εμβολιασμό των πληθυσμών, αλλά και την επαναφορά των οικονομιών σε τροχιά ανάπτυξης.

Συνεπώς, περαιτέρω μελέτες απαιτούνται προκειμένου να εξαχθούν πιο ολοκληρωμένα και αξιόπιστα συμπεράσματα σχετικά με την αντιμετώπιση της πανδημίας, από μέρους των μικρών κρατών, σε όλα τα κύματα αυτής, καθώς και σε όλα τα στάδιά της, όπως αναφέρθηκαν πρωτίτερα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγοραστίδου, Μ., Βλαχόπουλος, Ν., Κωνσταντά, Ζ., Νικολή, Α., Παγκοζίδης, Η., Τσιτσάνη, Α., & Σμυρνάκης Ε. (2020). Ο ρόλος της Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας στην Πανδημία SARS-CoV2: μια ποιοτική έρευνα με συνεντεύξεις σε επαγγελματίες υγείας που εργάζονται σε Κέντρα Υγείας και ΤΟΜΥ της Ελλάδας από φοιτητές του Τμήματος Ιατρικής ΑΠΘ, Μελέτη 2020. Θεσσαλονίκη: Εργαστήριο Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας, Γενικής Ιατρικής και Έρευνας Υπηρεσιών Υγείας, Τμήμα Ιατρικής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Acharya, A. (2017). After Liberal Hegemony: The Advent of a Multiplex World Order. Ανακτήθηκε από: <https://www.ethicsandinternationalaffairs.org/2017/multiplex-world-order/>
- Aradau, C. (2004). Security and the democratic scene: desecuritization and emancipation. *Journal of International Relations and Development*, 7, 388-413.
- Balkhair, A. A. (2020). COVID-19 Pandemic: A New Chapter in the History of Infectious Diseases. *Oman Medical Journal*, 35(2), doi: 10.5001/omj.2020.41.
- Baldacchino, G., & Wivel, A. (2020). Small states: concepts and theories. Στο: G. Baldacchino & A. Wivel (Eds.), *Handbook on the Politics of Small States* (σελ. 2-19). Glos: Edward Elgar Publishing.
- Bamias, G., Lagou, S.,..., & Mantzaris, G. J. (2020). The Greek Response to COVID-19: A True Success Story from an IBD Perspective. *Inflammatory Bowel Diseases*, 26(8), 1144-1148.
- Bigo D. (2002). Security and immigration: toward a critique of the governmentality of unease. *Alternatives*, 27, 63-92.
- Bremmer, I. (2021). How will the world be different after COVID-19?. *Finance & Development*, June, 27-29.
- Briffa, H. (2020). COVID-19: the great nonequaliser? Lessons for small states from Madonna's bathtub. Ανακτήθηκε από: <https://medium.com/international-affairs-blog/covid-19-the-great-nonequaliser-lessons-for-small-states-from-madonna-s-bathtub-97d9b1427b31>
- Bueger, C., & Wivel, A. (2018). How do small island states maximize influence? Creole diplomacy and the smart state foreign policy of the Seychelles. *Journal of the Indian Ocean Region*, 14(2), 170-188.
- Burrow, S. (2021). How will the world be different after COVID-19?. *Finance & Development*, June, 28. Ανακτήθηκε από: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2020/06/how-will-the-world-be-different-after-COVID-19.htm>
- Γκόγκογλου, Α. (2021). Κορονοϊός - Α. Μπένος: Ο εμβολιασμός δεν μπορεί να ευτελίζεται με χυδαία «καρότα» επιδοτήσεων. Ανακτήθηκε από: <https://www.ethnos.gr/greece/article/165373/koronoiosampenosoemboliasmosdenmporeinaeytelizetaimexydaiakarotaepidothseon>
- Carrasco, M. G., Royo-Cebrecos, C., ..., & Martínez-Benazet, J. (2021). Assessment of the Andorran response to SARS-Cov-2 Pandemic. *Enfermería Intensiva*, 20(2), 61-70.
- CDC (2012). Lesson 1: Introduction to Epidemiology. Ανακτήθηκε από: <https://www.cdc.gov/csels/dsepd/ss1978/lesson1/section11.html>
- Cedefop (2021). Greece: responses to the Covid-19 outbreak. Ανακτήθηκε από: <https://www.cedefop.europa.eu/en/news/greece-responses-covid-19-outbreak>
- Cimmino, J., Katz, R., Kroenig, M., Lipsky, J., & Pavel, B. (2020). A Global Strategy for Shaping the Post-COVID-19 World. Ανακτήθηκε από:

<https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2020/07/AC-A-Global-Strategy-for-Shaping-the-Post-COVID-19-World.pdf>

Deep, D-R. (2020). Small States and COVID-19: Estonia's Approach. Ανακτήθηκε από: <https://think-asia.org/handle/11540/12957>

de Graaf, B. (2020). Taming Pandemics in International Relations. Ανακτήθηκε από: https://brill.com/view/journals/joah/2/1-2/article-p36_3.xml?language=en#d14387156e405

Diplo (2021). Diplomacy of small states. Ανακτήθηκε από: <https://www.diplomacy.edu/topics/diplomacy-of-small-states/>

Doshi, P. (2011). The elusive definition of pandemic influenza. *Bulletin of World Health Organization*, 89, 532-538.

Enderwick, P., & Buckley, P. (2020). Rising regionalization: will the post-COVID-19 world see a retreat from globalization?. *Transnational Corporations*, 27(2), 99-112.

FAO (2020). Small Island Developing States Response to COVID-19: Highlighting food security, nutrition and sustainable food systems. Ανακτήθηκε από: <http://www.fao.org/3/ca8994en/CA8994EN.pdf>

Fazal, T. M. (2020). Health Diplomacy in Pandemical Times. Ανακτήθηκε από: <https://www.cambridge.org/core/journals/international-organization/article/health-diplomacy-in-pandemical-times/A82469023B94AA29F23A52AF0C4B3F27>

Foley, A. M., & Moncada, S. (2021). Guest editorial introduction : critical reflections on governance and 'resilience' in small island contexts. *Small States & Territories*, 4(2), 199-204.

Galeeva, D. (2020). Small states response to COVID-19: View from the UAE. Ανακτήθηκε από: <https://pomeps.org/small-states-response-to-covid-19-view-from-the-uae>

Gaertner, H. (χ.χ.). Small States and Alliances. Ανακτήθηκε από: https://www.bundesheer.at/pdf_pool/publikationen/05_small_states_01.pdf

Gashi, B. (2016). The role and impact of the small states' diplomacy on regional and international security. *ILIRIA International Review*, 6(1), 145-156.

Grennan, D. (2019). What Is a Pandemic?. *JAMA*, 321(9), <https://doi.org/10.1001/jama.2019.0700>

Hoffman, A. (2020). Is Securitization the Solution to Containing the Coronavirus Crisis?. Ανακτήθηκε από: <https://irintheageofcorona.com/is-securitization-the-solution-to-containing-the-coronavirus-crisis/>

Högenauer, A-L., Sarapuu, K., & Trimikliniotis, N. (2021). SPECIAL SECTION: Small States and the 'Corona Crisis'. *Small States & Territories*, 4(1), 3-12.

Invest in Iceland (2021). Iceland's response to COVID-19. Ανακτήθηκε από: <https://www.invest.is/press--media/news/invest/icelands-response-to-covid-19/312>

Jesse, N.G., & Dreyer, J.R. (2016). *Small States in the International System at peace and at war*. London: Lexington Books.

Jiemian, Y. (2020). The COVID-19 Pandemic and Its Impact on Contemporary International Relations. Στο: How COVID-19 is Changing the World Order (σελ. 18-

- 26). China Institute of International Studies. Ανακτήθηκε από: <https://www.ciis.org.cn/english/PUBLICATIONS/202009/W020200914505488550839.pdf>
- Kaul, N. (2021). Small state, big example: Covid pandemic management in Bhutan. *Critical Studies on Security*, <https://doi.org/10.1080/21624887.2021.1904359>.
- Keane, J. (2020). The coronavirus pandemic and small states: a focus on small and vulnerable economies. Ανακτήθηκε από: <https://set.odi.org/the-coronavirus-pandemic-and-small-states-a-focus-on-small-and-vulnerable-economies/>
- Kelly, H. (2011). The classical definition of a pandemic is not elusive. *Bulletin of World Health Organization*, 89(7), 540-541.
- Kenwick, M. R., & Simmons, B. A. (2020). Pandemic Response as Border Politics. *International Organization*, 74(S1), doi:10.1017/S0020818320000363.
- Khan, M., Adil, S. F., Alkhatlan, H. Z., Tahir, M. N., Saif, S., Khan, M., & Khan, S. T. (2021). COVID-19: A Global Challenge with Old History, Epidemiology and Progress So Far. *Molecules*, 26, <https://dx.doi.org/10.3390/molecules26010039>.
- Kharas, H. (2021). Global development cooperation in a COVID-19 world. Ανακτήθηκε από: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2021/01/Global-Development-Cooperation-COVID-19-World.pdf>
- Kousi, T., Mitsi, L.-C., & Simos, J. (2020). The Early Stage of COVID-19 Outbreak in Greece: A Review of the National Response and the Socioeconomic Impact. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18, <https://doi.org/10.3390/ijerph18010322>.
- Liu, Y.-C., Kuo, R.-L., & Shih, S.-R. (2020). COVID-19: The first documented coronavirus pandemic in history. *Biomedical Journal*, 43(4), 328-333.
- Μεγαλοοικονόμου, Θ. (2020). Ο «αόρατος εχθρός» της πανδημίας και ο «ορατός εχθρός» που παράγει υγειονομική κρίση. Ανακτήθηκε από: https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/238008_o-aoratos-ehthros-tis-pandimias-kai-o-oratos-ehthros-poy-paragei-ygeionomiki
- Manyika, J. (2021). How will the world be different after COVID-19?. *Finance & Development*, June, 27.
- Maor-Hirsh, S. (2020). ISIS in the Age of Coronavirus: From Islamizing the Pandemic to Implementing the Jihadist Strategy. Ανακτήθηκε από: <https://irintheageofcorona.com/isis-in-the-age-of-coronavirus-from-islamizing-the-pandemic-to-implementing-the-jihadist-strategy/>
- Means, G. (2020). The coronavirus: Blueprint for bioterrorism. Ανακτήθηκε από: <https://thehill.com/opinion/national-security/485921-the-coronavirus-blueprint-for-bioterrorism>
- Ministry of Foreign Affairs (2020). Ministry of Foreign Affairs announcement on Greece's contribution to the response to the Covid-19 pandemic consequences on developing countries (24 December 2020). Ανακτήθηκε από: <https://www.mfa.gr/en/current-affairs/statements-speeches/ministry-of-foreign-affairs-announcement-on-greeces-contribution-to-the-response-to-the-covid-19-pandemic-consequences-on-developing-countries-24-december-2020.html>
- Ministry of Foreign Affairs (2020α). Minister of Foreign Affairs Nikos Dendias' statement on ERT TV and the Gabonese television, following his meeting with the President of Gabon, Ali Bongo Ondimba (Libreville, 26.11.2021). Ανακτήθηκε από: <https://www.mfa.gr/en/current-affairs/top-story/minister-of-foreign-affairs-nikos-dendias-statement-on-ert-tv-and-the-gabonese-television-following-his-meeting-with-the-president-of-gabon-ali-bongo-ondimba-libreville-26112021.html>

- Ministry of Foreign Affairs (2020β). Minister of Foreign Affairs Nikos Dendias' remarks at the Manama Dialogue 2021 (Manama, 21.11.2021). Ανακτήθηκε από: <https://www.mfa.gr/en/current-affairs/top-story/minister-of-foreign-affairs-nikos-dendias-remarks-at-the-manama-dialogue-2021-manama-21112021.html>
- Morens, D. M., Folkers, G. K., & Fauci, A. S. (2009). What Is a Pandemic?. *The Journal of Infectious Diseases*, 200(7), 1018-1021.
- Naftemporiki (2020). Ο αόρατος εχθρός, η παγκόσμια άμυνα και οι επιπτώσεις στην οικονομία. Ανακτήθηκε από: <https://m.naftemporiki.gr/story/1594818>
- Nedos, V. (2020). Turkey closes border with Greece, Bulgaria over virus. Ανακτήθηκε από: <https://www.ekathimerini.com/news/250800/turkey-closes-border-with-greece-bulgaria-over-virus/>
- OECD (2021). COVID-19 pandemic: Towards a blue recovery in small island developing states. Ανακτήθηκε από: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/covid-19-pandemic-towards-a-blue-recovery-in-small-island-developing-states-241271b7/>
- Παιδή, Ρ. Κ. (2016). *Theory of International Relations: Small States in the International System*. Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- Παπαδομαρκάκη, Α. (2021). Χειρότερη η κατάσταση της υγείας των Ελλήνων στην πανδημία. Ανακτήθηκε από: <https://www.in.gr/2021/12/08/health/xeiroteri-katastasi-tis-ygeias-ton-ellinon-stin-pandimia/>
- Παπαθανασίου, Α. (2020). Κόντρα για το σύστημα καταγραφής των κρουσμάτων – ΕΟΔΥ: Υπάρχει μόνο το Εθνικό Μητρώο Covid-19. Ανακτήθηκε από: <https://www.ertnews.gr/eidiseis/ellada/politiki/kontra-gia-to-systima-katagrafis-kroysmaton-yparchei-mono-to-ethniko-mitroo-covid-19-leei-o-eody/>
- Pal, M., Berhanu, G., Desalegn, C., & Kandi, V. (2020). Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus2 (SARS-CoV-2): An Update. *Cureus*, 12(3), <https://doi.org/10.7759/cureus.7423>
- Palkova, A. (2020). Latvia during covid: How success bred complacency. Ανακτήθηκε από: <https://ecfr.eu/article/latvia-during-covid-how-success-bred-complacency/>
- Panke, D. (2012). Dwarfs in international negotiations: how small states make their voices heard. *Cambridge Review of International Affairs*, 25(3), 313-328.
- Pappas, T. (2020). The politics of pandemic prevention in Spain and Greece. Ανακτήθηκε από: <https://pappaspopulism.com/coronavirus-spain-and-greece/>
- Parlapani, E., Holeva, V.,....., & Diakogiannis, I. (2020). Psychological and Behavioral Responses to the COVID-19 Pandemic in Greece. *Frontiers in Psychiatry*, <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2020.00821>.
- Parlapani, E., Holeva, V.,....., & Diakogiannis, I. (2020α). Intolerance of Uncertainty and Loneliness in Older Adults During the COVID-19 Pandemic. *Frontiers in Psychiatry*, <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2020.00842>.
- Pedi, R., & Wivel, A. (2020). Small State Diplomacy after the Corona Crisis. *The Hague Journal of Diplomacy* 15, 611-623.
- Pedi, P., & Sarri, K. (2019). From the 'Small but Smart State' to the 'Small and Entrepreneurial State': introducing a framework for Effective Small State Strategies within the EU and Beyond. *Baltic Journal of European Studies*, 9(1), 3-19.
- Petrosillo, N., Viceconte, G., Ergonul, O., Ippolito, G., & Petersen, E. (2020). COVID-

- 19, SARS and MERS: are they closely related?. *Clinical Microbiology and Infection*, 26(6), 729-734.
- PWC (2021). The response of the Greek companies to the pandemic. Ανακτήθηκε από: <https://www.pwc.com/gr/en/publications/greek-thought-leadership/the-response-of-the-greek-companies-to-covid-19.html>
- Radoman, J. (2018). Small States in World Politics: State of the Art. *Journal of Regional Security*, 13(2), 179-200.
- Rebelo, S. (2021). How will the world be different after COVID-19?. *Finance & Development*, June, 28-29.
- Roloff, R. (2020). COVID-19 and No One's World: What Impact for the European Union?. *Connections*, 19(2), 25-37.
- Saldanha, J. (2021). How will the world be different after COVID-19?. *Finance & Development*, June, 27-28.
- Sánchez, V. S. (2020). Small state politics in times of coronavirus: the case of Jordan. Ανακτήθηκε από: <https://irintheageofcorona.com/small-state-politics-in-times-of-coronavirus-the-case-of-jordan/>
- Schumacher, L. R. (2021). Small islands, global challenges: Greece, Covid, and Mediterranean migration. Ανακτήθηκε από: <https://www.fpri.org/article/2021/05/small-islands-global-challenges-greece-covid-and-mediterranean-migration/>
- Scudellari, M. (2020). How Iceland hammered COVID with science. Ανακτήθηκε από: <https://www.nature.com/articles/d41586-020-03284-3>
- Singer, B. J., Thompson, R. N., & Bonsall, M. B. (2021). The effect of the definition of 'pandemic' on quantitative assessments of infectious disease outbreak risk. *Scientific Reports*, 11, <https://doi.org/10.1038/s41598-021-81814-3>.
- Susskind, D. (2020). How will the world be different after COVID-19?. *Finance & Development*, June, 26-27.
- Sutton, P. (2011). The Concept of Small States in the International Political Economy. *The Round Table*, 100(413), 141-153.
- Τριανταφυλλίδου, Μ. (2020). Οι επιπτώσεις της πανδημίας COVID-19 στην ψυχική υγεία. *Βήμα του Ασκληπιού*, 19(4), 274-294.
- The World Bank (2021). Small States: Fighting the Pandemic, Focusing on Solutions. Ανακτήθηκε από: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2021/09/23/small-states-fighting-the-pandemic-focusing-on-solutions>
- The World Bank (2021α). Overview. Ανακτήθηκε από: <https://www.worldbank.org/en/country/smallstates/overview#3>
- The World Bank (2021β). Overview. Ανακτήθηκε από: <https://www.worldbank.org/en/country/smallstates/overview#1>
- Thoradeniya, T., & Jayasinghe, S. (2021). COVID-19 and future pandemics: a global systems approach and relevance to SDGs. *Globalization and Health*, 17, <https://doi.org/10.1186/s12992-021-00711-6>.
- United Nations (2020). Impact of the Covid-19. Pandemic on trade and development. Ανακτήθηκε από: https://unctad.org/system/files/official-document/osg2020d1_en.pdf
- Vaicekauskaitė, Z. M. (2017). Security Strategies of Small States in a Changing World. *Journal on Baltic Security*, 3(2), 7-15.
- Vatavali, F., Gareiou, Z., Kehagia, F., & Zervas, E. (2020). Impact of COVID-19 on Urban Everyday Life in Greece. Perceptions, Experiences and Practices of the Active Population. *Sustainability*, 12, doi:10.3390/su12229410.
- WHO (2021). Small countries come together to move forward in the face of COVID-19.

- Ανακτήθηκε από: <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/news/news/2021/7/small-countries-come-together-to-move-forward-in-the-face-of-covid-19>
- WHO (2010). What is a pandemic?. Ανακτήθηκε από: https://www.who.int/csr/disease/swineflu/frequently_asked_questions/pandemic/en/
- Wishnick, E. (2010). Dilemmas of securitization and health risk management in the People's Republic of China: the cases of SARS and avian influenza. *Health Policy and Planning*, 25(6), 454-466.
- Wu, D., Wu, T., Liu, Q., & Yang, Z. (2020). The SARS-CoV-2 outbreak: What we know. *International Journal of Infectious Diseases*, 94, 44-48.
- Υπουργείο Υγείας (2020). Ενημέρωση διαπιστευμένων συντακτών υγείας από τον Υφυπουργό Πολιτικής Προστασίας και Διαχείρισης Κρίσεων Νίκο Χαρδαλιά και τον εκπρόσωπο του Υπουργείου Υγείας για το νέο κορονοϊό, Καθηγητή Σωτήρη Τσιόδρα (4/4/2020). Ανακτήθηκε από: <https://www.moh.gov.gr/articles/ministry/grafeio-typoy/press-releases/7037-enhmerwsh-diapisteymenwn-syntaktwn-ygeias-apo-ton-yfypoyrgo-politikhs-prostasias-kai-diaxeirishs-krisewn-niko-xardalia-kai-ton-ekproswpo-toy-yπουργειou-ygeias-gia-to-neo-koronoio-kathghth-swthrh-tsiotra-4-4-2020>
- Yaqing, Q. (2020). Cooperation: An Iron Law of the Development of a Community with Shared Future. Στο: How COVID-19 is Changing the World Order (σελ. 10-17). China Institute of International Studies. Ανακτήθηκε από: <https://www.ciis.org.cn/english/PUBLICATIONS/202009/W020200914505488550839.pdf>
- Yousaf, F. (2020). COVID-19 outbreak, terrorism and regional peace. Ανακτήθηκε από: <https://irintheageofcorona.com/covid-19-outbreak-terrorism-and-regional-peace/>
- Yunling, Z. (2020). Attaching Great Importance to the New Adjustment and Its Impact on Globalization. Στο: How COVID-19 is Changing the World Order (σελ. 27-33). China Institute of International Studies. Ανακτήθηκε από: <https://www.ciis.org.cn/english/PUBLICATIONS/202009/W020200914505488550839.pdf>